

Cami ve Hayat

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI : 1672
Halk Kitapları : 348

Yayın Yönetmeni:
Dr. Fatih KURT

Koordinasyon:
Lokman ARSLAN

Tashih:
Ramazan ÖZALPDEMİR

Grafik & Tasarım:
Emre YILDIZ

Baskı:
Aktaş Ofset Matbaacılık
(0 312) 341 56 26

1. Baskı, Ankara 2019

ISBN 978-605-7730-06-0
2019-06-Y-0003-1672
Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyonu Kararı: 05.09.2019/29

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış:

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

Cami ve Hayat

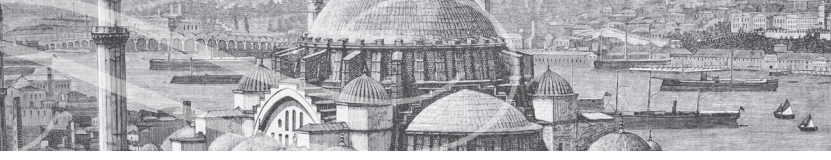

DİB
YAYINLARI

İçindekiler

- 7 İSLAM'DA MABEDİN ORTAYA ÇIKIŞI
VE TARİHSEL GELİŞİMİ
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
- 13 SAADET ASRINDA CAMİ
Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK
- 21 HAYATIN MERKEZİNDE FONKSİYONEL CAMİ
Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ
- 27 CAMİYLE HAYAT BULMAK CAMİYE HAYAT VERMEK
Haydar BEKİROĞLU
- 33 HAYATIMIZI İNŞA EDEN KURUM: CAMİLERİMİZ
Prof. Dr. İlhan GENÇ
- 41 CAMİ VE MEDENİYET
Prof. Dr. İsmail L. ÇAKAN
- 51 İSLAM MEDENİYET TASAVVURUNDA ŞEHİR: MEDİNE
Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN
- 57 BİR EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMU OLARAK CAMİ
Prof. Dr. Nesimi YAZICI
- 77 TEBLİĞ VE İRŞAD AÇISINDAN CAMİ
Prof. Dr. Nevzat AŞIK
- 87 CAMİDE AİLEYE YER AÇMAK
Prof. Dr. Huriye MARTI
- 95 KALBİ MESCİDLERE BAĞLI OLMAK
Hale ŞAHİN
- 101 OSMANLI KÜLTÜRÜNDE ŞEHİR VE CAMİ
Prof. Dr. Osman KÖSE
- 107 CAMİLERİN MANEVİ MİMARLARI
Dr. Ekrem KELEŞ
- 125 TOPLUMUN İNŞASINDA DİNİN VE
DİN GÖREVLİSİNİN YERİ
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

İslam tarihinin çeşitli dönemlerinde ve İslam dünyasının farklı bölgelerinde mescid; namazgâh, cami gibi farklı isimlerle anılsa da, bütün bu yapıların işlevi aynı olup eskiden olduğu gibi tevhit dininin bağlılarının bir ve beraber oldukları yerler olarak hizmet vermeye devam etmektedirler.

İslam'da Mabedin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Dinî hizmetlerin yürütüldüğü en önemli kurum, cami veya mescid dediğimiz mabetlerimizdir. Tarih boyunca bütün dinlerin mabetleri vardı. Günümüzde Şanlıurfa Göbeklitepe’de yapılan kazılarda MÖ 10.000 yılına tarihlenen mabetler tespit edilmiştir. İlk zamanlarda açık alanlar ibadet için kullanılıp mabetler basit yapılar şeklinde yapılıırken, zamanla görkemli yapılara dönüşmüşlerdir.

Diğer din ve kültürlerde olduğu gibi İslam’dan önce Araplarda da mabetler vardı. Arapların ziyaret ettikleri putlar ve beytler birer mabetti. Örneğin Cahiliye Araplarının putlarından Menat, Mekke ile Medine arasında Müşellel denilen yerde Hüzeyl kabilesine ait deniz kenarında siyah bir kaya idi. Lât putu, Taif’te bulunan dört köşeli bir kaya parçasıydı. Uzza ise Nahle denilen yerde üç küme dikenli ağaçtan oluşuyordu.

Cahiliye döneminden beri kutsal sayılan Kâbe, temelleri Hz. İbrahim ve Hz. İsmail tarafından yükseltilen bir mabet olup yeryüzünde inşa edilen ilk mabettir. [Âl-i İmrân, 3/96.] Kâbe’ye Beytullah (Allah’ın evi) denirdi. Bu isim, İslam döneminde de kullanılmaya devam etmiştir.

Peygamberliğin Mekke döneminde Müslümanların bağımsız bir mabetleri yoktu. Müslümanlar, tebliğin ilk yıllarında müşriklerin engellemeleriyle karşılaşmadıkları zamanlarda Kâbe’nin yanında, engellerle karşılaştıkları dönemde ise kuytu

yerlerde ve evlerde namaz kılıyorlardı. Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinin hem toplantı ve tebliğ hem de ibadet amacıyla kullanıldığını söylemek mümkündür.

Mekke'de kişilere ait bazı mescidlerden bahsedilir. Bu mescidler, evin bir köşesinin namaz kılmak üzere ayrılması suretiyle yapılmıştı. Şahıslara ait mescidlerden biri Ammar b. Yasir'e aittir. Yine Hz. Ebu Bekir'in evinin avlusundaki mescidinde namaz kıldığı ve Kur'an okuduğu rivayet edilir.

İslam tarihinde inşa edilen ilk mescidin Kuba mescidi olduğu söylene de Es'ad b. Zürâre'nin Allah Resûlü'nün (s.a.s.) hicretinden önce Mescid-i Nebevî'nin yapıldığı arazinin üzerine daha küçük bir mescid inşa ettiği rivayet edilir. [İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabâkati'l-Kebîr*, III, 457.]

İslam mabet tarihinde önemli bir dönüm noktası, cuma namazının farz kılınmasıdır. Hz. Peygamber, ilk cuma namazını, Medine'ye giderken Ranuna vadisinde kıldırıştır.

Medine'de Allah Resûlü tarafından inşa edilen Mescid-i Nebevî ise, hem Hz. Peygamber dönemindeki işlevi açısından hem de sonraki yıllarda yapılan mescidler için bir model olması sebebiyle önemli bir fonksiyon icra etmiştir.

Hz. Peygamber döneminde Medine'de Mescid-i Nebevî dışında on kadar mescid daha yapılmıştır. Bu mescidlerde vakit namazı kılınıyordu. Cuma namazı ise sadece Mescid-i Nebevî'de eda ediliyordu. Peygamber Mescidi, uzun süre hayatın merkezi olma özelliğini muhafaza etmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Müslümanların -Mescid-i Nebevî'yi örnek alarak- fethettikleri ve kurdukları şehirlerde cuma namazlarını kılacakları bir merkeze mescid inşa etme geleneği başladı. Müslümanlar dinen meşru olan birçok işlerini burada yapabiliyorlardı.

Mescid-i Nebevî, Hz. Peygamber döneminden başlayarak -ihtiyaçlar çerçevesinde- bazı değişikliklerle ve ilavelerle daha

fonksiyonel hale getirildi. Mescid, Allah Resûlü'nün Hayber dönüşü ihtiyaca binaen genişletildi.

Cuma namazının eda edileceği camilerin şehrin nüfusuna göre büyük olmasına ve ulaşımı kolay yerlere yapılmasına özellikle dikkat edilirdi. Hz. Ömer döneminde inşa edilen Basra, Kûfe ve Fustat şehirlerinin planlanmasında Medine örnek alınarak şehir merkezine Cuma namazının eda edileceği büyüklükte camiler yapıldı.

İslam tarihinde mabet için kullanılan farklı isimler vardır. Bunlardan en yaygın olanı mesciddir. Mescid [çoğulu: mesacit], “secde edilen yer” anlamındadır. Mescid adı, İslam tarihinde Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksa gibi en önemli mabetler için kullanılmıştır.

İslam tarihinde mabet için kullanılan bir başka isim de musalladır. Bugün daha çok cenaze namazlarının kılındığı yerler için kullanılır. Hz. Peygamber'in ramazan ve kurban bayramlarını musallada kıldığına dair rivayetler vardır. Yine burada cenaze namazlarının kılındığı da nakledilmektedir.

Türkçede musalla kelimesini karşılamak üzere Farsçadan alınmış olan namazgâh kelimesi kullanılır. Namazgâhların üstü açık olur. Yol kenarlarında, yolcuların ibadet etmesi için yapılmıştır.

Hız. Peygamber'in “*Bana yeryüzü mescid yapıldı ve temiz kılındı.*” [Buhârî, Teyemmüm, 1; Salât, 56.] hadisinden hareketle söylemek gerekirse, ilk dönemde mescid kavramı, sadece kapalı bir alanı değil, namaz kılmaya müsait olan ve bu amaçla kullanılan her yeri ifade ediyordu.

Hız. Peygamber'in Ranuna vadisinde namaz kıldığı yer, daha sonra Benî Salim mescidi olmuştur. Allah Resûlü bir yere gittiğinde, yolda namaz kıldığı yerleri belirlerdi. Temizlediği ve etrafını taşlarla çevirdiği bu yerler, Hız. Peygamber'in mescidi olarak anılırdı.

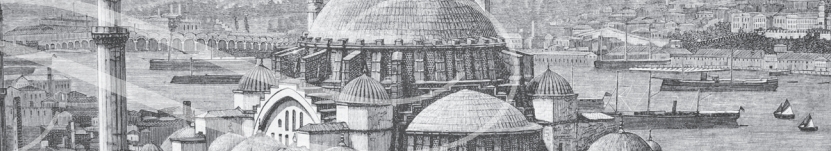
İslam tarihinde Müslümanların mabedi için kullanılan bir diğer isim de camidir. Cami, “toplayan, bir araya getiren” anlamında olup tabiin döneminden başlayarak cuma namazının kılındığı camiler için mescidü’l-cami ifadesi kullanılıyordu. Hz. Peygamber döneminden sonra şehirlerde mescid sayısının artması ve cuma namazının tek bir yerde kılınması, bu caminin isminin ayırıcı bir şekilde zikredilmesini gerekli kılmıştır. Bundan dolayı cuma namazının kılındığı mescidlere el-Mescidü’l-Cami denmiştir. IV./X. yüzyılın başından itibaren ise “cami” adı, tek başına kullanılmaya başlanmıştır. Bizim dilimizde cuma namazı kılınan mabetler için “cami”, cuma namazının kılınmadığı mabetler için ise “mescid” adı kullanılmaktadır.

Hz. Peygamber döneminde Medine’de cuma namazı, Mescid-i Nebevî’de, diğer şehirlerde ise cuma namazı için tahsis edilen mescidde kılınıyordu. Hz. Peygamber’den sonra da bu uygulama devam etti. Namazın birden fazla camide kılınması uygulaması, III./IX. asırdan sonra birtakım zorunlu sebeplerle ortaya çıktı. Özellikle Bağdat gibi ortasından nehir geçen şehirlerde halkın bir yerde toplanmasının zorluğu gibi sebepler, büyük şehirlerde birden fazla cuma camii uygulamasını gerekli kılmıştır.

Nitekim cuma namazı, Abbasiler’den Mehdi dönemine kadar tek bir yerde kılınırken, bu dönemde Bağdat şehrinin büyümesi ve tek camide toplanılmasının zorluğu sebebiyle ikinci bir Cuma Camii yapılmıştır. İlk zamanlarda uygulama, ihtiyaç duyulan sayıda camide namaz kılınması şeklinde iken, sonraları cuma namazının kılındığı camilerin sayısı artmıştır.

İslam tarihinin çeşitli dönemlerinde ve İslam dünyasının farklı bölgelerinde mescid; namazgâh, cami gibi farklı isimlerle anılsa da; bütün bu yapıların işlevi aynı olup eskiden olduğu gibi tevhit dininin bağlılarının bir ve beraber oldukları yerler olarak hizmet vermeye devam etmektedirler.

Hz. Peygamber (s.a.s.), cami ve mescidlerde nasıl hareket edileceğini, nelerin yapılip nelerin yapılamayacağını bizzat kendisi öğretmiş, birer ibadet mekânı olarak yapıliş esaslarına uygun tarzda kullanılması gereğini sıklıkla hatırlatmıştır. Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi cami ve mescidlerin ilk ve en önemli işlevi, Allah'a ibadet edilen mekânlar oluşudur.

Saadet Asrında Cami

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK

Günümüzde Müslüman toplumlarda ibadet mekânı, özellikle namaz kılınan yer anlamında yaygın olarak kullandığımız “câmi” kelimesi, ibadet edilen mekânı ifade eden anlamıyla, İslam öncesi dönemde ve İslam’ın ilk yıllarında tedavülde olan bir kelime değildi. Bugünkü anlamıyla cami kelimesi Kur’an’da kullanılmadı, onun yerine hem Kur’an hem Sünnet hem de daha önceki kutsal kitaplarda ibadet edilen mekânı ifade eden “mescid” veya bunun çeşitli dillerdeki karşılığı idi. Arapça mekân ismi olan mescid kelimesinin kök anlamında “Allah’ın huzurunda eğilmek ve tevazu ile alını yere koymak” anlamı bulunmaktadır. Demek ki mescid alın yere konulduğu yerdir. Bu mana esas alındığında “yeryüzünün Müslümanlara mescid kılındığını” ifade eden hadis daha iyi anlaşılabilir olmaktadır [Buhârî, Teyemmüm, 1; Salât, 56; Müslim, Mesâcid, 3,4,5]. Resûl-i Ekrem Efendimizin bir hadislerinde geçtiği bilinen “el-mescidü’l-câmi” tabiri ise sadece Cuma namazlarının kılındığı büyük mescidler için kullanılmıştır. Medine’de Peygamberimizin inşa ettiği ve bugün en büyük boyuta ulaşmış bulunan muhteşem mabedin adı, günümüzde bile “Mescidü’n-Nebi”dir. Fakat işlevselliği ve fonksiyonları açısından mescid ile cami arasında herhangi bir ayrım söz konusu değildir. Daha sonraki asırlarda, içinde Cuma namazı kılınan ve hutbe irad edilen mescidlere cami, içinde sadece vakit namazları kılınan ve fakat Cuma

kılınmayan, hutbe irad edilmeyenlere mescid denilmiştir. Mescid, secde edilen yani Allah'a ibadet edilen yer anlamına gelir. Secde, namazın en önemli rüknü ve kulun Allah'a en yakın olduğu an olarak kabul edildiği için ibadet edilen mekânın adı mescid olmuştur. Cami ise, Allah'a ibadet eden müminlerin bir araya geldiği mekândır. Cami kelimesi diğer yandan toplayan, bir araya getiren anlamına da gelir ki bu, o mekânın işlevini tam ifade eden bir adlandırmadır.

Adı ne olursa olsun, cami ve mescidler her şeyden önce içinde Allah'ın adı anılan, sabah akşam tesbih edilip namaz kılınan, Allah'ın nurunun aydınlattığı [Nûr, 24/36] ve Allah'a ibadet edilen mekânlardır. Bu sebeple Peygamberimiz mescidlerin, camilerin Allah'a en sevimli mekânlar olduğunu beyan buyurmuştur [Müslim, Mesâcid, 288]. İslam'da camide cemaatle namaz kılmanın sevabı, cami dışında tek başına herhangi bir yerde kılınan namazın çok üstündedir. Cemaat, Müslümanlar arası ilişkiler düzeninin gelişimi, tanışma, kaynaşma, yardımlaşma, paylaşma gibi her bir fert için öncelikli değer ifade eden etkinlikler olup bireyin sosyalleşmesi açısından çok büyük önem taşır. Kur'an-ı Kerim, bütün dinlerin ibadet mekânlarını mescid olarak adlandırır [Hac, 22/40]. Çünkü ibadet, bütün dinler açısından sadece Allah'a has kılınmış bir eylemdir. Aksi durumlar, bir sapma ve asıldan uzaklaşmadır. Hangi dine ait olursa olsun ibadethanelerin her türlü tecavüzden masun olup korunmaları gerekir. *“Allah'ın adının O'nun mescidlerinde anılmasına mani olan ve onları tahrip etmek için çalışan kimseden daha zalim kim olabilir?”* [Bakara, 2/114] Resûl-i Ekrem Efendimiz, mescidleri Allah'ın evi olarak adlandırmıştır [Ebû Dâvûd, Vitr, 14]. Bu sebeple cami ve mescidlerin kutsal mekânlar olduğuna inanılır, buna göre saygı ve hürmet gösterilir ve cami âdâbı diye adlandırılan edep kurallarına riayet edilerek oralara girilir. Nitekim mescidlere nasıl girilip çıkılacağını Efendimiz talim buyurmuşlardır [İbn Mâce, Mesâcid, 13]. Hz. Peygamber (s.a.s.), cami ve mescidlerde nasıl hareket edileceğini, nelerin yapıp nelerin yapılamayacağını bizzat kendisi öğretmiş, birer ibadet mekânı olarak

yapılış esaslarına uygun tarzda kullanılması gereğini sıklıkla hatırlatmıştır. Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi cami ve mescidlerin ilk ve en önemli işlevi, Allah'a ibadet edilen mekânlar oluşudur.

Cami ve mescidlerin yukarıda anılan bu esas ve birinci vasfının yanında başka işlevselliklerinin olduğu da tarihî bir gerçekliktir. Nitekim hem kaynaklarımızda yer alan hem bir kısmı Resûl-i Ekrem Efendimizin uygulamasının günümüze kadar devam eden yansıması kabul edilen bazı etkinlikler, cami ve mescidlerin sadece bir ibadet mahalli olmadığına delilidir. Peygamberimizin Medine “site devleti”nde mescidi, sosyal hayatın tam merkezine oturttuğuna şahit olmaktayız. Kendisinin özellikle çok önem verdiği eğitim-öğretim faaliyetinin merkezi Mescidü'n-Nebî'dir. Medine'de okuma yazma öğretiminin ilk başladığı ve aralıksız sürdürüldüğü yer mescid olmuştur. Hz. Peygamber, bazı sahâbîleri mescidde eğitim-öğretim faaliyetlerini icra etmekle görevlendirmiştir. Meşhur sahâbî Ubâde İbn Sâmit'in Peygamber mescidinde hem Kur'an hem okuma yazma öğretmekle görevlendirildiğini görüyoruz. Fakat Mescidü'n-Nebî'nin bir öğretim merkezi oluşunun en büyük delili Ashâb-ı Suffe'dir. Bunların bir kısmı oradan hiç ayrılmayan âdeta yatılı talebelardı. Gündüz derslere devam edenlerle birlikte sayıları yüzlerce olarak ifade edilmektedir. Peygamberimiz, haftanın belirli bir gününü sahabenin sorularını cevaplandırmaya ve onların bilgilerini geliştirmeye ayırmıştı. Bunu da mescidde ifa ediyordu. Hatta ashâbın hanımları erkeklerin bu hâline imrenerek Peygamberimizden kendilerini de bu ilmî faaliyetten mahrum bırakmamasını istemişler, bunun üzerine onlara da bir gün ayıran Peygamber Efendimiz, bu öğretimi de mescidde devam ettirmiştir. Demek ki mescid, sadece erkekler için değil kadınlar için de bir öğretim merkezi olma özelliği taşımaktadır. Nitekim Peygamber ve sahabe döneminde olduğu gibi daha sonraki asırlarda da Müslüman toplumlar hem erkek hem de kadınlar için camilerin bir öğretim merkezi olma niteliklerini korumuş, bunu Resul-i Ekrem Efendimizden intikal ettiğine

inandıkları bir yol, bir sünnet olarak algılamış ve saygı ile devam ettirmişlerdir. Ülkemiz gerçeğinden örnek verecek olursak, yaz ayları boyunca tüm yerleşim birimlerindeki camilerde devam eden Kur'an ve dinî bilgiler öğretimi bu geleneği yaşatmanın en yaygın göstergelerinden biridir.

Aralarında meşhur mezhep imamlarının da bulunduğu sayısız âlim, cami ve mescidlerdeki ders halkalarında yetişmiş, kendi talebelerini buralarda yetiştirmiştir. İslam'ın ilk asırlarında Müslümanların yaşadıkları bütün coğrafyalarda cami ve mescidler tüm ilimlerin öğretildiği merkezler olmuştur. Daha sonraki asırlarda da camilerin eğitim-öğretimin merkezi olma özelliği devam etmiş, birçok cami inşa edilirken onların içinde bir bölüm veya bitişiğinde ayrı bir mekân, kütüphane olarak işlev görmüştür. Mescidü'n-Nebî başta olmak üzere İslam coğrafyasının birçok meşhur şehir merkezinin en önemli camilerinde yapılan dersler bugün bile tarihî vesikalarla tespit edilebilir durumdadır. Buralarda sadece Kur'an veya dinî ilimler öğretimi yapılmamış, o günün şartlarında öğrenilmesi gereken her tür ilim, camilerde ilim meclisleri veya ders halkalarında öğretilmiştir. Daha sonra gelişen ve değişen şartlar muvacehesinde camiye merkez alan ve adına külliye denilen, günümüz üniversitelerinin nüvesini teşkil eden kurumlar oluşturulmuştur. Medrese denilen kurumlar, bu külliyelerin eğitim ve öğretime tahsis edilmiş bölümlerini oluşturur ve her seviyede öğretim buralarda yapıldı. Ancak her Müslüman ferdin bilip öğrenmesi veya istifade etmesi gereken genel derslerin cami ve mescidlerde yapılmasına devam edildi. Bütün bunların yanında cami ve mescidlerde "meclis" ve "halka" adları altında yapılan dersler günümüze kadar devam edip gelmiştir. Halen İslam dünyasında ve Müslümanların yaşadığı her coğrafyada camiler bu özelliklerini az veya çok devam ettirmektedir. Cami ve mescidlerde devam eden bu dersler, aynı zamanda İslamî ilimler geleneğinde önemli bir yere sahip olan "icazet" kurumunun devamını da temin edici önemli bir işlev görmektedir. Birçok İslamî ilimler dersinin icazeti, Resûl-i Ekrem Efendimize kadar

uzanan silsileyi ihtiva eder ki bundan umulan bereket anılmaya ve takdir edilmeye değer bir kıymettir. Ayrıca cami dersleri, ilmin ve öğrenmenin âdâbını, öğretici ve öğrencinin ahlakını uygulamalı olarak yaşatması açısından da değerlendirilmesi gereken bir özelliğe sahiptir. Böylelikle İslam kültürünün de önemli bir unsuru ve devam eden hayatın eskimeyen bir geleceği, bir gerçeği olma kıymetini haizdir.

Asr-ı saadette, Mescidü'n-Nebî'nin önemli işlevlerinden biri de, Hz. Peygamber'in başkanlığını yaptığı Medine site devleti yönetiminin ana mekânlarının ilk sırada gelenini teşkil etmesidir. Çünkü İslam nazarında din ve devlet işlerinin bütünlüğü esas kabul edilmiş ve bu yöndeki uygulama Resûl-i Ekrem'den sonra da devam etmiştir. Yeni kurulan şehirlerde ve fethedilen yerlerde yönetim merkezleri ile cami daima yan yana olmuştur. Hz. Peygamber, devletini yönetirken birtakım kararları mescidde almış ve ashaba duyurularını da mescidde yapmıştır. İslam devletlerinin yöneticileri de onun bu sünnetine uyararak yönetimle ilgili aldıkları kararları camilerde ilan ettirmişlerdir. Özellikle büyük camilerin minberleri bu maksatla kullanılmış, halifeler kendilerine biat edildikten sonra yönetimde uygulayacakları temel esasları minberde ilan etmiş, hac ibadeti yapan halifeler mesajlarını Mekke ve Medine camilerinin minberlerinden İslam dünyasına ulaştırmışlardır. Camiler, her seviyedeki yönetici için halka ulaşmanın en önemli mekânı olmuştur. Halk da her türlü istek ve şikâyetini yöneticilerine buralarda ulaştırmıştır.

Peygamberimiz zamanında toplanan zekâtlar, her türlü vergiler ve devlet gelirlerinin yönetimi ve dağıtımı da camide yapılmakta idi. Yani cami bir nevi beytülmâl/devlet hazinesi görevini de görmekte idi. Caminin önemli işlevlerinden biri de adalet hizmetlerinin orada verilmesi idi. Aynı zamanda adalet yani hukuk konularının tedrisatı da camide yapılırdı. Peygamber Efendimizin hak, hukuk, adalet, şahitlik, yeminler, kaza hükümleri ve benzeri birçok önemli hukuki konuyu minber-

de ashaba öğrettiğini ve bu konularla ilgili tavsiyelerini onlara iletildiğini onlarca rivayetten anlıyoruz. Hz. Peygamber, yabancı devlet başkanlarına göndereceği elçileri de mescidde kararlaştırır ve buradan uğurlar, onlara talimatlarını ve güven mektuplarını burada verir, yabancı devletlerin elçilerini de mescidde kabul ederdi. Ne var ki, cami ve mescidler bu siyasî diyebileceğimiz işlevlerini son asırlarda tamamen kaybetmiş, minber de sadece cemaate hutbe irad edilen bir niteliğe bürünmüştür.

Asr-ı saadette Mescidü'n-Nebî'nin bir başka öncelikli işlevini daha hatırlamamız gerekir. Peygamberimizin önemli bir vasfı da devlet başkanlığı ile birlikte ordu komutanlığı görevini deruhte etmesi idi. Nasıl devletin yönetim merkezini mescid teşkil etmekte ise, askerî karargâh merkezi de Mescidü'n-Nebî idi. Askerî konularla ilgili şûra meclisi orada toplanır, savaş kararları burada alınır, alınan bu kararlar Peygamberimiz tarafından minberden ilan edilir, bir kumandan tayin ederse onu burada duyurur ve uğurlar, komutanlarının raporlarını mescidde dinler, kendisi orduya kumanda ederse mescidde iki rekât namaz kıldıktan sonra zırhını giyip dışarı çıkar ve sefere buradan başlardı.

Sefer esnasında ordunun konakladığı yerlerde Efendimizin mescidler inşa ettiği tarihen sabittir. Bu mütevazı mescidlerin yerinde daha sonraları özellikle Osmanlılar döneminde kalıcı mescidler inşa edilmiştir. Bunların birçoğu yakın zamana kadar hizmet vermeye devam etmekte idi. Mescidü'n-Nebî bazı kere askerî hastane olarak da kullanılmıştır. Nitekim bu örnekten hareketle tarih boyunca ihtiyaç hissedildiği anlarda cami ve mescidlerin askerî hizmet alanları ve hastane olarak kullanıldığı olmuştur.

Peygamberimiz, nikâhların mescidlerde ilan edilmesini istemiş, bundan hareketle daha sonraki zamanlarda birçok meşru merasim için camiler mekân olarak seçilmiştir. Peygamberimiz, mescidi misafirhane olarak da kullanmış, mescidde şairler şiirlerini okumuş, savaş oyunları için mescidin seçildiği olmuştur.

Cami ve mescidlerde icra edilen ve buraya kadar birçoğunu saymaya çalıştığımız, belki bir kısmına da temas edemediğimiz bu hizmetlerin her biri daha sonra müstakil birer devlet kurumu olarak teşekkül etmiş, cami ve mescidler ise yapılışındaki asıl gaye olan ibadet mahalli olma özelliğini bütün unsurlarıyla koruyup geliştirmiş, İslam medeniyetinin en önemli mimari yapıları olarak tarih sahnesinde kalıcı yerini almıştır. Bugün İslam coğrafyasının her yerinde tarihin her dönemine tanıklık eden şaheserler özellikle camilerdir. Bu özellikleriyle dünya var oldukça yenileri onlara eklenerek devam edeceklerdir.

Şehirlerdeki camilerin taş yapılar olarak sağlam ve son derece estetik inşa edilmesinin yanında, hayat mekânı sayılan evlerin ve diğer binaların ahşap ya da topraktan yapılmış olması, İslam tarihindeki cami merkezli medeniyet anlayışının çok önemli bir göstergesidir. Cami merkezli medeniyet, mekân öncelikli değil, zaman öncelikli bir medeniyetin doğmasını sağlamıştır. Camilerin etrafında oluşan sosyal yapı, hayatlarını minarelerden okunan ezana göre düzene koymakta, yaşantılarını onunla tanzim etmekteydi.

Hayatın Merkezinde Fonksiyonel Cami

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

İslam, hayatın merkezine mabet ve mescidi yerleştirerek cami merkezli bir medeniyet kurmuştur. Yüce Peygamberimiz Medine'ye hicret sırasında Kuba'da ilk mescidi, ardından Medine'de Mescid-i Nebî'yi inşa ederek önce dini ve imanı korumayı, sonra bu iman ikliminde toplumu dönüştürmeyi ve yepyeni bir tevhit ehli inşa etmeyi hedeflemişti. Din ve imanı korumanın başlıca üç yolu vardır:

- 1- Ferdî planda dinin emirlerini tutup yasaklarından kaçınmak,
- 2- Mabet, mescid ve cami gibi müesseseler kurup toplumu dönüştürmek,
- 3- Din ve iman konularına ait eğitim ve öğretimi yaygınlaştırmak.

Din ve imanı korumanın müesseseler yoluyla olanına en güzel örnek camilerdir. Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de: *“Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namaz kılan ve zekât verenler imar eder.”* [Tevbe, 9/18.] buyurarak inananları mescid ve mabet imarına; yani müesseseler kurmaya teşvik etmektedir.

Mabet ve mescidlerin imanı, biri maddi, diğeri manevi olmak üzere iki türlü olur. Ayetin ihtiva ettiği manada her iki anlam vardır.

Maddi imar, mabetlerin fizikî inşası, korunup gözetilmesidir. Allah Resûlü (s.a.s.): “*Kim Allah için bir mescid bina ederse, Allah da onun için cennette bir köşk bina eder.*” [Buhârî, Salat, 65; Müslim, Mesâcid, 24] buyurarak inananları mescid inşa işine çağırmaktadır.

Mabetlerin manevi imarı, cami içinde dinî hizmetleri yürütecek görevliler ve camileri dolduracak cemaat yetiştirmektir. Cemaati bulunan din, manen mamurdur. Maddi olarak her an mabedini imar edebilir. Ama sadece mabedi kalmış, cemaati tükenmiş bir din virandır.

Mabetler, Yüce Yaratıcı'nın adının ilan edildiği ve ibadetlerin kâmil manada ifa edildiği mekânlardır. Bu yüzden Allah Teâlâ: “*Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasını yasaklayan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır?*” [Bakara, 2/114.] buyurarak bu hizmete engel olanları zalim sayar.

Camilerde ibadeti engellemek ve mabet fonksiyonuna mani olmak ne kadar büyük bir zulümse, camilerde görev yapacak din hâdimleri yetiştirmemek ve cemaat teminine gayret göstermemek de aynı oranda bir zulümdür. Caminin içini boşaltmak, boşaltılmasına seyirci kalmak, mabedi harap olmaya terk etmek demektir. Nitekim içinde insanların yaşamadığı haneler, içinde insan yaşayan evlerden çok daha çabuk yıpranır ve harap olur. Mabetler de böyledir. Cemaatin şenlendirmedeği mabet yıkılmaya terk edilmiş demektir. Bu yüzden ayette geçen “harap olmasına çalışan” ifadesinin içinde camiye devamlı cemaat olmayan ve cemaat bulmayan kimseler de dâhildir.

İlahî ve nebevî emirler, on beş asırlık İslam coğrafyasında, İslam'ın sembolleri sayılan camilerin inşasının temel sebebi olmuştur. Doğudan batıya, kuzeyden güneye her devirde yapılan ve günümüze kadar ayakta kalan camiler, İslam mimarisinin şahikalarıdır.

Allah Resûlü döneminde Mescid-i Nebî mabet olmasının yanı sıra manevi imara yönelik pek çok fonksiyon icra etmişti. Vakıa camilerin ilk inşa amacı ibadet mahalli oluşlarıdır. Ama asr-ı saadette mescid hem eğitim ve öğretimin hem de devlet yönetiminin merkezi, aynı zamanda adalet tevzi yeri, sosyal ve manevi problemlerin çözüldüğü danışma mekânı, ayrıca da evi olmayan sahabilerin barınma alanıydı. Hatta hastaların tedavi edildiği bir şifahane, askerî konuların görüşülüp stratejilerin değerlendirildiği bir ordugâhtı. Yabancı heyetlerin kabul edildiği, her türlü faaliyet ve sportif gösterilerin yapıldığı fonksiyonel bir mekândı.

Asr-ı saadette bu şekilde şahsi ve içtimai hayatın merkezi hâline gelen cami, İslam medeniyet tarihi boyunca bu fonksiyonunu sürdürme gelmiştir. Nitekim asr-ı saadetten sonra kurulan ve gelişen eğitim öğretim kurumları medreseler, askerî eğitim alanları kışlalar, sosyal dinî hayatın parçası hâline gelen tekke ve zaviyeler ile ticari hayatın merkezi mesabesindeki bedesten, çarşı ve pazarlar cami merkezli olarak gelişmiştir. Camilerin yanına açılan imaret/aşevi ve kütüphane ile şifahaneler de mescidlerin ne derecede hayatın merkezinde olduğunu göstermektedir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde medreseler, camilerin etrafında topluma ışık saçan müesseseler olarak örgütlenmiştir. Köyler, cami ve musalla/namazgâh merkezli olarak kurulmuştur.

Şehirlerdeki camilerin taş yapılar olarak sağlam ve son derece estetik inşa edilmesinin yanında, hayat mekânı sayılan evlerin ve diğer binaların ahşap ya da topraktan yapılmış olması, İslam tarihindeki cami merkezli medeniyet anlayışının çok önemli bir göstergesidir. Cami merkezli medeniyet, mekân öncelikli değil, zaman öncelikli bir medeniyetin doğmasını sağlamıştır. Camilerin etrafında oluşan sosyal yapı, hayatlarını minarelerden okunan ezana göre düzene koymakta, yaşantılarını onunla tanzim etmekteydi.

Günümüzde camilerin fonksiyonları, değişen fizik mekân anlayışıyla birlikte azalmış; mabet ve dinî eğitim-öğretim merkezi olmak üzere aşağı yukarı iki fonksiyona raci kalmıştır.

Yaşadığımız çağda konutların apartman olarak yapılması, şehirlerdeki nüfus yoğunluğunu artırmış, şehir ve köyde yaşayan nüfus oranları yer değiştirmiştir. Nitekim ellili yıllarda Türkiye’de şehirde yaşayan nüfus yüzde yirmiyken günümüzde bu sayı yüzde seksenlere ulaşmıştır. Köyden şehre gelen ve şehrin dar kalıplarına mahkûm olan aile içindeki çocuk, genç, kadın, yaşlı, emekli ve engellilerin ev dışında sosyal ihtiyaç ve problemlerini çözecek yeni fizik mekânlara ihtiyaç vardır.

Bugün şehirlerde yaşayan insanların camilerin fizik mekânlarından sadece mabet ve dinî eğitim için değil, başka sosyal hizmetler için de yararlanmaları gerekmektedir. Bu bakımdan çocuk, genç, kadın, yaşlı, emekli ve engellilerin camilerde kullanabilecekleri farklı alan ihtiyacı ortaya çıkmakta ve şehir mimarimizle birlikte cami mimarisinin de fonksiyonellik ve estetik açılardan yeniden ele alınması gerekmektedir.

İnsanoğlunun temel ihtiyaçları karşılandıktan sonra ilk hatırına gelen şey, sanat ve estetikdir. Dolayısıyla insan, yaşadığı mekânların; cami ve eğitim merkezlerinin de estetikten nasip almasını ister. Yetmişli-seksenli yıllarda konut ihtiyacını estetiğine bakmadan gecekondularla çözmeye çalışan insanımız, mabetlerini de aynı anlayışla inşa etmek durumunda kalmıştır.

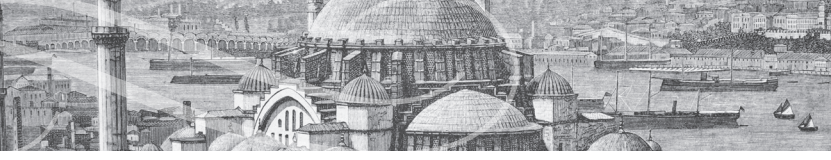
Türkiye’nin ekonomik durumu düzeliş halkın refah düzeyi arttıkça konutlarda meydana gelmeye başlayan estetik kaygısının mabetlerimize de yansması kaçınılmazdır. Sanırım camilerimizin mimarisıyla ilgili son zamanlarda ortaya çıkan tartışmalar bunun sonucudur.

İslam’ın şiarı konumunda bulunan cami, minare ve mabetler, buldukları coğrafyanın İslam medeniyetine ait olduğunu gösteren simgelerdir. Ancak o coğrafyada o medeniyetin de-

vamı, cami veya mabetlerin manevi imarıyla mümkündür. Bu yüzden bugün mabet dikmek ve cami inşa etmek noktasında Müslümanların gayretlerini takdir etmemek mümkün değildir. Ancak mabet dikmeyi heykel veya bir başka sanat eseri dikmekle eşdeğer görmek ve böyle bir yarışa girmek yanlış olur.

Camilerin maddi ve fiziki imarı, manevi imarın da göstergesidir. Dışarıdan bakıldığı zaman estetik değeri olmayan bir cami, mabet fonksiyonunu icra etse bile, medeniyet fonksiyonunu icra edemediğinden, o yörede yaşayan insanlara bu anlamda bir özgüven veremez.

Yapılması gereken; caminin, hem taş ve betondan oluşan fizikî yapısını estetik kaygıyla yeniden düzenlemek hem de içini cemaatle şenlendirip mabet özelliğini sürdürmektir. Bu da camiyi, bütün fonksiyonlarını icra edecek bir konuma taşımak ve hayatın merkezine almakla olur.

Camilerin fiziksel olarak nitelikli imar edilmesi ne kadar kıymetliyse, içerisinde ilmi ve manevi imar faaliyetleri gerçekleştirmek de o derecede gereklidir. Camilerin duvarlarını, sütunlarını, kubbesini ve sair fiziki kısımlarını inşa ve imar için maddi imkânlarını seferber eden müminler, camileri insan ve toplum hayatına şekil veren kalp ve merkez hâline getirmek için de aynı gayreti sergilemelidir.

Camiyle Hayat Bulmak Camiye Hayat Vermek

Haydar BEKİROĞLU

İslam toplumunu şekillendiren ve Müslümanlığın simgelerinden olan cami; bireyi cemiyetin bir parçası hâline getiren, eğiten, öğreten ve örnekler sunan yapısıyla dinî ve ilmî hayatın merkezidir. Günümüzde hayatın gerçekliğinden olabildiğince uzak kalan, fiziki yapıları birbiriyle yarıştırlırken manevi yönü ihmal edilen, şehrin kargaşası ve kalabalıkların hedefsizliği arasında sıkışıp kalan mescidlerimizden yeniden hayat bulması ve yaşadığımız hayata dâhil olması konusunu sorgulama ve inşa çabalarında bulunma ihtiyacı, önceliklerimiz arasında yer almalıdır.

Kur'an'ın, camilerin imarından bahsettiği *“Allah'ın mescidlerini Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namaz kılan, zekât veren ve sadece Allah'tan korkanlar imar eder..”* [Tevbe, 9/18.] ayetini, müminleri cami inşaatı yapmakla sınırlamak yerine, camilere hayat vermeye, ihya etmeye teşvik vurgusuyla okumak, anlamak ve tatbik etmek gerekir. Söz konusu ilahî buyrukta geçen “imar” kelimesi; “ömür, umre, imar, mamur, tamir, mimar” gibi kelimelerin de türediği kaynaktır ve yaygın bilinen “inşa etmek” anlamının yanında “hayat vermek, ihya etmek, can vermek” gibi anlamlara dikkatimizi çeker. Bu bağlamda, ayet-i kerimede yer verilen müminin camiye imar etme faaliyetini “fiziksel inşa” ve “manevi imar” olarak iki başlıkta incelemek mümkündür.

Mescid ve cami inşa etmek, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in Kâbe'yi inşa etmeleriyle sembolleşen bir inanç geleneğidir. Kur'an, bir yandan müşriklerin Allah'ın mescidlerini imar ve inşa etmeye layık olmadıklarını anlatırken [Tevbe, 8/17], öte yandan da İslam'ın mabedi olan camileri inşa etmeyi, müminlere yaraşır onurlu bir davranış olarak över. Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmesi sırasında bizzat kerpiç taşıyarak arkadaşlarına yardımcı olan Sevgili Peygamberimiz [Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 45] *“Kim -Allah'ın nzasını isteyerek- bir mescid yaparsa, Allah da ona cennette benzeri bir ev bina eder.”* [Buhârî, Salât, 65] müjdesiyle, cami ve mescidlerin yapımına ve eksiklerinin giderilmesine yönelik çabaların kıymet ve bereketini ortaya koymuştur.

Camilerin fiziksel olarak nitelikli imar edilmesi ne kadar kıymetliyse, içerisinde ilmi ve manevi imar faaliyetleri gerçekleştirmek de o derecede gereklidir. Camilerin duvarlarını, sütunlarını, kubbesini ve sair fiziki kısımlarını inşa ve imar için maddi imkânlarını seferber eden müminler, camileri insan ve toplum hayatına şekil veren kalp ve merkez hâline getirmek için de aynı gayreti sergilemelidir. “Cami, yalnız duvarlardan ve kubbeden ibaret değildir. İçinde topladığı müminler de caminin ayrılmaz bir parçasıdır. Cami, halkın hayatına kök salmış ulu bir çınardır. Cami köktür. Halk, Müslüman halk, caminin gövdesidir.” [Sezai Karakoç, “Cami ve Halk”, Günlük Yazılar II (Sütun), İstanbul 1980. s. 521]

Cami, ibadetle hayat bulur. Ezanın duru, sade ve nazenin terennümüyle kalbimize dokunarak bizi namazla dirilmeye davet eden cami, yönünü yeniden hatırlayan, inancı perçinlenen ve aynı kubbenin altında duaya açılan gönüllerle kendisi de hayat bulur. Hep birlikte *“Sadece sana kulluk eder ve sadece senden yardım isteriz.”* [Fâtiha, 1/4.] diyen müminlerin duaları, tesbihatı ve zikirleriyle günün beş vaktinde canlanan ve hayat bulan camiler, içerisinde toplanan inananların yaptıkları zikirlerle “kalplerinin huzur bulduğu”, “kötülük ve çirkinlikleri

sahibinden uzak tutan” namazların kılındığı birer hayat pınarı hâline gelir.

Hak Teâlâ kerim kitabında; müminlerin kalplerinde bulunan hidayet ve bilgiyi; arı, duru ve nadir bir zeytinyağının doğal ışıltısına ve kandile benzetirken [bk. Nûr, 24/35-36], bu rahmet yüklü aydınlık gönüllerin “Allah’ın yüceltilmesine ve içinde adının anılmasına müsaade ettiği evlerde” gerçekleşebileceğini de buyurur. Müfessirler, burada tanımlanan evden kast edilenin cami ve mescidler olduğunu ifade ederken [Bk. Taberî, Câmiu’l-Beyân, 9/321, 329] bizlere de cami ile mümin kalpler arasındaki benzerliği hatırlatırlar.

Cami, insanlarla hayat bulur. Camiye çocuk, genç, yaşlı, erkek, kadın, engelli, engelsiz, eğitilmiş, eğitimsiz vb. insanlar hayat verir. Çocuğu, genci, sevinci ve neşeyi kendinden uzaklaştırarak, soğuk Batı mabetlerinin süslü ve fakat nefessiz yapılarına benzemeye yüz tutan camilerimizi yeniden insanla buluşturmak için fasılasız bir gayrete ihtiyaç vardır.

Cami, bilgi ve hikmetle hayat bulur, mamur olur. Tarih boyunca camiler, birer ilim merkezi olmuştur. Hz. Peygamber’in imar ettiği Mescid-i Nebevî’nin bir bölümü eğitim-öğretim alanıdır. İslam’ın evrensel mesajını ve medeniyetini kısa sürede cihana yayan ashab-ı kiram, Suffe olarak bilinen bu mektepte yetmişlerdir. İslam tarihi boyunca da cami ile camia (üniversite) iç içe gelişirken, Batı’da başlayan ve tüm dünyaya yayılan din-dünya ve bilim-kilise çatışmalarının etkisiyle İslam dünyasında da camilerin üniversitelerle ve ilim merkezleriyle bağı kopmuş, “din adamı” kavramıyla özdeşleştirilen camiler bu ayrışmayla birlikte gençlikle irtibatından da mahrum bırakılmıştır.

Günün ve haftanın belli vakitlerinde insanların, kısa sürelerle girip belirli dinî vecibelerini ifa ettikten sonra tespih taneleri gibi dağılıp şehrin kalabalıklarına karışmasıyla camiler, sessiz ve garip hâle gelmiştir. Zemahşeri’yi “cârullah” unvanına

erdiren Mescid-i Haram, İbnü'l-Hâcib'e ufuk veren Ezher-i Şerif, mağribin ilim ve irfan kaynağı Kayravan Mescidi, Avrupa'ya İslam medeniyetinin heybetini ulaştıran Kurtuba Camii, İslam öğrenim geleneğinin zirve kurumlarından Sahn-ı Seman medreselerine kalbini açan Fatih Camii gibi mabetlere baktığımızda, buraların uzun asırlar bir köşesinde Kur'an diğer köşesinde hadis, revaklarının altında fıkıh, bahçesinde edebiyat ve sanat, odalarında astronomi, tıp, matematik, bir bölümünde ilim ehlinin münazarası, müzakere ve münakaşaları diğer bölümünde marifet ehlinin tesbihleri, zikirleri, salavat ve nasihatleri, hülasa her bir köşesinde farklı amaçlarla kurulan ilim ve irfan halkalarıyla hayat bulan camiler olduklarını görürüz.

Cami, kitapla hayat bulur. İlk emri "oku" olan bir dinin camilerinde birkaç Mushaf-ı şerifin, üç beş ilmihalin ve ihtiyaç fazlası olduğu için bağışlanan kitap ve mecmuanın bir köşedeki dolap raflarında garip bir şekilde beklediğini görmek hazindir. Oysa bu aziz medeniyetin kütüphaneleri camilerle anılır. Camiler, ramazan aylarında ve çeşitli zamanlarda mukabele okunan mekânlar oldukları gibi, insanların gelip kitap ve dergiler okuyabilecekleri, gerektiğinde ödünç alabilecekleri, kitaplar üzerine söyleşiler yapılabilecekleri mekânlar hâline de getirilmeye muhtaçtır.

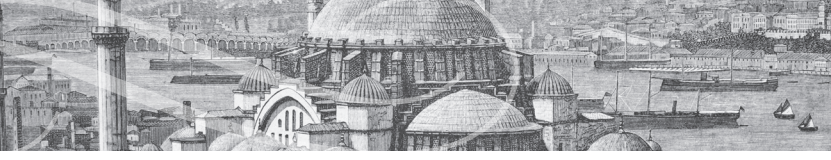
Cami, yardımlaşan ve paylaşan insanlarla mamur olur. Hz. Peygamber, fakir ve muhtaç durumdaki kimselere dağıtılmak üzere çeşitli vesilelerle kendisine intikal eden para, mal ve erzakı mescidin yanındaki kapalı bir mekânda muhafaza eder, Bilal-i Habeşî'nin muhafızlığını yaptığı bu mekânda biriken mal ve paraları ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. Bu yönüyle cami, tam anlamıyla bir sosyal yardımlaşma ve dayanışma merkeziydi. [bk. Yusuf Ziya Kazıcı, "Asr-ı Saadet Döneminde Cami ve İfa Ettiği Hizmetler" Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami, İlmî Toplantı, s. 238.]

Cami adalet ve hakkaniyetle hayat bulur. İnsanların normal yaşantılarında sahip oldukları tüm unvanları, imkânları, statüleri, ırkları ve renkleri ortadan kaldırarak eşit şekilde ve yan

yana dizilerek Allah'ın huzurunda hep birlikte secdeye vardıkları cami, hak ve adalet anlayışını slogan olmaktan çıkarıp mümin zihinlere kalıcı şekilde nakşeder. Hz. Peygamber, insanlara hak ve adaleti camide anlatmış, anlaşmazlıkları ve kavgınlıkları burada çözmüş, hak ve adaletin ihlal edilmemesi için gerekli kararları burada vermiştir. Bu yönüyle cami, yaşanan hayatın içinde, sorunlardan kaçmayan ve olaylara seyirci kalmayan yapısıyla, sosyal olayların gelişiminde öncü bir rol üstlenmiş ve toplumu aydınlatan sorunların önlenmesinde önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Aynı kubbe altında birleşen, birbirine karşı sevgi, merhamet ve adalet duygularıyla bakan müminler, içerisinde buldukları camilere hayat verirler.

Çocukların ibadet bahçesinin çiçekleri olarak kabul edildikleri, gençlerin hikmet ve irfan arayışına adres oldukları, kadınların uygun fiziki koşullarda abdest alıp ibadet yapabildikleri, engellilerin güçlük çekmeden ulaşabildikleri, etrafında ilmi yapılar, sosyal ve kültürel amaçlı alanlar bulunan, İslam'ın nezahet, nezafet, zarafet ve letafet anlayışını yansıtan, Kur'an'ı ve ezanı kulaklarımızdan kalbimize ileten nazenin sedaların duyulduğu, kürsüsü, minberi, mihrabı ve mahfilleri, aşk ve vecdle yoğrulmuş hayır hizmetkârlarına emanet, mimarisi İslam medeniyetinin ve şehirlerinin kalbi olma vasfıyla uyumlu, özgün ve fonksiyonel camilere olan özlemimiz her daim gönüllerimizi meşgul etmelidir. Cami müminlerin kalbidir. Onu canlı tutmadan başımızı dik tutamayız.

*Camilerimiz ruha güç veren duruşuyla,
sıcaklığıyla ve tüm insanları kucaklayan
açıklığıyla hâlâ sosyal hayatın en etkili
iletişim merkezidir. Bu yönüyle ister
köylerde, ister kasabalarda, ister şehirlerde
olsun sosyal hayat, cami merkezli olmaya
devam etmektedir.*

Hayatımızı İnşa Eden Kurum: Camilerimiz

Prof. Dr. İlhan GENÇ

İslam ümmeti, Hz. Peygamber'in hayatından, sosyal hayatta en etkin ve verimli iletişimin sağlandığı sosyal kurum mirası olarak camiyi devralmıştır. O, camiyi sosyal hayatın tam bir iletişim aracı saymış ve bu mekânı ümmetin okulu, meclisi, danışma yeri olarak kullanmıştır. Müslümanlar caminin bu işlevini benimsemekle kalmamışlar, sonraki asırlarda ona görsel ve işlevsel yeni unsurlar ekleyerek gittikleri her coğrafyada inşa etmişlerdir. İnşa edilen her coğrafyada ister kerpiç, ister ahşap, ister tuğla, ister taştan malzemesi olsun camiler hep bu maksatla yapılmış ve onun kürsülerinden ve minberlerinden her kültür kesiminden Müslüman'a hitap eden vaizler, âlimler, mürşitler İslamiyet'i anlatmışlardır.

Edebiyat ve Camiler

Bilindiği gibi Mevlânâ, edebiyatımızın en büyük yıldızı olarak İslam irfanını Mesnevî'sinde anlatmadan önce, Konya Alaaddin Camii kürsüsünden, babası Bahaeddin Veled'in vefatından sonra yıllarca halka vaaz ederek Kur'an'ı yorumlamıştır. O, Mesnevî'sinde en ümmî, en entelektüel okurun veya dinleyicinin kolayca anlayabileceği bir üslupla en zor bahisleri anlatabilmenin sırrını Alaaddin Camii'ndeki vaizliği/hatipliği vasıtasıyla öğrenmiştir. Muktezayı hâle göre konuşmayı ilk önce o kürsüde tecrübe etmiş ve en karmaşık konuları çok basit sa-

yılacak üslûpla halka öğretebilmiştir. O, sıradan bir hikâyeden mecazlı, kinayeli, hatta istiareli anlamları yorumlamanın yollarını vaizliği/hatipliği esnasında kazanmıştır. Mevlâna, yaşadığı çağdaki Moğol yıkımının savurduğu müminlerin psikolojisini, Bâtınlığın açtığı fikrî uçurumları, felsefenin aklın hudutlarını zorlayan suallerini iyi biliyordu. Onun söyleminde müminlerin içini ferahlatan “sadra şifa” cevapları saklıydı. O, çağları kuşatan geniş ufkuyla bir İslam retoriği ve estetiği meydana getirmişti.

Cami kürsüleri ve minberleri, asırlarca ilm-i belagatin uygulama mekânları olmuş, Kur’an’ın, hadislerin anlamları, mesajları her yaştan, her kültür seviyesinden bireylere buradan ulaştırılmıştır.

Edebiyatımızda Süleyman Çelebi ünlü Mevlid’ini, Bursa Ulu Cami’inde imam-hatip olarak görev yaptığı yıllarda bir vaizin; “... *O’nun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz...*” [Bakara, 2/285] anlamındaki âyeti tefsir ederken, Muhammed (s.a.s.)’in diğer peygamberlerden üstün tutulmaması gerektiğini, peygamberlerin hepsinin eşit olduklarını söylemesi ve “*İşte peygamberler! Biz onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık...*” [Bakara, 2/253] ayetinin işaret ettiği üzere gerçeğin söylendiği gibi olmadığını düşünerek meşhur Mevlid-i Şerifini yazmıştır.

Mehmet Akif, her Müslüman çocuğun ilk defa camiye gidip oradaki hâlet-i ruhiyesine tercüman olan duygularını ifade ederken ne kadar doğal bir üsluba erişir. O duygular sanki her çağın çocuğunun camide hissettiği esrarlı duygulardır. Muhtemelen yüz otuz yıl önce yazılan aşağıdaki mısralar neredeyse hepimizin ilk defa cami ile tanışmamızın bayram tadını terennüm etmektedir:

*Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: “Bu gece,
Sizinle câmi’e gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz, gelin amma namazda uslu durun;
Meramız yaramazlıksa işte ev, oturun!”*

*Deyip alırdı benimle beraber kardeşimi.
Girince câmi'e hâliyle koy verir peşimi.
Dalar giderdi... Ben artık kalınca âzâ,de
Ne âşîkâne koşardım hasırlar üstünde!*

Kürsülerdeki şairimiz Akif, edebî ve fikrî temellerini olgunlaştırdıktan sonra bu temellerin üzerine inşa ettiği İslam medeniyeti düşüncesini, Avrupa'nın medeniyet adına yaptığı zulümlerini, öfkelerini, hicranlarını, ikazlarını hep kürsüden ifade etmiştir. Türk edebiyatında kürsüyü en çok kullanan şair, halka hitap etmenin en güçlü merkezi olarak da kürsüyü algılamış olmalıdır. Bu bağlamda onun Safahat'ında ikisi manzum olmak üzere altı defa fikirlerini halka ulaştırmak amacıyla kürsüden hitap ettiğini belirtmeliyiz. Süleymaniye Kürsüsünde, Fatih Kürsüsünde, Balıkesir Zağanos Paşa Camii Kürsüsünde, Hacı Bayram Camii Kürsüsünde, Kastamonu'da Nasrullah Camii Kürsüsündeki vaazlarını manzum ve mensur bir şekilde ya Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad adlı dergilerinde ya da Safahat adlı meşhur şiir kitabında yayınlamıştır.

Mehmet Akif, Milli Mücadele hareketine fiilen katılmıştır. Bir kısım aydınlar mandacılığı tartışırken o Anadolu'ya milletin yanına koşmuştur. Özellikle camilerde yaptığı konuşmalarla halkı birliğe, beraberliğe, milli uyanışa davet etmiştir. Akif bu konuşmaların en önemlilerinden birini Kastamonu'da tarihî Nasrullah Camii'nde 19 Kasım 1920 tarihinde yapmış, Sevr'in mahiyetini halka anlatmak için bu konuşması basılarak Anadolu'da cephelerdeki askerlere dağıtılmış ve onların da bilgilennmeleri sağlanmıştır. Yine Akif, Burdur mebusu olarak Millet Meclisince teşkil edilen İrşat Heyetinde bulunmuş ve Anadolu'da İngilizlerce tahrik edilerek fitne uyandırılan şehirlerdeki camilerin kürsülerinde halka hitap etmiştir. Onun manzum dualarından birisi Süleymaniye Camii'nin kürsüsünde vaizin dilinden yapılmıştır ve hâlâ tesirli bir duadır:

*Yâ İlahî, bize tevfikini gönder: -Âmîn!
Doğru yol hangisidir, millete göster: -Âmîn!*

....

*Müslüman mülkünü her yerde felâket vurdu;
Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu
O da çiğnendi mi, çiğnendi demek din-i mübîn
Hâk-sâr eyleme yâ Rab, onu olsun: -Âmîn
Ve'l-hamdülillahi Rabbi'l-âlemîn*

Yahya Kemal'in Süleymaniye'de "Bayram Sabahı" adlı meşhur şiiri ise başka bir açıdan ihtişamlı maziye karşı hasret duygularıyla ne kadar anlamlıdır. Bir imparatorluğun yıkılışına şahitlik ederek bu çöküşün vahametini hisseden şair, bir bayram sabahı Süleymaniye Camii'ndedir, ancak geçmişin görkemli anlarından çok uzaklardadır. Ama o yine de bu sembol camiin içinde mesuttur, çünkü Süleymaniye'de çok muhteşem bir sabah olmuştur, gönlünün aydınlığı her an artmaktadır:

*Artarak gönlümün aydınlığı her saniyede
Bir mehabetli sabah oldu Süleymaniye'de*

Yahya Kemal Malazgirt'ten itibaren Süleymaniye Camii'ni İstanbul'a inşa etmek için çaba gösteren serdarların, binlerce neferin emeğini, gözyaşını hatırlar, binlerce ağızdan yükselen tekbir seslerinin Osmanlı'yı Osmanlı yapan ruhuyla kaynaştığına dikkat çeker ve muhteşem camiin sadece bir geometrik bina olmadığını, milleti millet yapan birleştirici, terkip edici özelliğini de yeni öğrendiğini ifade eder:

*Ulu mabed! Seni ancak bu sabah anlıyorum;
Ben de bir varisin olmakla bugün mağrurum;
Bir zaman hendeseden abide zannettimdi;
Kubben altında bu cumhura bakarken şimdi...*

Gerçekten de her caminin farklı yerlerden, farklı kültürlerden gelen insanları birleştirip millet yapacak özellik taşımakta olduğunu ve vatanın birliğini sağladığını hissetmek olağanüstü güzeldir. Her bayram sabahı, müminler nerede olursa olsunlar vahdeti yaşayarak huzur bulurlar, her huzur anı Yahya Kemal'in ifade ettiği gibi, yaşanan bir saadettir aynı zamanda...

*Ulu mabedde karıştım vatanın birliğine
Çok sükür Tann'ya, gördüm, bu saatlerde yine
Yaşayanlarla beraber bulunan ervahı
Doludur gönlüm ışıklarla bu bayram sabahı*

Camilerin yıkık-dökük, harap ve metruk olduğu yerler ve zamanlar yok değildir. Osmanlı'nın son yıllarında Rıza Tevfik'in kaleme aldığı Harap Mabret isimli şu şiir böyle buruk anlarda yaşanan hissiyatı ne de güzel anlatır:

*Vardım eşiğine yüzümü sürdüm,
Etrafını bütün dikenler almış.
Ulu mihrabında yazılar gördüm
Kimbilir ne mutlu zamandan kalmış*

...

*İslam'ın bahtiyar bir zamanında
Ab-ı hayat varmış Şadırvanında.
Şimdi harab olan sayebanında
Dem çeken kuşların ömrü azalmış..*

...

*Âyât-ı hikmet var kitabesinde;
Bir ders-i ibret var hitabesinde.
Bağ-ı cennet olan harabesinde,
Tekbir sedaları artık bunalmış...*

Giriş kapısındaki kitabesinden minaresindeki alemine kadar camiler her şeyiyle birer hikmet, marifet ve medeniyet abidesidir.

Edebiyatımızın nitelikli isimlerinden biri olan Tanpınar, "Bursa'da Zaman" adlı şiirinde eski bir cami avlusunda tarihi yeniden yaşar gibidir. "Bursa'da Zaman"da bütün bir tarih bir caminin avlusunda yeniden yaşanır:

*Bursa'da bir eski cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su;
Orhan zamanından kalma bir duvar...*

*Onunla bir yaşta ihtiyar çınar
Eliyor dört yana sakın bir günü.*

*Bir rüyadan arta kalmanın hüznü
İçinde gülüyor bana derinden.
Yüzlerce çeşmenin serinliğinden
Ovanın yeşili göğün mavisini
Ve mimarîlerin en ilâhisi.*

Tanpınar bununla da kalmaz, zaferlerle dolu tarihimizin gurur ve neşesini bir caminin duvarlarına sinmiş Kur'an sesinde bulur:

*Yeşil türbesini gezdik dün akşam,
Duyduk bir musiki gibi zamandan
Çinilere sinmiş Kur'an sesini.
Fetih günlerinin saf neşesini
Aydınlanmış buldum tebessümünle*

Tanpınar için cami, yeryüzünde sonsuz istirahatgah için seçilebilecek en güzide mekândır. Son uykusuna nice fetih anılarına şahitlik etmiş yaşlı bir çınarın gölgesinde dalmak... Bu hayalini şadırvanda çağlayan akan sulara şu satırlarla fısıldar:

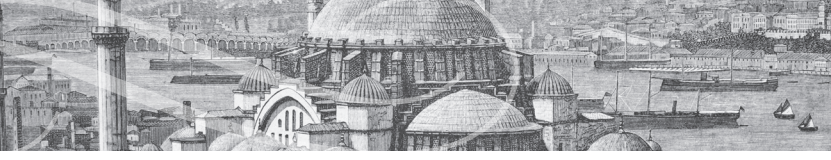
*İsterdim bu eski yerde seninle
Başbaşa uyumak son uykumuzu,
Bu hayâl içinde... Ve ufkumuzu
Çepçevre kapsasın bu ziya, bu renk,
Havayı dolduran uhrevî ahenk...
Bir ilâh uykusu olur elbette
Ölüm bu tılsımlı ebediyette,
Belki de rüyası bu cetlerin,
Beyaz bahçesinde su seslerinin.*

Sonuç:

Tıpkı ilk günkü gibi günümüzde de gönül bekçisi hizmetkârlarıyla camilerin işlevi değişmemiştir. Kitle iletişim araçları

baş döndürücü bir gelişim göstermektedir. Bilgisayarlar, televizyonlar, internet, radyo, sinema, gazete, dergi gibi göze ve kulağa hitap eden araçlar dinî öğretimi elbette destekleyebilirler, ancak bu medya araçları bir mahalle, bir köy, bir kasaba camisinin kürsüsü ve minberinin işlevini asla göremezler. Oysa camilerimiz ruha güç veren duruşuyla, sıcaklığıyla ve tüm insanları kucaklayan açıklığıyla hâlâ sosyal hayatın en etkili iletişim merkezidir. Bu yönüyle ister köylerde, ister kasabalarda, ister şehirlerde olsun sosyal hayat, cami merkezli olmaya devam etmektedir. Müslümanlarla birlikte dünyanın herhangi bir yerinde, bir camide bir namaz vaktini paylaşmak, o ruhanî hazzı tatmak için ve caminin bu yönünü keşfetmek için yeterli olacaktır.

Yesrib'in 'Medine'leşmesi, İslam medinesinin ve medeniyetinin kuruluşu, Mescid-i Nebvî'nin inşası ile başlamıştır. İslam şehri de mescid/cami ile kendisini ispat etmiştir. Bu sebeple 'İslam şehrinde ve medeniyetinde ne olmazsa olmaz?' diye bir soru sorulacak olsa, herhalde verilecek cevap mescid/cami olacaktır.

Cami ve Medeniyet

Prof. Dr. İsmail L. ÇAKAN

Din-Medeniyet İlişkisi

Medeniyet ve kültür tarihinde yapacağımız kısa bir gezinti, bizi insanlık tarihinin kaydettiği gelişmelerin, gerçekte hep peygamberler önderliğinde gerçekleştiği sonucuna götürecektir. Medenî terakkiler peygamberlerin, *tevhide endeksli inanç öncelikli bir söylem ve eylem uyumu* içindeki eğitimiyle yetişmiş inanan insanlarca benimsenen dünya görüşü ve bu görüşün sonucu olarak yaşanan hayatın ve ortaya konulan gayretlerin ürünüdür.

Daha açık söyleyecek olursak, peygamberler birer medeniyet önderi; dinler, birer medeniyet kaynağıdır. Söz konusu medeniyetin inşası ve geliştirilmesi, o dini getirip kuran peygamberin yaşam biçimiyle doğrudan ilgilidir. Nitekim bütün peygamberler “medenî” insanlardan seçilmiştir. Bizim medeniyetimizde de Kitap, Sünnet ve Hz. Peygamber’in kişiliği kurucu, belirleyici ve koruyucu öğelerdir. Gerek Hz. Peygamber’in kişiliği gerekse yaşam biçimi demek olan sîret ve sünnet medeniyet pratiği olarak birinci derecede önem arz eder. Zira ilkeler, uygulama ile hayatîyet kazanır. Uygulama, hem bireysel hem de toplumsal anlamda örnek ve önderlik demektir. Bunun “evrensel çapta” olması ise bütün medeniyetlere yönelik bir örnekliktir. İşte bu son nokta, bizim dinimizin, Peygamberimizin ve sünnet-i seniyyenin en belirgin ve benzeri olmayan niteliğidir.

Medeniyetin birçok farklı tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları kültürü de medeniyet kavramı içinde ele alır. Ancak kültür, bir milletin yaşamasını kolaylaştıracak olan bilgi birikimi; medeniyet de, bu kültürün maddî alanda ortaya çıkışıdır. Yani medeniyet, bir anlamda maddî kültürdür. Toplumların, gayelerine ulaşmak için birer vasıta olarak kullandıkları sosyal, hukuki ve ticarî kurallar da medeniyetin bir parçasıdır. Medeniyet, günlük yaşantıda kullanılan maddi kalıp, alet ve vesilelerin tümüdür. Medeniyet için böyle bir tanımla yeterli görürsek, şöyle bir yargıya da hak vermemiz gerekecektir: Tarih boyunca yeryüzünde varlık göstermiş birçok medeniyet mevcuttur. Bu medeniyetleri aslında iki grupta değerlendirmek mümkündür: Birisi, hayatlarını vahyin ışığında düzenleyen toplumların vücuda getirdiği medeniyet; diğeri de, müşrik ve putperest toplumların medeniyeti.

İslam Medeniyeti

İslamiyet, amacı insan hayatını yücelterek onu her türlü ilkelik ve barbarlıktan uygarlığa çıkarmak olan bir medeniyet dinidir. İslam'ın geliştirmeye çalıştığı medeniyet, hayatın sadece maddî tarafını, insanın da sadece fizikî yönünü ve dünyanın birtakım geçici zevklerini önemseyen diğer medeniyetler gibi değildir. Onlar dünya hayatını düzene koyup dünyaya ait bilim ve teknikte ulaşabilecekleri en üst noktayı elde etmeyi arzular. İslam medeniyeti ise, “Sizi orta bir ümmet kıldık” [Bakara, 2/143] ayetinde buyrulduğu gibi insan ve eşyayı kapsayan bir kemal, bir orta yol (itidal) ve adalet medeniyetidir. Bu medeniyette Allah'ın emirlerine saygı (et-ta'zîm li emrillah) ve Allah'ın yarattıklarına şefkat (ve'-ş-şefekatü alâ halkillah) diye ifade edilen hayat/ahlak anlayışına ilaveten âhiret inancı ve hesap verme kaygısı fevkalâde etkin iki ilkesel boyutu oluşturur. Netice itibarıyla İslam medeniyeti, bütün özgün formlarıyla ilkelerini İslam vahyinden almış ve Hz. Peygamber öncülüğünde gerçekleştirilmiş tarihi bir gerçekliktir.

Taşköprizâde, erdemli bir toplum ve uygarlık oluşturmanın temeddün (medenî hayat) ile tedeyyün (dinî hayat) arasında sıkı bir irtibat kurmaktan geçtiğine vurgu yapar. [Miftahû's-sa'ade, I, 26-27]

İbn Sina da medeni bir hayat için herkese yönelik tam bir adalet duygu ve uygulamasının gereğine işaret eder ve bunun kurallarını koyacak kişinin vahiy alan bir nebî olması gerektiğini belirtir. [DİA, 28, 297]

Medeniyet, özünde insana bağlı bir olgudur. Peygamber yaşayışı ve önderliği demek olan Sünnet ise bu olgunun uygulama/gerçekleşme sürecini ve biçimini anlatır. Bu sebeple İslam medeniyeti, ilkesel bazda vahyin, uygulama ve pratik anlamda Sünnet'in ürünüdür. Çünkü Kitap, İslam'ın ilkesel/teorik; Sünnet ise davranışsal/pratik kaynağı ve sunumudur. Bu açıdan bireysel ve toplumsal kimlik ve gelişim, pratik sunuma uyumlu ortaya çıkar. Bu da Sünnet'in inşa/oluşturma, geliştirme işlevinin, rehberliğinin, olmazsa olmaz bir nitelik ve konuma sahip olduğunu gösterir.

Kur'an-ı Kerim'in ve dolayısıyla İslam'ın 23 yıla yakın bir süreçte tamamlanmış olması, beşerî imkân ve şartların, bir başka ifadeyle, beşerî tecrübenin dikkate alındığı gerçeğini yansıtmaktadır. Beşerî tecrübe, beşer öncüler olmadan oluşmayacağına göre, onun zaman içinde nasıl değerlendirileceği de beşer öncü/elçi kılavuzluğu ile ancak mümkün olabilir.

Öte yandan bilinen bir gerçektir ki, medeniyet de bedeviyet de insan için geçerli kavramlar ve yaşam türleridir. Pek tabii olarak her medeniyet kendi insan tipini oluşturur. Oluşan insan tipi, ait olduğu medeniyeti yaşatır ve geliştirir. İnsan, düşünce-duygu-davranış düzeyi ve uyumu noktasında yara aldı mı, doğal olarak insan ürünü olan medeniyet de yaralanmış olur.

İnsanlığın geleceğine talip olan her düşünce ve inanç sistemi ise kendisini o günlere taşıyacak yeni nesillere kendi is-

tıkbali olarak bakar, ona göre değerlendirme, eğitim-öğretim yapar ve bu alanda sürekli gelişim projeleri hazırlar ve uygular.

Medeniyetin, anlayış, ahlak/yaşayış ve inşa/gerçekleştirme gibi üç temel kavram ve uygulama ile alakası köklü ve açıktır. İslam dini bu tespitlere bir de “iki dünyanın mutluluğu” hedef ve boyutunu ilave etmiş, güne ve geleceğe yönelik düşünce, tasavvur, tahayyül ve uygulamaları uhrevî mutluluk veya mutsuzlukla ilişkilendirerek konuya daha bir derinlik kazandırmış, onu daha anlamlı kılmıştır. Bu gerçek dinimizde “*âhireti aramak, dünyadan da nasibini unutmamak*” [Kasas, 28/77.] diye formüle edilmiştir. “*Ey Rabbimiz, bize bu dünyada da iyilik, âhirette de iyilik ver*” ayeti [Bakara, 2/201] ve duası da Müslümanların dünya görüşünü ve medeniyet anlayışını özetler niteliktedir. [Üç dine ait dünya görüşü hakkında bilgi için bkz. İ. L. Çakan, *Müslümanca Yaşamak*, s. 19-43, İstanbul, 2003]

“Medeniyetin temel kaynağı hayat” olduğuna göre, hayata ve dünyaya yönelik düşünce ve telakkiler hayatın ve medeniyetin sınırlarını da doğal olarak belirler. Özetle İslamiyet’in, iki büyük din olan Yahudilik ve Hıristiyanlıktan çok farklı boyutlarda hayatı kucakladığını, farklı bir dünya görüşüne sahip olduğunu anlamakta güçlük çekilmez. Bu farkı şöylece ifade etmek mümkündür: “İslam, ne Hıristiyanlık gibi hayata siyah bir gözlükle bakar ne de Yahudilik ve materyalistler gibi –obur birinin yemeğe olan aşırı hırs ve iştihasına eş- taşkın bir önem verir. İslam dünyaya tapmaz, onu ‘daha yüksek ve sonsuz bir hayat için aşılması zorunlu bir aşama’ olarak görür ve saygı duyar.”

Sevgili Peygamberimiz, Tâif yolculuğu dönüşünde, kendisine Mekke’de âdeta nefes aldırılmayan zalim Mekke müşriklerine nasıl bir ceza verilmesini istiyorsa bildirmesini, şayet isterse Ebû Kubeys ve Kayakan adındaki iki dağın Mekkelilerin tepesine geçiriliverceği ve onların toptan helak edilecekleri Cebrâil *aleyhisselam* tarafından bildirilince şöyle cevap vermiştir: “*Hayır, ben, onların toptan helak edilmelerini değil, Allah’tan, bun-*

ların soyundan yalnızca Allah'a kulluk edecek muvahhid bir nesil getirmesini diliyorum." [Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7; Müslim, Cihâd, 11.]

Peygamber (s.a.s.), bu cevabıyla İslam medeniyetinin Allah'ın birliğine inanıp sadece Allah'a kulluk edecek (muvahhid) nesiller üzerine bina edileceğini açıklamış ve İslam'da medeniyet projesinin özünü "tevhid" inancının oluşturduğunu, bu ilkeye uygun olarak yetiştirilecek nesillerin medeniyet kuran iradeyi temsil edeceğini çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Çünkü medeniyetin ruhsal temeli inançtır; beşeri temeli ise o inancı ve o inançtan kaynaklanan değerleri paylaşan toplumdur. Nitekim medeniyetin çekirdeğini "bir arada yaşamak" yani toplum teşkil etmektedir. Toplumun olmadığı yerde medeniyetten söz etmek mümkün değildir.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (1176/1762) tespitiyle söyleyecek olursak, peygamberlerin ortak meşgale alanları ikidir:

Nefsin Terbiyesi, Toplumun Yönetimi

Bütün peygamberler diğer konularla, bu iki nokta ile ilgileri ölçüsünde meşgul olmuşlardır. [*Hüccetullahi'l-bâliğa*, I, 253 (Tercümesi, I, 322-323, İstanbul 1994)]

Öyle görünüyor ki Şah Veliyyullah'ın bu tespiti, medeniyet kavramının içeriğini açıklayıcı niteliktedir. Zira nefsin terbiyesi, bireysel gelişmeyi; toplumun yönetimi de toplumsal gelişmeyi, ikisi birden medeniyeti ifade etmektedir.

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de bir yandan "göz aydınlığı olacak nesiller" [Furkân, 25/74] istenmesi tavsiye edilirken, öte yandan, "müttakiler toplumu" ve böylesi bir toplumun önderliğinin temenni edilmesine dikkat çekilmektedir. Burada söz konusu olan "müttakiler", bize göre gerçek anlamda eğitilmiş, belli bir düzeye erişmiş "medenî kişiler" manasındadır. Bu da İslam'ın yetiştirmek istediği insan tipini ifade eder. Zaten "Allah katında en değerli olanlar da en müttaki, Allah'a saygısı en yüksek olan kimselerdir." [Hucurât, 49/13]

Cami/Mescid-Medeniyet

Mekke döneminde Tevhid (Allah'ın birliği) inancını gönüllere yerleştirmeye öncelik ve ağırlık veren Hz. Peygamber, Medine'ye hicretini takip eden ilk günlerden itibaren İslam medinesini ve medeniyetini kurarken; kurumsal alanda mescid inşası, toplumsal bazda Muhacirler ile Ensar arasında muâhât/kardeşlik antlaşması, ekonomik sahada müslümanlara mahsus pazar yeri tespiti, sosyal güvenlik alanında da Medine vesikası diye bilinen diğer din mensuplarıyla yaptığı yazılı antlaşma ile işe başlamıştır. Buradan hareketle mescid/cami inşa etmek, Hz. Peygamber'in kurumsal bazda öncelikli sünnetidir, denilebilir.

Medine günlerinde Cami (Mescidü'n-Nebî), medeni hayatın tüm kurumlarını temsil eden bütün fonksiyonları üstlenmiş olarak günlük yaşantının merkezinde yer almıştır. Dolayısıyla İslam medeniyeti, mabed (mescid/cami) merkezli bir medeniyettir tespitini yapmak, tarihî bir gerçeği ortaya koymak anlamı taşır. Zira Medine döneminde gelen vahiylerle şekillenen ve bütünlüğüne İslam, kendine has özgünlüğü içinde Peygamber Efendimiz tarafından hayata yansıtılmış ve on senelik bir süreçte her alandaki kural ve kurumlarıyla İslam medinesi ve medeniyeti iyice belirgin hale gelmiştir. Bir başka anlatımla Yesrib'in "Medine"leşmesi, İslam medinesinin ve medeniyetinin kuruluşu, Mescid-i Nebevî'nin inşası ile başlamıştır. İslam şehri de mescid/cami ile kendisini ispat etmiştir. Bu sebeple "*İslam şehrinde ve medeniyetinde ne olmazsa olmaz?*" diye bir soru sorulacak olsa, herhalde verilecek cevap mescid/cami olacaktır. Zira insanın dünyasını inançları kurar, imkânları şekillendirir. Çevredeki yapılanmanın farklılaşması, temelde inanç farklılığından kaynaklanır.

Şehir karaltıları, medeniyetin maddi kalıpları olarak, orada yaşayanların inanç dünyalarını ve dünya görüşlerini yansıtır. Bunun içindir ki insanoğlu, gittiği her yere kendi değer ölçülerini götürmeye ve onları yaşayabileceği bir yapılanmayı ilk iş olarak gerçekleştirmeye çalışır.

Bizim medeniyetimizde ve tarihimizde cami, İslam beldesinin kimlik kurumu olarak muamele görmüştür. O başlangıçtan beri, toplu ibadet mahalli olma temel görevinin yanında, ilim, zikir, idari-siyasi-askerî işlerin görüldüğü yer, mahkeme, hastane, misafirhane gibi her türlü sosyal ve medeni fonksiyonların yerine getirildiği merkez kurum, temel müessese olarak dikkat çekmiştir. Özellikle mabed ve mekteb fonksiyonları, medeni hayatın ve medeniyet kurumlarının vazgeçilmez, eğitilmiş, mütebedeyyin ve mütemeddin ya da uygar insan unsurunun, İslam kuralları çerçevesinde yetişmesini ve yaşamasını sağlamıştır.

Eğitim tarihimizde açıkça görüldüğü gibi başlangıçta mektep mabed içinde idi. Sufi ashâbı bu mabed içi mektepte yetişmiş İslam mürşitleri ve medeniyet elçileri idi. Mektepler gelişip mabed içine sığmaz hâle gelince bu kez mabed mektep içine taşınmıştır. Ayrıca mabed içindeki vaaz ve hutbe eğitimine ilave olarak cami dersleri de uygulamadaki yerini korumuş, İslam medeniyetine -eğitilmiş insan bazında- kaynaklık etmeye devam etmiştir.

Sevgili Peygamberimizin ifadesiyle İslam ümmeti, bütün yeryüzü kendisine mescid kılınmış bir ümmettir. Yani o, kulluğunu yeryüzünün her tarafında yerine getirebilir. Ayrıca ve özel olarak ibadet mahalli aramakla yükümlü değildir. [Buhârî, Teyemmüm 1, Salât, 56; Müslim, Mesâcid, 3,4,5; Ebû Dâvûd, Salât, 24; Tirmizî, Mevâkîf, 119, Siyer, 5; Nesâî, Gusûl, 26; İbn Mâce, Tahâre, 90; Dârimî, Salât 111, Siyer 28; İbn Hanbel, *Müsned*, I,250,30I,II,222, III,304] Nitekim Peygamber Efendimiz, mescid yapılmadan önce koyun ağullarında namaz kılar ve kıldırırdı. [Buhârî, Vudû', 66, Salât, 49; Müslim, Mesâcid, 10; İbn Mâce, Mesâcid, 12] Bu temel özelliğe ve kolaylığa rağmen mescid yapımının son derece ısrarla teşvik edilmiş olması elbette sebepsiz değildir. İslam'ın dünya görüşünün ve bunun uygulamasının tecelli ve tezahür odağı mesciddir. Mescidler bir anlamda tevhid merkezleridir. *"Mescidler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye kulluk etmeyin."* [Cin,72/18] Bu sebeple mescidlerin bakım ve imarı imanla ilişkilendirilmiştir: *"Allah'ın*

mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder." [Tevbe, 9/18] Mescid düşmanlığı da en büyük zulüm olarak ilan edilmiştir: "*Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harab olmasına çalışandan daha zalim kim vardır?*" [Bakara, 2/114]

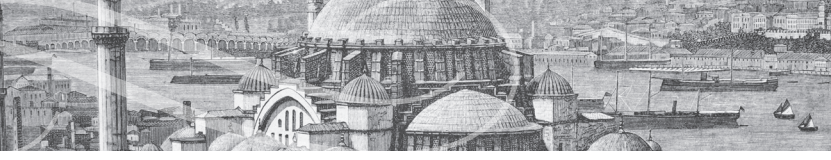
İslam tarihinde şehirleşme mescid / cami ile başlar. Çünkü İslam'da iyinin ve güzelin ödüllendirilmesi, kötünün, çirkinin ve zararlının önlenmesi esastır. Bu da mescidlerin tam anlamıyla ve bütün fonksiyonlarıyla çalıştırılmasına bağlıdır. Mescid inşası, toplumun İslam ile irşadı ve ihyâsı demektir. En azından buna zemin hazırlamaktır. Zaten müslümanların varlığı da böylesi bir zeminde ifadesini bulur: "*O müminler ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirse namazı kılar, zekâtı verirler. İyiliği emreder ve kötülükten nehyederler.*" [Hac, 22/41]

Öte yandan İslam toplumunda hayat, bir anlamda, mescidde başlar ve mescidde biter. Bu sebeple şehirlerin mescidden yoksun olması, "mâbedsiz şehir" hâline dönüşmesi düşünülemez, düşünülmemelidir. İslam şehri ve medeniyetinde bütün yollar mescide çıkar. Fethedilen beldelerin yeni kimliği de o beldenin merkezinde bir cami edinilmesi veya inşasıyla gerçekleştirilir.

Şehirlerde ve büyük yerleşim birimlerinde sivil hayat için en rahat ve yeşil alanlar sadece mescid ve ma'bed çevreleridir. Şehirler için söz konusu olan "sağlıksız büyüme ve şehirleşme" esasen, *mescidsiz yerleşim* demektir. Mescid'i düşünmeyen bir yerleşim, insanların kulluk görevlerini kolaylaştırmayı dikkate almayan bir anlayış ve uygulama, hangi çağda ve yörede olursa olsun, geri/ilkel bir anlayış ve uygulamadır. Zira insana saygının kaynağı Allah'a duyulan saygıdır. Allah saygısının mekân planında ifade olarak tecellisi de mesciddir. Her şeyi katı ve koyu bir maddi çıkar veya ekonomik değer olarak gören çağdaş insan, maalesef her şey gibi şehirleri de daha kurarken hoyratça tüketebilmektedir.

Unutulmamalıdır ki, sevgili Peygamberimiz, yerleşim birimlerinin ve şehirlerin en faziletli yerlerinin mescidler olduğunu bildirmiştir. [Müslim, Mesâcid, 288] Mescidi olmayan yerleşim birimleri, yozlaşmış, hayır ve bereketten uzaklaşmış, kimlik kaybına uğramış, fiziki olarak medeniyet unsurlarına sahip gözüke de medeniyetin manevi köken ve değerlerinden yoksun yerler ve yöreler hâline gelmiş demektir. Bunun anlamı da herhalde medenileşmek değil, bedevileşmektir.

Burada şu noktaya da işaret etmek yerinde olacaktır. “*Mabedsiz şehir ya da yerleşim birimleri*” inşa etmek, daha baştan temel medeniyet unsurundan/kurumundan mahrumiyet demekse; cami ve mescidlerin manevi havasının farkında olmadan ya da o havanın farkına varamadan oralara girip çıkmak da bir başka mahrumiyet ve nasipsizliktir. İşte tam da bu noktada cami görevlilerinin kimlik ve kişilikleri, meslekî açıdan yetişmişlikleri, devlet memuriyetinin ötesinde din hizmetlisi olarak kendilerini konumlandırmaları fevkalâde önem arz etmektedir. Camilerin fonksiyonel açıdan medeniyete katkıda bulunmaları yapısal görkemlerinden çok, işlevsel etkinlikleriyle mümkün olacak ve sürdürülebilecektir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Medine'nin fiziksel yapısını ve oradaki hayata dikkatle bakanlar orada çok özgün bir biçimin ve hayat tarzının gerçekleştiğini gördüler. Bu bilime ve hayat tarzına İslam medeniyet tasavvuru Medine örfü adını vermiştir. İslam medeniyet tasavvuruna müntesip toplumlar Medine örfüne yaşayan ve yaşatılan sünnet olarak bakmışlar ve buna özel bir önem vererek kendi mekân ve hayat tarzlarına buna göre bir üslup kazandırmaya çalışmışlardır.

İslam Medeniyet Tasavvurunda Şehir: Medine

Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN

İslam medeniyetinde kaynaklara bakıldığı zaman peygamberlerin şehirlere geldiği ve ilahî tebliği buralarda yaptığı görülüyor. Çünkü şehirler ilahî tebliğin anlaşılması ve eylemlerle hayata geçirilmesi için en elverişli ortamlardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Müslümanların şehirli bir toplum meydana getirmesi hükmü bulunmakta, şehirlerin de İslam medeniyet tasavvurunun ölçülerine göre güzel, emin ve güvenilir olması emredilmektedir. Hz. Peygamber şehirlerin mamur bir hâle getirilmesini beyan buyurmuş, zor dahi olsa insan için şehir hayatının daha hayırlı olduğunu tebliğ eylemiştir. Kitabın ve sünnetin bu beyanları doğrultusunda şehirle ilgili ilk eylemi Medine'de gerçekleştirdiğini görüyoruz. Kendileri hicreti müteakip bu şehri teşrif ettiklerinde buraya güzel bir ad verilmesini tavsiye buyurmuşlardır. Ayrıca Kur'an'da bu şehre verilen Medine adı özel isim olarak da zikredilmiştir. Hicretten önce Medine halkı hiçbir zorlama olmadan İslam'ı benimsemiş ve bu sebeple bu beldeye Kur'an ile fethedilmiş şehir unvanı verilmiştir. Bu benimseme sonucu oluşan sosyal mutabakat üzerine Medineli Müslümanlar Mekke'de ağır baskılar altında yaşayan Müslümanları kendi beldelerine davet etmişler ve onları koruyacaklarına dair söz vermişlerdir. Hz. Peygamber Medine'yi teşrif edince ilk eylem olarak Mescid-i Nebevî'yi inşa etmiştir. Burası bundan böyle şehrin fiziksel

yapısının ve şehirde yaşanan hayat tarzının merkezi hâline gelmiştir. Medine’de kenar semtler şehir ile bütünleştirilerek Mescid-i Nebevî’ye herkesin kolay ve güvenilir bir biçimde erişmesi sağlanmıştır. Bu mescitte ibadet, eğitim öğretim, adalet, idare ve diğer toplumsal işlevler yerine getirildiği gibi Beytül-Mal için de bir oda tahsis edilmiştir. Zamanla Medine şehri büyüyüp genişledikçe ihtiyaç duyulan yerlere yeni mescidler de inşa edilmiştir.

Medine’de hicretin getirdiği sorunlar ele alınarak çözülmüş ve toplumun bütün kesimlerinin yer aldığı bir toplumsal mutabakat oluşturulmuştur. Medine vesikası denilen bu anlaşmanın merkezinde Hz. Peygamber yer almakta ve onun kişiliği etrafında tüm unsurların katıldığı bir beraberlik ve varoluş ortaya konulmaktadır. Bu cümleden olarak yine emirleri doğrultusunda Medine’de şehir için idari teşkilat kurulmuş, bunlardan Hisbe teşkilatı iyiliği emreden kötülüğü meneden bir işlev üstlenmiş, Şurta teşkilatı da emniyet ve asayişini temin etmiştir. Medine’de yeni inşa edilmekte olan hayat tarzının bir başka boyutu olan çarşının yerini Hz. Peygamber bizzat belirlemiş ve bu mahallin işleyişi ile ilgili kuralları yine kendisi vazetmiştir. Hayatın reddedilmez bir realitesi olan ölüm hadisesi için Hz. Peygamber bir mezarlık yeri de tespit etmiştir. Kendileri Medine’ye geldiklerinde bu şehirde taştan yapılmış üç katlı evler mevcut idi. Bu evler sağlam ve güvenilir yapıları ile kale olarak kullanılabildikleri gibi şehrin fiziksel yapısında da önemli ve belirleyici öğelerdi. Hz. Peygamber bunların korunmasını istemiş ve bu yoldaki müsaade daha sonra yenilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Böylece Medine’de hem fiziksel hem de yaşanan hayat tarzı itibarıyla mescid merkezli bir realite oluşmuştur. Bu reel hayat mekân ve değerler olarak tüm toplumsal ve bireysel işlevlerde ve eylemlerde görünür ve algılanır hâle gelmiştir. Böylece İslam medeniyet tasavvuruna göre inanılan değerler sistemi yaşanan

hayata yansımış eylemlerde görünür ve deneyimlerde gerçekleşir hale gelmiştir.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Medine'nin fiziksel yapısını ve oradaki hayata dikkatle bakanlar orada çok özgün bir biçimin ve hayat tarzının gerçekleştiğini gördüler. Bu bilime ve hayat tarzına İslam medeniyet tasavvuru Medine örfü adını vermiştir. İslam medeniyet tasavvuruna müntesip toplumlar Medine örfüne yaşayan ve yaşatılan sünnet olarak bakmışlar ve buna özel bir önem vererek kendi mekân ve hayat tarzlarına buna göre bir üslup kazandırmaya çalışmışlardır. İslam toplumları tarafından daha sonra kurulan veya dönüştürülen şehirlerde Medine örfü modelinin gerçekleştirilmesi esas alınmıştır.

Bu açıklamalarda sözü geçen hususları kısaca özetlersek şunları tespit edebiliyoruz: Yeni kurulan veya İslam toplumları tarafından dönüştürülen şehirlere güzel bir isim verilmelidir. İslam medeniyeti kendine ait bir şehri güzel bir isim ile yeni bir hayata başlatıyor. Buna şehrin fethi diyoruz. İkinci husus şudur; bir şehirde mukim olan insanlar kendilerini bu şehrin sahibi saymamalı, bu şehre iltica etmek zorunda kalan diğer kimselere de merhamet ve hizmet nazarıyla yaklaşmalıdır. Böylece İslam medeniyeti şehirlinin ortaya çıkabilecek egoizmine de imkân tanımamış oluyor. Yeni nüfusun gelmesiyle ortaya çıkması muhakkak olan meseleler ise bütün toplumsal kesimlerin varlığını kabul eden ortak bir mutabakat ile çözümlenmelidir. Her şehir kendi ortak mutabakat esaslarını bir örf olarak tespit etmeli ve gerçekleştirmelidir. İslam şehirleri cami merkezli şehirlerdir. Bu özellikle Osmanlı uygulamasında külliye merkezli şehre dönüşmüş mesciddeki tüm toplumsal işlevler külliye bütünlüğü içinde yer alan ve birbirleriyle ahenk içinde çalışan farklı mekânlarda gerçekleştirilmiştir. Külliyenin ana ve hâkim ögesi ise hiç şüphesiz camiidir. İslam şehrinin bir başka özelliği idari örgütlenmesidir. Bu örgütlenme içinde iyiliği emir ve kötülüğü nehyeden teşkilatın ayrı bir önemi vardır. Modern toplumda ne yazık ki böyle bir teşkilatın varlığı bireysel özgür-

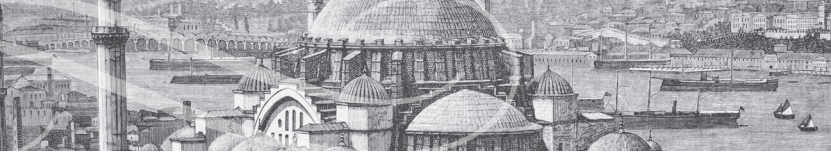
lûge diğeri bir deyişle egonun hakimiyetine aykırı görülmektedir. Şehrin diğeri bir özelliği de çarşının yeri ve bundan daha önemlisi işleyiş kurallarıdır. Zira iktisadi faaliyet toplumda belli sınırlar içerisinde tutulmazsa kendi gücünü ve önemini aşan bir mertebeye yükselmektedir. İslam medeniyeti yine Hz. Peygamber'in emriyle mezarlığı yeni hayatın reddedilmez realitesi olan ölümü, şehir mekânının içinde hatırlatıcı ve ibret alınması gereken bir unsur olarak görmüştür. İslam şehrinde işlevi olan ve şehre nitelik katan tarihî eserlerin İslam medeniyetinin temel umdelerine riayet eder bir şekilde korunması da gerekmektedir. Bunlar Hz. Peygamber'in Medine şehrinde bizzat gerçekleştirdiği ve o dönemden sonra da İslam toplumlarınca uygulanması gereken ana kurallardır.

Yukarıda sözü edilen Medine örfü modeli beşeriyetin tanım toplumu evresinde İslam medeniyet tasavvuruna müntesip toplumlar tarafından şehirlerde başarıyla uygulanmış ve İslam medeniyetinin ana umdelerine riayet edilerek yerel şartlara göre yorumlanmış neticede zengin bir şehir külliyatı ortaya çıkmıştır. Bu sürecin sanayi devriminin İslam medeniyetinin hakim olduğu coğrafyalara nüfuz ve etki etmesine kadar başarıyla ve canlı bir şekilde devam ettiğini biliyoruz. Batı dünyasında ortaya çıkan sanayi devrimi ve onun hayat kaynağı olan kapitalist zihniyet İslam coğrafyalarına girip buradaki hayatı kendi sınır tanımaz egoizmiyle zorladığı zaman Medine örfüne dayalı İslam şehirlerinin önce fiziksel düzlemde sonra hayat tarzı itibarıyla yaralandığını ve bütünlüğünün bozulduğunu da görmekteyiz. İslam medeniyet tasavvuru kendi ana umdelerinden ciddi manada zarar görmeden günümüze kadar gelmekle birlikte sanayi devriminin ve kapitalist yaklaşımın dayattığı ve zorladığı biçimlere karşı kendi özüne dayanan yeni bir biçimler bütünü oluşturamamıştır. XX. yy'ın son çeyreğinde ise beşeriyet bilgi çağı denilen yeni bir dönemle karşılaşılıyor. Bu çağda geçerli olan üst değer sanayi devriminin üretim gücü yerine bilgi yani zihinsel üretim ve yeniliktir. Sanayi devrimi ve kapitalizm insanlara mekânsal zorlama ve hayat tarzı itibarıyla kısıtlama ve

dayatmalar getirirken bilgi çağı toplumdan sadece bilgi ve yenilik üretmesini bekliyor. Diğer bir deyişle bilgi çağının insanı küçük bir elektronik cihaz ile dünyaya bağlanmakta zihinsel ve duygusal üretimini yine bu cihaz üzerinden tüm insanlığa sunmaktadır. Burada mekânsal ve hayat tarzı itibarıyla herhangi bir icbar söz konusu değildir.

XXI. yy'ın başında İslam medeniyet tasavvuruna müntesip toplumlar kendi düşünsel ve duygusal büyük ve kutsal miraslarından yola çıkarak bilgi toplumunun imkan verdiği özgürlüklerden istifade ile yeni bir Medine örfü modeli meydana getirebilirler kanaatindeyiz. Bütün dünya, Müslüman olsun olmasın İslam toplumlarından bu yaşanabilir, insan dostu ve mümin şehirlerin inşasını ve burada sergilenecek merhametli ve hikmetli hayatın tecellisini bekliyor.

Hz. Peygamber'in, vahyin tebliğ edilmesi emriyle başlayan ve vefatına kadar devam eden hayat çizgisinin en önemli noktalarını, eğitim ve öğretim faaliyetinden başka bir hususla nitелеmek mümkün değildir. Çünkü onunla yeni bir din gönderilmişti. Bu yeni dinin anlatılması ve öğretilmesi gerekiyordu. O da bunu en güzel bir biçimde yapma çabası içerisindeydi. Bu nedenle de Mescid-i Nebevî'deki eğitim-öğretim çalışmalarında öncelik dinin öğretilmesine ve hayat bulmasına verilmiştir. Böylece cahiliye dönemi insanından yepyeni bir insan ve yepyeni bir toplum çıkarılması hedeflenmiş ve bu başarılmıştı.

Bir Eğitim-Öğretim Kurumu Olarak Cami

Prof. Dr. Nesimi YAZICI

İslam medeniyetinde kurulan ilk müessese yani ilk kurum, mescid yani camidir. Mescid/cami, İslam'ın tebliğiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar varlığını koruduğu gibi, dünya durdukça da Müslümanların yaşadıkları, en büyük yerleşim biriminden en küçüğüne kadar istisnasız var olacak olan İslam mabedidir. Kısacası cami, bütün dünyada İslam ve ona inananların yani Müslümanların alâmet-i fârikası mesabesinde ve buna bağlı olarak da İslam medeniyetinin aslında bir cami medeniyeti olduğunu ifade etmek mümkündür.

İslam mabedi olarak caminin iyi bilinen bir tarihi bulunmaktadır. [Özlu tarihi bilgi için bkz. Johs Pedersen, “Mescid”, *İA.*, c. VIII, s. 1-14; Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA.*, c. VII, 47-49] Biz Mescid-i Nebevî'den başlayacak olursak, onun ilk İslam toplumu açısından başta ibadet olmakla birlikte çok önemli diğer bir kısım işlevleri de üstlenmiş olduğunu görürüz. Bunlar içerisinde bizim bu kısa çalışmamızda üzerinde duracağımız esas konu, caminin eğitim-öğretim yeri olması hususudur. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in durumu; “*Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size kitabı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resul gönderdik.*” [Bakara, 2/151] şeklinde nitelenmiş, yani onun dini tebliğ görevinden ayrılmayan eğitim-öğretim görevine dikkat çekilmiştir. Yine Tevbe suresinin 17, 18 ve 19. ayetlerinde “*En*

ya'murû mesâcidallahi... İnnemâ ya'muru mesâcidallahi... Ve imârete'l-mescidi... ” ifadeleri ile “Mescidlerin İmar”nın altı çizilmiş bulunmaktadır. Son dönemdeki meâl ve tefsir çalışmalarının bir kısmında, “imar” teriminin karşılığı olarak, “şenlendirmek/şeneltmek” kelimesinin kullanılmakta olduğu görülmektedir ki, kanaatimize göre bu isabetli ve dikkate alınması gereken bir tercihtir. [Örnek olarak bkz. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989, c. IV, s. 42; Hüseyin Atay, *Kur'an Türkçe Çeviri*, Ankara 2002, s. 188; Salih Akdemir, *Son Çağın Kur'an*, Ankara 2004, s. 188; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1965, c. I, s. 275, dipnot. 20] Çünkü “şenlendirmek”, kültür tarihimizde, hem maddî hem de manevî hizmeti içeren, geniş kapsamlı bir terimdir. [Bkz. Nesimi Yazıcı, “Din Hizmetlerinde Cami, Cami Hizmetlerinde Ramazan Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara 2008, c. II, s. 177 vd.] Bu bakımdan ayetlerde zikri geçen *imar* kavramını ibadet yanında İslam'ın hayırına olan diğer bir kısım faaliyet ve çabayı da kapsayacak genişlikte anlamamız, İslam'ın ruhuna uygun anlayıştır. Doğal olarak eğitim-öğretim de bu çerçevede düşünülebilecek faaliyetler cümlesindedir. Nitekim bu durum bizzat Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'deki uygulamasıyla da paralellik göstermektedir.

Siyer kitapları okunduğunda Hz. Peygamber'in hayatının en önemli bölümlerinin Mescid-i Nebevî çevresinde geçtiği anlaşılır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicret etmiş, 24 Eylül 622 Cuma günü Medine'ye gelmiştir. Bu sırada Mü'minûn suresinin 29. ayetinde bulunan ve Hz. Nuh'a atfedilen; “*Ey Rabbim! Beni bereketli bir yere kondur. Sen konuk edenlerin en hayırlısısın.*” duasını tekrarlayarak devesinin serbest bırakılmasını, onun çöktüğü yere en yakın evde misafir edilmesi arzusunu ifade etmiştir. Böylece Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye misafir olan Peygamberimiz, Mescid-i Nebevî'yi üzerinde inşa etmek için de Sehl ve Süheyl isimli iki kardeşe ait olan arsanın ücreti ödenerek satın alınmasını sağlamıştır. Eylül 622'de başlayan inşaatta Hz. Peygamber, sahabesi ile birlikte çalışmış ve Nisan 623'te Mescid-i Nebevî'nin yapımı tamamlanmıştır. [Mescid-i Nebevî'yi konu edinen çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Biz örnek ve hareket noktası oluşturmak üzere birkaçını veriyoruz: Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mescid-i Nebevî”, *DİA.*, c. XXIX, s. 281-290; İbrahim Ateş, “Mescid-i Nebevî'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri”, *VD.*, c. XXIV (Ankara 1994), s. 5-50]

İlk şekli ile oldukça mütevazı ve sade bir yapı olan Mescid-i Nebevî’de namaz kılınacak mekânın yanında Hz. Peygamber’in eşleriyle birlikte kalacağı odalar ve arka tarafta evsiz barsız fakir sahabiler için *Suffe* diye isimlendirilen bir kısım bulunmakta idi. İslam’ın ilk müessesesi olarak nitelediğimiz Mescid-i Nebevî, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde çok geniş bir işleve sahipti. [Mescid-i Nebevî’nin fonksiyonlarıyla ilgili birçok çalışmada yeterli bilgi bulmak mümkündür. Biz örnek olarak birkaçını vermekle yetiniyoruz: Johs Pedersen, “Mescid”, s. 2-5, 16-23; Ahmet Önkalk-Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA.*, c. VII, 47-53; Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, Çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1981, s. 55-73; Mustafa Ağırman, *Hz. Muhammed (S.A.V) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları*, İstanbul 1997, s. 109-182; Ahmet Güner, “Asr-ı Saadet’te Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, İstanbul 1995, c. IV, s. 155-21; Ahmet Önkalk, “Asr-ı Saadet’te Mescid’in Önemi ve Yaptığı Görevler”, *Diyanet Dergisi*, c. XIX, S. 3 (Ankara 1983), s. 49-55; Ziya Kazıcı, “Tarih Boyunca Cami ve Gördüğü Hizmetler”, *Diyanet Dergisi*, c. XXII, S. 4 (Ankara Ekim-Kasım-Aralık 1986), s. 8-10.] Bunların birkaçını başlıklar olarak hatırlamamız yerinde olacaktır. Mescid-i Nebevî her şeyden önce ibadet mahalli idi. Peygamber Efendimiz, bir başka sebep yoksa, namazını burada kılar ve kıldırır, dua ederdi. Namaz öncesi veya sonrasında sahabesi ile ve diğer insanlarla burada sohbet eder, dinin gereklerini burada öğretir; zikir ve tevbe tavsiye ederdi. İslam toplumunu ilgilendiren bütün meseleler çoğunlukla burada müzakere edilirdi. Elçiler burada kabul edilir, lüzumu halinde yaralıların tedavisi, mahkemeler, hatta folklor gösterileri diye nitelenebilecek bir kısım faaliyetler de Mescid-i Nebevî’de gerçekleştirilebilirdi. Peygamber Mescidi, kültür merkezi, danışma meclisi, misafirhane, hazine, hapishane olarak da kullanılmıştı. Bununla birlikte oradaki faaliyet içerisinde eğitim-öğretim özel ve öncelikli bir yer tutmakta idi.

Hz. Peygamber’in, vahyin tebliğ edilmesi emriyle başlayan ve vefatına kadar devam eden hayat çizgisinin en önemli

noktalarını, eğitim ve öğretim faaliyetinden başka bir hususla nitelemek mümkün değildir. Çünkü onunla yeni bir din gönderilmişti. Bu yeni dinin anlatılması ve öğretilmesi gerekiyordu. O da bunu en güzel bir biçimde yapma çabası içerisindeydi. Bu nedenle de Mescid-i Nebevî'deki eğitim-öğretim çalışmalarında öncelik dinin öğretilmesine ve hayat bulmasına verilmiştir. Böylece cahiliye dönemi insanından yepyeni bir insan ve yepyeni bir toplum çıkarılması hedeflenmiş ve bu başarılmıştı. Burada Müslümanın neleri yapması, nasıl yapması, hedeflerinin neler olması gibi hususlar çoğu defa uygulamalı olarak gösterilmiş ve öğretilmiştir. Aynı şekilde nelerden, niçin, nasıl kaçınılması gerektiği de anlatılmış, belletilmiştir. Böylece Mescid-i Nebevî, İslam'ın en önemli mabedi olması yanında öğretmeni Hz. Peygamber, öğrencileri onun en yakınında bulunan sahabesi olmak üzere bir eğitim-öğretim kurumu; İslam Eğitim-Öğretim Tarihi'nin başlangıcındaki mümtaz bir ilim ve irfan yuvası olmuştur. Bu hâliyle Hz. Peygamber'in hayatta bulunduğu sırada ve sonrasında, İslam'ı yeni ülkelere, farklı milletlere götüren ve öğreten nesillere okul olarak hizmet etmiştir.

Abdullah b. Amr'ın naklettiğine göre Hz. Peygamber bir gün Mescid'e girdiğinde cemaatin bir kısmının dua ve zikirle, diğer bir kısmının ise ilimle meşgul olduklarını görmüş, her iki grubun da hayır üzere olduklarını ifade ettikten sonra; "*Ben ancak bir muallim olarak gönderildim*" diyerek ilimle uğraşanların yanında yer almıştı. [İbn Hanbel, III, 328; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.] Bütün bu nedenlerle de o, İslam'da ilk muallim olarak kabul edilmiş, Mescid-i Nebevî de Hz. Peygamber'in erkek-kadın ayırımı olmaksızın bütün sahabesi için gerçek bir okul görevini yerine getirmiştir.

Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevî'de sahabesine imam olarak namaz kıldırır, gerek namaz öncesi ve gerekse namaz sonrasında onlarla sohbet eder, bu arada İslam'ı anlatır, sorularını cevaplandırır. Namazın münferit olarak veya Medine'deki diğer küçük mescidlerde kılınması mümkünse de sahabe Hz.

Peygamber’le birlikte olmayı tercih eder ve namazını Mescid-i Nebevî’de eda etmeye çalışırdı. Zorunlu nedenlerle Mescid-i Nebevî’ye gelemeyen, dolayısıyla sohbet halkasında bulunamayanlardan bir kısmı, Hz. Ömer ile Ensar’dan bir arkadaşının yaptıkları gibi, münavebe yöntemini kullanır veya bir şekilde mazereti bulunanlar geledikleri vakitlerde Hz. Peygamber’in neler söylediğini daha sonra öğrenme çabası içerisinde olurlardı.

Hz. Peygamber’in Mescid-i Nebevî’de vakit namazları öncesi ve sonrasındaki sohbetleri haricinde Cuma ve Bayram günleri irad ettiği hutbeler vasıtasıyla sahabeyi bilgilendirmesi, bazı defalar da daha uzun süreli olarak sahabeye hitap etmesi söz konusuydu. Nitekim onun sabahtan akşama kadar, yani gün boyu Mescid-i Nebevî’de bu hizmetini sürdürdüğü de olmuştu. Dikkatimizi çekmesi gereken husus, Hz. Peygamber’in Mescid-i Nebevî’de çoğu defa sohbetler, sorulan sorulara cevaplar verilmesi tarzında devam eden eğitim-öğretim çalışmalarından erkekler kadar hanımların da faydalanma imkânı bulmalarıydı. Bilindiği gibi Hz. Peygamber döneminde Müslüman hanımlar cemaate iştirak edebilirler, bizzat Peygamberimiz de bu durumu teşvik ederdi. Ayrıca Hz. Peygamber doğrudan hanımların katıldıkları sohbetler de düzenler, onların sordukları soruları en uygun biçimde cevaplardı. Böylelikle Müslüman hanımlar dini eksiksiz olarak öğrenme imkânı bulurlardı. [Mescid-i Nebevî’nin eğitim-öğretim açısından neler ifade ettiği çok sayıda çalışmada muhtelif genişlikte işlenmiş bulunmaktadır. Son olarak yapılan iki çalışmayı bu vesile ile hatırlatabiliriz: Mustafa Ağırman, “Hz. Peygamber’in Mescidde Yaptığı Sohbetler”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara 2008, c. II, s. 372-391; Durak Pusmaz, “Cami Derslerini Verimli Kılmak İçin Bazı Mülâhazalar”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara 2008, c. II, s. 392-404.]

Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî merkezli eğitim-öğretim faaliyetleri söz konusu edildiğinde *Suffe* ve burada kalan *Ashâbü’s-Suffe*’nin de özellikle hatırlanmasının gerektiği açıktır. [Mustafa Baktır, İslam’da İlk Eğitim Müessesesi *Suffa Ashabi*,

İstanbul 1984; Akif Köten, “Asr-ı Saâdet’te Suffa Ashabı”, *Bütûn Yönleriyle Asr-ı Saâdet’te İslam*, İstanbul 1995, c. IV, s. 381-416] Bilindiği gibi Mescid-i Nebevî’nin bitişiğinde oluşturulmuş bulunan gölgelik mekân, bir taraftan evsiz barksız fakir Muhacirlere bannak oluştururken, diğer taraftan da onlar için bir yatılı okul işlevi görüyordu. Ensar’dan arzulayanlar da buranın gündüzlü müdavimleri durumundaydılar. Böylece *Suffe, İslam toplumunun bir okulu*, sayıları şartların gereği zaman içerisinde değişiklik gösteren *Ashabü’s-Suffe/Ashâb-ı Suffe* veya *Ehlüs-Suffe/Ehl-i Suffe* de bu okulun öğrencileri olmuşlardı. [Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, Çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1992, s. 56, 67-68; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 2003, s. 18; İbrahim Numan, “Dini-İçtimai Müesseselerimizin Doğuşuna ve Mimarî Tekâmülüne Mes’id-i Nebevî’nin Tesirleri”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl 11, S. 3 (İstanbul Temmuz 1982), s. 37-52]

Ashabü’s-Suffe, zamana ve şartlara bağlı olarak sayıları azalıp çoğalmakla birlikte toplamda 400 civarına erişmekte olup, bu sahabe topluluğu İslam’ın Medine’deki ilk dönemi ve gelecekteki durumu açısından son derece önemliydi. Nitekim Hz. Peygamber’le ilgili çok sayıdaki rivayette kendisi, ya Suffe mensuplarıyla ilgilenirken ya da mescidinde, çevresinden hiç ayrılmayan Müslümanlara bir şeyler öğretirken görülmekte/gösterilmektedir. Kur’an-ı Kerîm’deki [Bakara, 273.] “*Kendilerini Allah yoluna vakfettiklerinden yeryüzünde dolaşarak geçimlerini sağlama imkânı bulamayan yoksullar...*” ifadesiyle kastedilenlerin, zamanlarının tamamını Hz. Peygamber’i dinleyerek onun yanında geçirmeleri dolayısıyla geçimlerini sağlamada zorlanan Ashâbü’s-Suffe olduğu bildirilmektedir. Nitekim Ebu Hureyre de çok hadis rivayetinin sebebini; “*Muhacirler çarşıda ticaretle, Ensar da malları ve mülkleriyle meşgulken kendisinin Ashâbü’s-Suffe’den biri olarak Resulullah’ın yanından ayrılmamasına, böylelikle de diğer sahabilerin bulunamadıkları meclislere katılarak onların duymadıkları hadisleri duymasına*” bağlamış bulunmaktadır.

İlerleyen zaman içerisinde İslamiyet'in farklı bölgelere yayılmasıyla birlikte ihtiyaç duyulacak öğretmenlerin kaynağının da burası olduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Nitekim hicretin 4. yılında (625) Hz. Peygamber tarafından Kur'an-ı Kerim okumayı ve İslamiyet'i anlatmak üzere Benî Âmir b. Sa'saa kabilesine gönderilen ve çok iyi Kur'an bilmeleri dolaşısıyla kurrâ olarak nitelenen 70 kadar sahabe Ashâbü's-Suffe arasından seçilmişlerdi. [Bilindiği gibi bu sahabiler Bi'r-i Maüne mevkiinde pusuya düşürülerek şehit edilmişler ve bu durum Hz. Peygamber'e hayatının en büyük üzüntüsünü yaşatmıştı (Ahmet Önkal, "Bi'r-i Maüne", *DİA*, c. VI, s. 195-196; Suffe ve buradaki eğitim öğretim faaliyetleri için bkz. Mahmut Kaya, "Suffe", *DİA*, c. XXXVII, s. 469-470; Mehmet Dağ-Hıfzurrahman Raşit Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara 1974, s. 3; M. Uğur, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, İstanbul 1980, s. 141]

Hz. Peygamber'in hayatta bulunduğu sırada Medine'de ve Medine haricinde gereken yerlere mescidler inşa edildiği gibi daha sonraları artan Müslüman sayısı ve genişleyen İslam ülkeleri ile orantılı olarak da birçok camiler inşa edilmiş veya çeşitli mekânlar mescid/cami olarak değerlendirilmiş ve bunların sayıları büyük yekûnlara ulaşmıştır. Bu durumu, genişleyen İslam ülkeleri ve buralarda yaşayan Müslüman nüfusla beraber düşünmenin gerekeceği açıktır. Köyleri çok iyi bilememekle birlikte Müslümanların ellerine geçen veya onlar tarafından kurulan şehirlerin durumu konusunda oldukça bilgimiz bulunmaktadır. Nitekim J. Pedersen'in *İslam Ansiklopedisi*'ndeki *Mescid* maddesinde özlü biçimde ortaya koyduğu bu durumu [Johs Pedersen, "*Mescid*", s. 5-6, 8-10.], İslam'ın ilk üç yüzyılında (H. I-III/M. VII-IX) şehircilikteki gelişmelerle ilgili olarak Yılmaz Can tarafından yapılmış bulunan çalışmadan açık bir biçimde takip edebilmekteyiz. [Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, Ankara 1995; Krş. Ramazan Altınay, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara 2006, s. 76-105.]

Bilindiği gibi İslam dünyasındaki şehirlerin bir kısmı daha önceki dönemde kurulmuştur. Bilhassa fetihler sonucunda Müslümanların eline geçen ve önceleri azınlık olarak bulunsa-

lar da, Müslümanların yaşadıkları merkezlerdir ki, ilk üç asırda bunların belli başlıları olarak Medâin, Dımaşk (Şam), Halep, Musul, Kudüs, İskenderiye, Kurtuba'yı hatırlamamız, bunlara Mekke ve Medine'yi de eklememiz mümkündür. Diğer bir grup şehir ise başlangıcında ordugâh veya ribat niteliğinde, doğrudan idarî gereksinimler gibi bazı sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmışlardır ki, Basra, Kûfe, Fustat, Kayravan, Vâsıt, Sus, Manastır, Rabat, Bağdat, Sâmarrâ ve ayrıca da Rusâfe, Rakkâde, Asker, Marakeş'i bunlar arasında sayabiliriz. İşte bütün bu şehirlerde ve daha küçük merkezlerde Müslümanların ortak mekânlarını camiler oluşturmuştur. İslam öncesi dönemlerde var olup daha sonra Müslümanların eline geçen şehirlerde başlangıçta Müslümanların az olmaları ve çoğunlukla şehrin kenardaki belirli bir bölgesinde oturmayı tercih etmelerine bağlı olarak buralarda küçük birer mescide sahip oldukları görülmekte ise de, genelde eski sahipleri Hıristiyanlar olan bu kabil şehirlerin merkezindeki en büyük kilise bir süre için eski sahipleriyle birlikte kullanılabilmişse de nihayetinde ya bunlar merkezî cami konumunu kazanmışlar veyahut da yakınında şehrin en büyük camisi inşa edilmiştir. Müslümanlarca kurulan şehirlerde ise asla değişmemek ve şehrin çekirdeği niteliğinde olmak üzere, merkezde valinin oturduğu dâru'l-imâre binası ve bunun hemen yanında veya bitişiğinde cami var olmuştur. Zamanla cami sayısı doğal olarak artsa da bu ilk cami veya şehrin gelişmesine göre bir diğer cami cuma namazları için tercih edilen ve Mescid-i Cuma yanında Mescidü'l-Câmi, Ulu Cami, Büyük Cami şeklinde de isimlendirilen ibadet yeri olmuştur. İşte bütün bu camiler ve özellikle de içlerinden bir kısmı eğitim-öğretim açısından da önemli merkezler olmuşlardır. Nitekim bu camilerde doğrudan dinî ilimler ve bunların yanı sıra diğer ilim dallarının öğretimi söz konusu olmuştur.

Mescidlerde öğretim, hocanın çevresinde *halka* (*ders halkası*) teşkil edilerek yapılırdı. Her halkayı bir sınıf gibi düşünmemiz mümkündür. Çünkü o kendi içinde bir bütünlük arz etmektedir. Bununla birlikte mescidlerde muhtelif ilimlerin

farklı seviyelerde tedris edildiği farklı sayılarda ilim halkaları bulunabilir, öğrenciler bunlardan kendilerine uygun olanlarını seçer ve devam ederlerdi. Nitekim günümüze çok azı intikal edebilmiş olan önemli eserlerin sahibi Câhız da Basra Camii'nde kurulan ilmî ve edebî meclislerin dikkate değer müdavimlerinden biri idi. [Ramazan Şeşen, "Câhız", *DİA.*, c. VII, s. 20]

Camilerdeki halkalarda önce ders metni, çoğu defa hocanın başarılı bir öğrencisi tarafından yazdırılır, daha sonra gereken düzeltmeler yapılırdı. Hoca bu metin üzerinde açıklamalarını yapar, öğrenciler de anlayamadıkları yerleri sorarlardı.

Ders halkasında öğrencilerin çokluğu dolayısıyla sesinin hepsine ulaşmasında sıkıntı olursa, hocanın söyledikleri uygun yerde duran biri tarafından yüksek sesle tekrar edilirdi ki, buna *mustemli* denilirdi. Halkada öğrencilerin devam durumları *kâtibü'l-gaybe* tarafından takip ve tespit edilirdi. [Kadri Yıldırım, "İslam Kültüründe Mescidin Eğitim Öğretim Fonksiyonu Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlmî Dergi*, c. XLIV, S. 4 (Ankara Ekim-Kasım-Aralık 2008), s. 7-28]

Cami halkalarında öğrencilerin ellerinde devamlı müracaat ettikleri birer el kitabı bulunabilirdi. Bu kitaplar içinde Kuzey Afrika'da en çok kullanılmış olanlar arasında Hadis'te İmam Mâlik'in *Muvatta'*, Buharî'nin *Sahih'i*; Akâid'de Lakânî'nin *Cevheretü't-Tevhîd* ve Sunusî'nin *Akîde'si*; Gramer'de İbn Mâlik'in *Elfiye'si*; Hukuk'ta Halil'in *Muhtasar'ı* ve İbn Ebû Zeyd'in *Risâle'si*; Edebiyat'ta Müberred'in *Kâmil'i*; Tıp'da Râazî'nin *Havî* ve İbn Sinâ'nın *Kanûn*'unu hatırlamak mümkündür. Mamafih bu kitapların zaman ve bölgelere göre kısmen değişmiş olabileceklerini de kabul etmek gerekir. [Chikh Boumrane, *İslam Tarihinde Eğitim-Öğretim Kurumları*, Panorama de la *Pensée Islamique*, Paris, 1984, s. 219-226'dan çeviren Nesimi Yazıcı, *AÜİFD.*, c. XXX (Ankara 1988), s. 279-285]

Camilerdeki ders halkalarında ders verecek öğreticiler, başboş bırakılmış değillerdi. Yani her isteyen bir camiye giderek çevresine topladığı öğrencilere ders veremezdi. Zaten başarılı olamayan hocaların zaman içerisinde halkasındaki öğrencilerin

dağılması gibi bir otokontrol her zaman geçerliliğini koruduysa da, camide ders verecek öğreticinin, öncelikle bir sınavı başarması gerekmektedir. Bu işlem *nakib* ismi verilen bir görevlinin nezaretinde yapılırdı. Bu sınavda öğrenciler de hazır bulunabilirlerdi.

Camilerdeki halkalarda yeterli ve başarılı bir öğretim gören öğrenciye hocası *icâzet* verirdi. Camilerde öğretim görevinde bulunan hocalar arasında bazıları haklı olarak büyük ün kazanmışlardı. Birkaçını zikredecek olursak; Basra'da Hasan el-Basrî, Bağdat'ta İbn Hanbel ve Ebû Hanife, Medine'de Mâlik b. Enes, Şam'da İbn Teymiye, Kahire'de Şâfiî, Kayravan'da Sahnûn, Kurtuba'da İbn Rüşd'ü belirtebiliriz.

Camilerdeki hocalar başlangıçta maaşlı değillerse de H. V/M. XI. yüzyıldan itibaren, kendilerini tamamıyla görevlerine verebilmelerini sağlamak için düzenli ücret ödenmesi usulü benimsenmişti. Bunu bizzat devlet veya vakıflar üstlenmekteydi.

Camilerin eğitim öğretime katkısı söz konusu edildiğinde, unutulmaması gereken bir husus da müellifleri veya arzu eden diğer hayır sahipleri tarafından camilere kitaplar bağışlanması ve bunların sayısının bazı kereler bir kütüphane oluşturacak çokluklara ulaşmış bulunmasıdır. *Hizâne* denilen dolaplarda muhafaza edilen bu kitaplardan cemaatin yanı sıra arzu eden ilim talipleri de faydalanabilmekteydi. Nitekim Horasan'ın en büyük şehri olan Merv'in on kütüphanesinden ikisi camilerde bulunuyordu. [Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Camî", s. 50-51]

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında ilk halife olarak İslam toplumunu yöneten Hz. Ebübekir (632-634)'in iki yıllık hilâfetinin hemen ikinci yılında başlayan İslam fetihleri, özellikle de kendisini takip eden Hz. Ömer (634-644)'in yaklaşık on senelik halifelîği devresinde büyük bir hızla artarak gelişmiş, bunun sonunda ise 634'te başta Suriye ve müteakiben de Mısır, Filistin, Irak'la bunlara eklenebilecek çok geniş bölgeler İslam Devleti'nin sınırları içerisine dâhil edilmiştir.

Kısmen fetih hareketiyle birlikte kısmen onu takiben, söz konusu bölgelerde İslam'ın yayılması çalışmalarına başlanmış, bu faaliyetin merkezleri olarak da hızla kurulan camiler/mescidler, hareket ve faaliyet merkezleri olarak değerlendirilmişlerdir. Bu çerçevedeki çalışmalarda diğerleri yanında bilhassa da bir kısım sahabenin etkin ve semereli bir çalışma yürüttükleri müşahede edilmektedir ki, bunlar arasında Muâz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ ve Ubâde b. Sâmit'in Suriye bölgesinde, sırasıyla Filistin, Dımaşk ve Humus'taki çalışmalarıyla en başta yer aldıkları şüphesizdir. Kaynaklar onların cami merkezli çalışmalarıyla ilgili geniş ve zengin bilgiler içermektedirler. Bu sayede kendilerini takip eden tabiiiler devresinde başta Kur'an, Hadis ve Fıkıh olmak üzere İslam ilimlerinde çok sayıda mütehasssın yetişmesi mümkün olmuştur. [Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Akbaş, "Fetihlerden Sonra Suriye Bölgesine Yerleşen Sahâbilerin Mescidlerdeki İlmî Faaliyetleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, S. 1 (Diyarbakır 2008), s. 176-191] Camilerde eğitim-öğretim faaliyetleri doğal olarak Emevîler döneminde de devam ettirilmiştir. Bu devrede cami derslerinde şöhret bulmuş isimler arasında Kümeýt b. Zeyt el-Esedî, Dahhâk b. Müzâhim, Atâ b. Ebû Rabâh, Abdülhamid b. Yahya ve Haccâc b. Yûsuf özellikle bilinmektedir. [İbrahim Sarıçam, "Kümeýt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyâtı-I", *AÜİFD*, S. XXXVI (Ankara 1997), s. 272-273; Ayr. bkz. Ramazan Altınay, a.g.e., s. 134, 136] Benzer durum Abbasîlerle onları takip eden devirlerde ve farklı İslam coğrafyalarında da aralıksız bir biçimde devam ettirilmiştir.

Camilerden bazılarının eğitim-öğretim faaliyetleri açısından bütün İslam dünyasında yaygın bir ün kazanmış olduklarını belirtmemiz yerinde olacaktır. Bunlardan birkaçını örnek olması dileğiyle ve en kısa çizgileriyle gösterebiliriz. [Genel olarak camilerde ve özelde burada örnek olarak verilecek üç camideki eğitim-öğretim faaliyetleri için bkz. Ahmed Çelebi, *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yarıdım, İstanbul 1976, s. 95-107; Johs Pedersen, "*Mescid*", s. 47-49]

Şam Emeviyye/Ümeyye Camii

Ortaçağların dört harikasından biri sayılıyordu. Velîd b. Abdülmelik (705-715) bu caminin inşaatına ülkenin yedi senelik harac gelirini tahsis etmişti. Rivayete göre harcama faturaları Velîd'e 18 deve ile taşınabilmişti. İbn Cübeyr, bu caminin kuruluşundan itibaren bir eğitim öğretim yeri olduğunu ifade eder. Orada çok sayıda öğretim halkası bulunurdu ve birçok hücre derslane olarak kullanılmaktaydı. Öğretmen ve öğrenciler için çeşitli imkânlar hazırlanmıştı. Nitekim Mağribli öğrenciler için caminin batı tarafında bir Malikî zaviyesi bulunuyordu. Camide Hanefî ve Şafiiler için de ayrı ayrı kısımlar tahsis edilmişti. Hatîb el-Bağdadî (ö. 1071)'nin 1064'te Emeviyye Camii'nde büyük bir ders halkası bulunmaktaydı.

Emeviyye Camii'ndeki eğitim-öğretim faaliyeti içerisinde dikkat çeken bir husus olarak sabah namazlarından sonra Hz. Yahyâ Türbesi'nin karşısında Kur'an-ı Kerim'in yedide birinin okunduğunu, *Sub'* adı verilen bu kıraatle haftada bir hatim indirildiğini ifade edebiliriz. Fakat daha da önemlisi ikindi namazlarından sonra ise Kevser suresinden Kur'an'ın sonuna kadar okunmakta olması *Kevseriyye* diye isimlendirilen bu kıraat halkasına ezberi iyi olmayan çocukların katılmakta olduklarıdır. Camideki mevcut diğer muhtelif ilim halkaları yanında bu iki kıraat halkasına katılanlara vakıflar vasıtasıyla maddî imkânlar hazırlanmıştır. Nitekim İbn Cübeyr sub' meclisinden sonra buna katılan kişilerin her birinin bir çocuğa Kur'an öğrettiğini ve bu çocuklara da vakıflardan tahsisat ayrıldığını ifade etmektedir. İbn Battuta Şam'ı ziyaret ettiğinde bu kıraat meclislerine katılanların 600 kadar olduğunu ve meclise devamlarının yapılan yoklamalarla takip edildiğini, camide bulunan muhtelif ilim kollarındaki *halakâtü't-tedris*den bahsetmektedir. Eyyübîler ve Memlûklüler dönemi tarihçisi İzzeddin İbn Şeddâd (ö. 1285) ise kendi döneminde Emeviyye Camii bünyesinde isimlerini verdiği altı medresenin bulunduğunu, ayrıca on bir ilim halkası, beş Hadis halkası, 120 Kur'an okutma ve talim halkası, en

büyüklerinde 300-400 kişinin bulunduğu 24 ayrı sub' meclisi bulunduğunu belirtir.

Emeviyye Camii'ndeki ilim halkalarından en önemli ve yüksek seviyede bulunanı ise Kubbetü'n-Nesr'in altındakiydi. XVII. yüzyılda burayı ziyaret eden İbrahim b. Abdurrahman el-Hiyârî, buraya büyük rağbet gösterildiğini ve hocalarının Müderrisü'l-Kubbe olarak anıldığını ifade etmektedir. Şüphesiz Emeviyye Camii'nin eğitim öğretim faaliyetleri bunlardan ibaret değildi. Caminin muhtelif bölümlerinde ilmî sohbetler yapılır, İslam ülkelerinden bu büyük merkezi ziyarete gelenler sohbetlere katılır, görüşlerini ortaya koyarlardı. Bu durum Osmanlı'nın sonlarına kadar da canlılığını korumuştur. [Ahmet Özel, "Emeviyye Camii", *DİA*, c. XI, s. 110; Casim Avcı, "İzzeddin eş-Şeddâd", *DİA*, c. XX, s. 374-376]

El-Mansur Camii

Halife Mansur (754-775), İslam âlemine yeni bir şehir kazandırmak istediğinde, yaptığı araştırma ve hazırlıklardan sonra 762'de Bağdat'ı kurup burayı Kasru'z-Zeheb ve kendi ismiyle anılan Mansur Camii ile güzelleştirdi. Bunlar için 18.000.000 dinar sarf etmişti. Cami, Harun Reşid (786-809) zamanında tamir edildi.

Bağdat'taki Mansur Camii, kuruluşundan itibaren, gerek ulema ve gerekse ilim taliplerinin büyük rağbetine mazhar oldu. Hatîb el-Bağdadî burada dersler verdi. Rivayete göre Hatîb el-Bağdadî Mansur Camii'nde ders halkası hocası olmak istediğinde, dönemin halifesi Kâim-Biemrillah (991-1031)'a müracaat etmiş, o da kendisini ilgili nakîbe göndermişti. Tefsir ve Hadis halkalarıyla ünlenmiş olan bu camide El-Kisaî de lisan dersleri okutmuştu ki, el-Ferrâ, el-Ahmer ve İbnü's-Sa'dân onun öğrencileri arasında yer almışlardı. Ebu'l-Atahiye de şiirlerini bu camide imlâ ettirirdi. Ebû Ömer ez-Zâhid (ö. 956) bu camide *el-Yâkût* adlı eseri yazdırmıştı. İbn Battuta'nın ziyareti sırasında bile Hadis derslerinin verilmekte olduğu bu cami her

dönemde en meşhur âlimlerin ders vermeyi arzu ettikleri bir yerdi. [Bkz. Semavi Eyice, “Cami (II. Mimari Tarihi)”, *DİA*, c. VII, s. 61]

Kahire (Fustat)’de Bulunan Amr Camii

642’de burayı İslam adına fetheden Amr b. Âs tarafından inşa ettirilmiş, zaman içerisinde birçok defa tamir ve ilaveler geçirmiştir. Daha 658 yılında Süleyman b. İtr et-Tüçibî, burada vaazlar veriyor, kadılık yapıyordu. Cami o tarihten itibaren bir kültür merkezi olarak da değerlendirilmiştir. İmam Şâfiî (ö. 854) burada her sabah cemaate değişik konularda vaazlar vermişti. Ondan sonra Fıkıh tedrisatı büyük önem kazanmıştı. 938’de Amr Camii’nde Şâfiîler ve Malikîlerin on beşer, Hanefîlerin ise üç halkası vardı. Malikî Muhammed en-Nâalî (ö. 990)’nin o kadar çok dinleyicisi bulunmaktaydı ki, halkaları on yedi sütunu içine alıyordu. Makdisî, X. yüzyılda Amr Camii’nde fukahâ, kurâ, ehlü’l-âdâb ve’l-hikme halkalarının bulunduğundan bahsetmektedir. Makrizî, 1348’de bir veba salgınından önce Amr Camii’nde 40’dan fazla ilim halkası bulunduğunu ifade eder. Yine Makrizî, bu caminin mülhakâtından olup çeşitli ilimlerin tedris edildiği sekiz zâviyeden bahseder. Bunlar İmam Şâfiî’nin Zâviyesi, Mecdiyye Zâviyesi, Sâhibiyye Zâviyesi ve diğerleridir.

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 822), burada bir ilim halkası meydana getirmiş ve Tırimmâh’ın şiirlerini yazdırmıştır. Amr Camii’ndeki bu çalışmalar asırlarca devam etmiştir.

Şüphesiz İslam ülkelerinde camilerdeki eğitim öğretim yukarıda verilen örneklerle sınırlı değildi. Bu faaliyeti İslam coğrafyasının bütününe, hatta yalnızca merkezî camilere değil daha küçük mescidlere kadar genişletmek mümkündür. Nitekim Bağdat’ta **Kisâi** kendi adını verdiği camide sabah namazlarından sonra ders veriyordu. Mısır’da Müslüman Türkler tarafından kurulan ilk hanedan olan Tolunoğullarının (868-905) kurucusu Ahmed b. Tolun tarafından tesis edilmiş olan **Tolunoğlu Camii**’nde de aynı tarz bir faaliyet devam ediyor-

du. Bir diğer önemli cami ise Fâtımîlerin 1125'te yaptırdıkları **el-Akmer Camii**'dir. Osmanlı Devleti kurulup, belirli bir gelişme düzeyine ulaştığında, başta İstanbul olmak üzere, ülke genelindeki hemen bütün camiler birer okul gibi ders halkalarıyla bezenmişti.

Bu konuyu bitirirken camilerde din ilimleri dışında yapılan çalışmalara biraz daha dikkat çekmemiz yerinde olacaktır. Şüphesiz mescidler Kur'an, Hadis gibi dinî ilimlerin dışındaki bilgilerin de öğretildikleri yerler olmuşlardır. Nitekim dil ve edebiyat öğretimi çoğunlukla mescidlerde yapılmıştır. Ömer ez-Zâhid, Ebu'l-Atahiye, Neftaveyh (ö. 937), el-Mekkârî'nin meclisleri bu kabildendir.

El-Kümeyt b. Zeyd ve Hammâd er-Râviye **Küfe Mescidi**'nde buluşurlar, Arap şiirini ve meşhur Arap günlerini müzakere ederlerdi. Müslim b. el-Velid (ö. 823) kendi şiirlerini yazdırmak için **Basra Camii**'nde otururdu.

Mescidlerde Tıp ve Astronomi de öğretilirdi. Suyûtî (ö. 1505), yukarıda adı geçen Tolunoğlu Camii'nde Tefsir, Hadis, dört mezhep üzerine Fıkıh, Kıraatler, Tıp ve Astronomi ilimleri okutmuştu. Abdülatif el-Bağdadî (ö. 1231) ise el-Ezher'de her gün öğleyin Tıp dersleri verdiğini belirtir.

Görüldüğü gibi mescidler ya da camiler baştan itibaren birer eğitim-öğretim merkezi olarak ortaya çıkmış ve bu durumlarını uzun yüzyıllar boyunca devam ettirmişlerdir. Zamanla camilerdeki halkalar gelişerek genişlemiş, yüksek derecelerde eğitim veren kurumlar olarak görev yapabilmişlerdir. Buralarda din bilimlerinin dışında edebî bilimler, Astronomi hatta Tıp dahi okutulmuştur. Mescidlerdeki eğitim-öğretim, medreselerin açılışından sonra da yüz yıllarca ve yer yer onları destekleyen bir unsur olarak devam etmiş, hatta günümüze kadar da uzanmış bulunmaktadır.

İslam dünyasının muhtelif yerlerinde başlangıcından medreselerin kuruluşuna kadarki devre için ancak genel hatlarıyla

ve özlü biçimde değerlendirmeye çalıştığımız bu eğitim öğretim faaliyetinin gerçekte ne anlam ifade ettiğini yeterli ölçüde anlayabilmek açısından aynı dönemin Hıristiyan dünyası veya Yahudi toplumlarını bilmek ve aralarında sathî de olsa bir mukayese yapmak yararlı olacaktır. Bu kıyaslama, İslam toplumlarında eğitim-öğretimin diğerlerine nispetle gerçekten büyük bir ilerlemeye işaret ettiğini göstermektedir. Nitekim İtalyan filozof ve tarihçisi G. B. Vico'nun Ortaçağ Avrupasının Hıristiyan dünyası ile ilgili şu değerlendirmesi bu bakımdan dikkat çekicidir: "Hıristiyanlıkta öğretim o kadar zayıftı ki bizzat Bişoflar, ruhanî reisler bile imza yerine salıp işaretini kullanmakta idiler. Çünkü bunlar kendi adlarını yazmasını bilmiyorlardı." [H. R. Öymen, "İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri I", *AÜİFD.*, c. XI (Ankara 1963), s.65-67, 73, 75]

Camilerde yapılan eğitim-öğretim faaliyetleri açısından 1067 tarihi, yani Bağdat Nizamiyesi'nin açılışı ve böylece Medreseler döneminin başlaması, İslam eğitim tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Gerçekten de bundan sonraki dönemde medreseler hızla İslam dünyası genelinde yayılmış ve eğitim-öğretimde büyük görevler üstlenmişlerdir. Bununla birlikte bu durumu, camilerin birdenbire ve bütünüyle bu alandan çekildikleri tarzında değerlendirmemek gerekmektedir. Medreselerin kuruluşundan sonra bunların yayılmadığı bölgelerde olduğu gibi, medreselerin en yoğun olduğu merkezlerde de bir kısım camiler eğitim-öğretim faaliyetlerine, bazen şekil değiştirerek, bazen medreselerle iş birliği ve görev bölümü yaparak devam etmişlerdir. Bu durum İslam dünyasının muhtelif yöreleri için geçerli olduğu gibi, Osmanlı ülkesi için sonuna kadar aynen devam etmiştir. Yani Osmanlı ülkesi ve bilhassa da başkent İstanbul'daki büyük camilerde eğitim-öğretim büyük bir düzen içerisinde devam etmiştir. Bu vesile ile medreseler yanında camilerde de ders veren ve Dersiâm [Mehmet İpşirli, "Dersiâm", *DİA*, c. IX, s. 185-186] olarak isimlendirilen zincirin son halkalarının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal etmiş oldukla-

rını ve sahip oldukları konumu vefatlarına kadar koruduklarını hatırlamamız yerinde olacaktır.

Osmanlı ülkesinde camiler bu devletin yıkılışına kadar, belki bazı yer ve zamanlarda yetersiz olmakla birlikte, başta namaz olmak üzere birer ibadet mahalli olma yanında, birer kültür merkezi olma niteliğini de devam ettirmişlerdir. Bu durumu Osmanlının son dönemiyle ilgili iki alıntıyla belgeleyebiliriz.

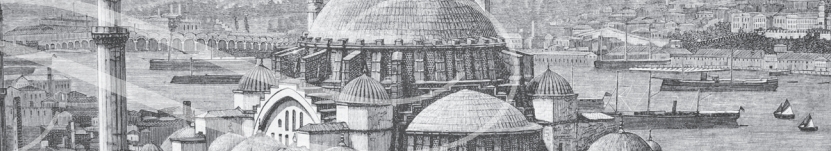
13 Ocak-11 Şubat arasında geçen 1316/1899 Ramazan'ında İstanbul'un bazı camilerinin durumu *Sabah* gazetesi sütunlarına şu satırlarla aksettirilmiş bulunmaktadır: [Işıl Yazıcı, İstanbul'da Ramazan Hayatı (Sabah 1316 H/1899 M.), Ankara 2002, AÜİF Yayınlanmamış Lisans Tezi, s. 37-40.] “*Ramazan bi'l-cümle müslimîn ve müslimâta vesile-i iktisâb-ı ecr-u savâb ve sebeb-i mağfîret ve necâtıtır ... Cevâmi-i şerîfede bâ-husus Fâtih, Bâyezid, Ayasofya Camilerinde binlerce müslimîn edâ-yı salât, huffâz-ı hoş-elhânı ve ulemâ-yı be-nâmn va'z-u nasâyihini huzû-kârâne istimâ eden ehl-i din kesretle görülmekte idi. Ayasofya Cami-i Şerîfi'nde dün vaiz efendilerin nasâyih-i mürşidânesi birçok mümin tarafından can kulağıyla dinlenmişti. Ulemâ-yı zevi'l-ihtirâmın telkinât-ı diniyyesi kulûb-ı mü'minîni pür-nur ediyordu. ... Cevâmi-i şerîfe derûn ve birûnu yüzlerce, binlerce erbâb-ı ziyaret ve ashâb-ı zühd ve takva ile mâlî idi. Her camide vaiz efendiler halka savm ve salâtın fezâil-i maddî ve manevîyesine mâh-ı gufrân-nişanın ulviyyetine ve zekât ve sadaka-i fıtraya dair nice nice âyât-ı celîle ve ahâdis-i mübâreke-i nebevîyyeyi bir lisân-ı belîğ ile vaaz ve telkin ediyorlar ve envâr-ı İslâmiyyeyi lemeân eden beşûş simâlarda işbu vaaz ve telkinâtın netâic-i hasene ve müessiresini görüyor idiler.”*

Abdülhamid (1876-1909) ve takip eden dönemi anlatan Ragıp Akyavaş da [Âsitâne, Ankara 2000, c. I, s. 94, c. II, s. 259-260] İstanbul'da Ramazan ayı ve bu ayda Bayezid Camii'nin durumunu şu ifadelerle aktarmaktadır: “*Ramazan aylarında İstanbul'un belli başlı üç hususiyeti vardı: Bâyezid Camii ve sergisi, mahyalar, Hırka-i Saâdet Ziyareti ... Bâyezid Camii en şa'şa-*

alı günlerini Ramazanlarda yaşar, ikindiden sonra lâhûtî bir âleme gömülürdü. Bir tarafta hünkâr mukâbelecisi dedikleri usûl âşinâ, halâvetli sadâya mâlik hafızlar gürül gürül Kur'an okurlar, Türk mûsikisinde bedîalar yaratırlar, dinleyicileri gaş-yederlerdi. Bir tarafta zamanın seçkin ulemâsı ahlâkî ve ictimâî vaazlarıyla halkı irşad ederlerdi. Maksûrelerde vaktin vükelâsı, fudalâsı, şöhretli sîmâlan halka halka toplanıp Buhârî-i Şerîfler, Hz. Peygamber'in menkıbelerinden faydalı bahisler açarlardı. Elhâsıl boş gelenler dolu çıkarlardı..."

Kanaatimce bütün bunlardan sonra günümüz Müslümanlarına düşen görev, geçmişin güzelliklerini günümüz şartlarında yeni şekiller altında, ama mutlaka geliştirerek yaşatmak olmalıdır. Bu yolda önderlik ve hedef göstericiliğin ise Diyanet İşleri Başkanlığımızın uhdesinde bulunduğu şüphesizdir. Bu yolda Başkanlığı desteklemek ve yardımcı olmak ise bütün Müslümanların severek yapmaları gereken en önemli görevleri arasında bulunmaktadır.

Resûlullah, Mescid-i Nebevî'de tebliğ ve irşad faaliyetini sürdürürken cemaat arasında hiçbir fark gözetmemiş, onların daima aynı safta omuz omuza, gönül gönüle birlik ve beraberlik içinde olmalarını görmek istemiş ve bu özelliklere sık sık vurgu yapmıştır.

Tebliğ ve İrşad Açısından Cami

Prof. Dr. Nevzat AŞIK

Tebliğ, Kur'an'ın emir ve tavsiyelerini insanlara duyurmaktır. Bütün peygamberler Allah tarafından kendilerine vahyedilen mesajları tebliğ ve tebyin etmekle görevlidirler. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in bu görevine sıkça işaret edilir [Bkz. Mâide, 5/67].

İrşad, insanlara Kur'an'ın, Sünnetin ve örfün öngördüğü doğru, faydalı, hayırlı yolları göstermek, bu yolların hikmetlerini anlatmak, onları kötü yollardan; sapıklıktan, zulümden, azgınlıktan... korumaya çalışmak demektir.

Cami, Müslümanların topluca ibadet ettikleri yere verilen isimdir. Toplayan, bir araya getiren mekân demektir. Kur'an-ı Kerim'de cami kelimesi geçmez, “alın ve burun yere değecek şekilde secde edilen yer” anlamında ism-i mekân olarak kullanılan mescid ve çoğulu mesâcid olarak birçok yerde geçer.

Hz. Peygamber de mescid-mesâcid kelimesini çok sık kullanmıştır. Hadis kaynaklarının “kitâbü'l-mesâcid” bölümlerinde mescidlere ve bu yerlerin dinî ve sosyal işlevlerine temas edilen birçok hadis vardır.

Mescid-i Nebvî'nin ilk imam-hatibi Resûlullah'tır. O, Medine'de bulunduğu süre içerisinde beş vakit günlük namazları, cuma ve bayram namazlarını bizzat kıldırılmış ve hutbeleri okumuştur. Nazil olan ayetleri genellikle burada tebliğ etmiş ve

gerekli açıklamaları burada yapmıştır. Her türlü sosyal, idari, askerî, diplomatik faaliyetler, eğitim-öğretim işleri ve diğer işlerin görülme ve yürütülmesinin merkezi hep Mescid-i Nebevî olmuştur [Bkz. DİA, Mescid-i Nebevî, 29].

Bugün camilerimizde görev yapan değerli imam-hatiplerimizin daha yakından tanıyacakları ve örnek alacakları Resûlullah'ın, Mescid-i Nebevî'de tebliğ ve irşâda yönelik bu faaliyetlerini biraz daha açarak işleme çalışalım.

Peygamber Efendimiz hadis ana kaynaklarında “nevâfil” olarak kaydedilen sünnet namazlarını hücre-i saâdetlerinde kılarlar ve cemâate/sahabeye de evlerinde kılmalarını tavsiye buyururlardı: “*Nafîle namazları evinizde kılınız, evlerinizi kabir haline getirmeyiniz.*” [Buhârî, Salât, 52; 19; Teheccüd, 37] “... *Müslüman bir kişinin kıldığı namazın en faziletlisi farz namazlar hariç evde kılınandır.*” [Buhârî, Ezân, 83] Bu hadis “nafîleler mescidde (camide) kılınmaz, mutlaka evde kılınacaktır” şeklinde anlaşılmalıdır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), Mescid-i Nebevî'ye girince kamet getirilir, cemaate vaktin farzını kıldırır ve sonra dağılırlardı. Eğer nafîle kılınacaksa yine evde kılınırdı [İbn Hanbel, VII, 30].

Resûlullah döneminde Medine'de nüfus kesâfeti yoktu; evler Mescid-i Nebevî'nin etrafına yapılmıştı. Böyle olduğu için farz namazların önünde ve sonunda kılınan nafîleleri evde kılma kolaylığı vardı. Daha sonraları, yerleşim alanları büyüdü, iş ve meslek sebebiyle de cemaat bu nafîleleri camide kılmaya başladı. Bunda da hiçbir sakınca görülmemiştir, caizdir.

Peygamber Efendimiz farzları kıldırdıktan sonra, eğer cemaate dönerek oturmuşlarsa, bir sebebi var demektir. Ya inzâl edilen bir kısım ayetler vardır, hemen bunları cemaate tebliğ eder ve bu ayetlerin bazı açıklamalarını yapar; varsa hükümlerine, hikmetlerine işaret eder ve irşad buyururlardı. Ya da sosyal, idari birtakım işler; çözülecek soru ve sorunlar olabilirdi. Bazen de “bir isteğiniz var mı?” diye cemâate sorulur, hastalar,

yaşlılar... vs. ile ilgili bilgiler alınır ve gerekenler yapılırdı. Bu namaz sonrası oturma ve bilgi alışverişi daha çok sabah namazlarından sonra olurdu. Sahabe Resûlullah'ın kendilerine dönüp oturduğunu görünce hemen halka olurlardı [Darimî, I, 148]. Bu halkaların gayet düzgün ve hilal şeklinde olduğu görülürdü. Hz. Peygamber de buna dikkat eder ve dikkat çekerek [Ebû Dâvûd, Edeb, 14; Tirmizî, Edeb, 12]. Camilerde daha sonra buna benzer ilim halkaları kurma gelenek haline gelmiştir.

Hz. Peygamber'in mescidde kıldırıldığı namazlar, yaptığı vaaz ve irşâdlar, okuduğu hutbeler mutedildir, uzun ve sıkıcı değildir. Nitekim Câbir b. Semüre şöyle der: "Onun (s.a.s.) namazı da hutbesi de mutedil idi." [Müslim, Cum'a, 41].

Medine'de, Mescid-i Nebevî'nin dışında da bazı mahalle mescidleri vardı. Müslüman nüfusu artınca gerekli yerlere birer mescid yapılmasını bizzat Resûlullah (s.a.s.) emretti. Buralarda vakit namazlarını kıldırın imamlar vardı. Hz. Peygamber bu imamlara ve namaz kıldırma durumunda olanlara, çeşitli yerlere gönderdiği öğretmen ve idarecilere şu hususu bilhassa işaret buyuruyordu: "*Her konuda denge ve ölçüyü koruyunuz. Hiçbir konuda aşırı gitmeyiniz ki amacınıza daha rahat ulaşasınız.*" [Buhârî, Rikak, 18]; "*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz, uyumlu olunuz, ihtilaf çıkarmayınız.*" [Müslim, Cihâd, 3]; "*Sizden biriniz namaz kıldıracağı zaman hafif kıldırın. Çünkü cemaatin içinde zayıf, hasta, yaşlı... kimseler vardır. Tek başınıza kıldığınızda takat prensibini esas alarak istediğiniz kadar uzatabilirsiniz.*" [Buhârî, Ezân, 62].

Namazı uzun uzun kıldırarak cemaati sıkıntıya sokan imamları şiddetle tenkit ederken şöyle buyurmuştur: "*İmamlardan, cemaati mescidlerden uzaklaştıranlar var.*" [İbn Ebû Şeybe, Musannef, 2/55; Ebû Dâvûd, Merâsîl, s. 92].

Bir sahabinin, imamların namazı fazla uzattığı için sabah namazına gidemediğini şikâyet etmesi üzerine de görülmemiş bir öfke ile etrafındakilere dönerek şöyle hitap etti: "*Ey insanlar*

içinizde cemaati nefret ettirenler var. Hanginiz insanlara namaz kıldırrsa, namazı kısa ve hafif tutsun. Çünkü cemaatin içinde zayıf olanı, yaşlı olanı, iş gücü sahibi olanı var.” [Buhârî, Ezân, 61; Edeb, 75; İlim, 28].

Hele bu konuda Efendimiz zamanında bir olay cereyan etmişti ki, bugün sadece camilerimizde tebliğ ve irşad görevi yapan imam-hatiplerimiz için değil hepimiz için de fevkalade önemli ve uyarıcı bir nitelik taşımaktadır: Câbir b. Abdullah’ın naklettiğine göre Muâz b. Cebel yatsı namazlarını Resûlullah’ın arkasında kılar sonra da gelir kendi ailesi olan Selemeoğullarına imamlık yapardı. Yine bir gece Hz. Peygamber’le yatsıyı kıldıktan sonra gelir, onlara imam olur, Bakara Sûresi’ni okumaya başlar. Bunun üzerine cemaatten birisi selâm verip ayrılır ve namazını bir kenarda tek başına kılarak çıkar gider. Namazdan sonra bu kimseye, “sen münâfık mı oldun?” derler. O da “hayır, ben münafık değilim. Vallahi yarın Resûlullah’a gideceğim ve bu durumu ona haber vereceğim” der. Ertesi gün Hz. Peygamber’e gelir ve der ki: “Ya Rasûlallah! Bizim su çeken develerimiz var. Bütün gün çalışırız. Bu defa da akşam olunca yine Muâz sizinle yatsı namazını kıldıktan sonra bize geldi ve Bakara Sûresi’ni okumaya başladı.”

Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) Muâz’a dönerek; “*Ya Muâz! Sen dinden nefret mi ettiricisin?.. Ve’ş-şemsi ve duhâhâ... Ve’l-leyli izâ yağşâ... Sebbihisme rabbike’l-e’lâ... surelerini oku.*” buyurur [Müslim, Salât, 178].

Farklı tespitlere göre bu adamın namazı yarıda keserek, tek başına kalkıp gittiğini öğrenen Mu’âz, onun hakkında; “muhakkak bu adam bir münafıktır” sözünü kullanmıştır. Bu zât da bunu duyunca Peygamber’e şikâyet etmiş, O da “*sen fitne mi çıkarmak istiyorsun, ey Muâz*” diyerek onu şiddetle tenkit etmiştir [Bkz. Buhârî, Edeb, 74; Müslim, Salât, 179].

Ahmed b. Hanbel’in “Hadisu Selîm min Benî Selemete” başlığı altında kaydettiği rivayet bize diğer kaynaklardakinden farklı bir bilgi vermektedir:

Bu rivâyette adı “Selim” olarak tespit edilen bu genç Resûlullah’a gelerek, akşama kadar işlerinin başında çalışıp didindiklerini, akşam olunca Mu’âz İbn Cebel’in kendilerine gelerek namaza davet ettiğini, ancak namazı uzattıkça uzattığını arz ederek şikâyetinde bulunur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “*Ya Mu’âz b. Cebel lâtekun fettânen: Ey Mu’âz fitne çıkarıcı olma*” der. [İbn Hanbel, V, 74].

Daha sonraları bu hadisin yorumunu yapanlar, Resûlullah’ın (s.a.s.) Mu’âz b. Cebel’e söylediği tenkit ifadelerinden de esinlenerek, “İmamın fitnesi”nin ne kadar büyük bir tehlike olduğundan bahsetmişlerdir. İmam olarak görev yapanlar davranışlarında dikkati elden bırakmamalıdır. Cemaatle ilişkisinde dengeli olmalı; bir tarafa daha fazla yaklaşıp, diğerlerini veya birini dışlayarak dedikodusunu yapmak, yargılamak vs. gibi taraf olmak ya da taraf tutmak gibi bir duruma düşmemelidir.

Peygamber Efendimiz, mescidde olsun, dışarıda olsun hakem olma özelliğini daima korumuştur. Öyle bir güven ve intiba uyandırmıştır ki, cemaatinin/sahabesinin her biri onun kendisini daha fazla sevdiği kanaatini taşımıştır. İlk zamanlarda bazı sahabiler kendisine diğerleri hakkında dedikodu yapmak istemişler, bunu fark eden Resûlullah, aynı zamanda onları böyle tehlikelerden de korumak için şöyle buyurmuştur: “*Ashabımdan hiçbiri bana diğeri hakkında bir sözü taşımasın, zira ben her birinizin yanına onun hakkında temiz bir kalple çıkmak istiyorum.*”

Resûlullah, Mescid-i Nebevî’de tebliğ ve irşad faaliyetini sürdürürken cemaat arasında hiçbir fark gözetmemiş, onların daima aynı safta omuz omuza, gönül gönüle birlik ve beraberlik içinde olmalarını görmek istemiş ve bu özelliklere sık sık vurgu yapmıştır. Hatta Ebu Cehil’in “Ben Müslüman olursam bu köle ve yoksullarla aynı safta mı namaz kılacağım?” sözüne “evet” demiş, o da “öyleyse niye Müslüman olayım ki” demiş, Allah Resulü de “sen bilirsin” cevabını vermiştir.

O günün mescidindekiler de, bugünün camiindekiler de insan olduğu için problemleri ve sıkıntıları da farklı değildir. Öyleyse bugünkülere de örnek olması bakımından Allah Resulünün çözüm ürettiği bazı soru ve problemleri kaydedelim:

Bir gün Resûlullah arkadaşları ile mescidde otururken bedevi (çölde yaşayan bir köylü) içeriye girdi. İki rekât namaz kıldı ve şöyle dua etti:

“Allah’ım bana ve Muhammed’e rahmet et, başka hiçbir kimseye etme!”

Bunun üzerine Rahmet Peygamberi döndü ve ona şöyle dedi: “*Allah’ın geniş rahmetini daralttın.*” Biraz sonra bu bedevi mescidin bir kenarına küçük abdestini yapmaya başladı. Derken mescidde bulunan sahabîler kalkarak üzerine çullandılar. Hz. Peygamber (s.a.s.) derhal onlara engel oldu ve şu sözünü söyledi: “*Bırakınız işini bitirsin. Sizler ancak kolaylık gösterenler olarak gönderildiniz, güçlük ve zorluk çıkancılar olarak gönderilmediniz.*”

Su getirilip yer temizlendi.

Bu sırada Mescid-i Nebevî’de bulunan Enes b. Mâlik şöyle diyor: Resûlullah bu şahsı, engel olmak için üzerine hücum eden sahabîlerin elinden kurtardıktan sonra yanına çağırdı ve şu nazik ifadelerle onu uyardı: “*Mescidlerde böyle şeyler yapılmaz. Bu yerler ancak Allah’ı anmak, namaz kılmak, Kur’an okumak, dua etmek içindir.*” Neye uğradığını anlamayan bu bedevi zât, Allah Resulünün yüzüne şaşkın ve mahcup olarak baktı ve “bir daha yapmam” demek istedi. Bu olay kütüb-i sitte dediğimiz hadisin ana kaynaklarının tamamında mevcuttur ve daha teferruatlıdır.

Hız. Peygamber, bu kişiye karşı sert değil, yumuşak, anlayışlı, hoşgörülü ve şefkatli davrandı. Ona hakaret etmek yerine, onu içinde bulunduğu mescid hakkında bilgilendirdi, incitmedi. Eğer diğerleri gibi davransaydı, bu bedevi bir daha mescide gelir miydi?

Şu ayet, Allah Resulünün ruh yapısını ne kadar güzel özetliyor: *“Allah’ın rahmeti sebebiyledir ki, ey Muhammed! Sen ancak onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın çevrenden dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için af ve mağfiret dile...”* [Âl-i İmrân, 3/159].

Günümüzde de camiler, tebliğ ve irşadın asli mekânlarıdır. İmam Ebu Hanife, İmam Şafî, İmam Gazzali gibi isimler, devirlerinin din âlimi, uzmanları ve müridleri idiler. Bilgi ve irşadları, yazdıkları eserler ve nesilden nesile gelen şifahi kültürleri hâlâ devam etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın birkaç sene önce yaptırmış olduğu istatistiklerin sonucuna göre, sadece Almanya’da Cuma ve bayram namazlarına katılanların sayısı bir buçuk milyon, ülkemiz Türkiye’de ise yirmi iki milyon (22.000.000)’dur. Bu rakamlar, tebliğ ve irşad açısından camilerin önemini ve cami içerisinde vazife yapan müftü, vaiz, imam-hatip gibi görevlilerin sorumluluklarının ağırlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Cuma ve bayram namazlarında vaaz ve hutbe okuyan meslektaşlarımızın irşat ve tebliğ hizmetleri açısından dikkat etmesi gereken bazı mühim noktalar vardır: Vaaz ve hutbe için sadece bilgi olarak değil, ruhen de hazırlıklı olmalıyız. Konuşurken anlatacağımız konu önümüzde mutlaka yazılı, not edilmiş olarak hazır bulunmalıdır. Kısa kısa dini ve sosyal bilgiler tatlı bir dille anlatılmalı, insanlar dinlerken rahatlamalı, ezan vakti gelince vaaz kesilmeli; Peygamberimizin buyurduğu gibi cemaat ezanı dinlemeli, ezan sözlerini tekrar etmeli hatta ezan duasını okumalıdır. Şu bir gerçektir ki, güzel sesle okunan bir ezan, en güzel konuşmadan daima daha etkileyicidir.

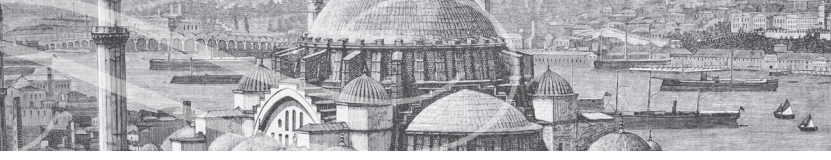
Hz. Peygamber öndekilerin rahatsız olmayacağı, arkadakilerin de duyacağı bir ses tonuyla sohbet eder ve hutbe okurdu. Sahabeden biri şöyle diyor: “Resûlullah, ehl-i suffenin yanına geldi, uyuyanın uyanmayacağı, uyanık olanın da duyacağı bir

ses tonuyla selâm verdi.” Bu hatıra, cami içerisindeki tebliğ ve irşadın yol ve yöntemlerini belirten güzel bir örnektir.

Vaaz ve hutbeler, öğretici, bilgi verici; olaylara, sorunlara ışık tutan, sıkıntıları giderici olmalıdır. Şu ayet-i kerime bu çerçevede yapılması gerekenleri ne güzel ifade eder: “*Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle çağır...*” [Nahl, 16/125].

Bilhassa cami içi tebliğ ve irşat hizmetleri alanında insan eğitimi ile ilgili olarak bazı sorunların olması bu işin tabiatındadır. Kanaatimizce bunları gidermek ya da asgariye indirmek, yukarıda arz ettiğimiz gibi ancak Resûlullah’ın (s.a.s.) Mescid-i Nebevî içinde ve dışında yürüttüğü tebliğ ve irşad faaliyetlerini ve metotlarını yakından tanımak ve bunları ihlas ve samimiyetle uygulamakla mümkün olacaktır.

*Asr-ı Saadeti tatlı bir hatıra gibi yâd eden,
Mescid-i Nebevî'yi model olarak sunan
diller, mescid-aile ilişkisi üzerinde bir
kere daha düşünmelidir. Kadınlarımızın
ve çocuklarımızın mescidlerden
soyutlanmasıyla yaşadığımız kaybı hepimiz
görmeliyiz. Ailemiz aynı kubbe altında ibadet
etme şansına kavuşabilmek için teravihi
beklemekten yorulmadı mı? Gözyaşına ve
civıltıya hasret kalan camilerimiz sessizliğe
bürünürken, fitneyle başlayan uzun
söylemler asırlarımıza mal olmadı mı?*

Camide Aileye Yer Açmak

Prof. Dr. Huriye MARTI

“Cami hayatın içinde, hayat caminin içinde” diyoruz. Camiyle hayat arasında güçlü bağlar kurmak istiyor, zayıflayan bağlarımızı onarma adına gayret gösteriyoruz. Çoğu zaman caminin verdiği huzuru, sağladığı birlik ve beraberlik duygusunu, beslediği tevhid ve ümmet bilincini anlatıyor, camiye devam konusunda müminleri teşvik ediyoruz. Caminin sadece ibadet mekanı değil, aynı zamanda ilim ve hikmet yuvası olduğunu söylüyoruz.

Bütün bunlar aslında camiyle dost olma çabaları olarak okunabilir. Yaşlanan ve ıssızlaşan camilerimizi gençleştirmek ve canlandırmak, tarihte gördükleri işlevin bir benzeri olarak hayatın merkezine ve şehrin kalbinin attığı noktaya çevirmek önemli bir konudur. Üzerinde ne kadar düşünülse yeridir. Camiyle olan kadim muhabbetimizi tazelemek adına ne kadar çaba gösterilse değer. Ve kanaatimizce bunu sağlamanın yolu, aileye camide yer açmaktan geçer...

Hicret yolcusu Sevgili Peygamberimiz, Medine'ye ulaştığında ilk iş olarak bir mescid inşa etmiş, bu mescidde kadın veya erkek, genç, yaşlı ya da çocuk demeden bütün aile bireylerine yer açmıştır. Medine'de vahyin rehberliğinde yepyeni hayatlar inşa edilirken, elbette böyle bir manevi inşadan hiç kimse mahrum bırakılmamıştır. Peygamber Efendimizin tebliği, yaş ve cinsiyet gözetmeksizin toplumun bütün bireylerini muhatap

alırken, tebliğin vazgeçilmez mekânı olan mescid de herkesi kucaklamıştır. Kısacası eğitimin, ibadetin, siyasetin, her haliyle ve her anıyla hayatın merkezi olan Mescid-i Nebevî, aileyi bağrına basmıştır.

Mescidin bir araya getiren, kaynaştıran, eğiten ve dönüştüren gücü, Medine için büyük bir imkân olmuştur. Bu dinleme ve dönüşme seferberliğinden herkesin faydalanması içindir ki, Allah Resûlü (sas) “*Allah’ın kadın kullarının Allah’ın mescidlerine gelmelerine engel olmayın.*” buyurmuştur. [Buhârî, Cum’a, 13] Doğrusu nebevî mesaj son derece açıktır: Kadın, Allah’ın kuludur. Kul da Allah’ın, mescid de Allah’ındır. Aralarına girmeye kimse cüret etmemelidir! Bu sebeple, erkeklerle birlikte kadınlar da iman edip biat ile gönülden bağlandıkları Peygamberimizi örnek alabilmek, onun konuşmalarını dinleyerek İslam’ı öğrenebilmek, ona sorular sorup sorunlarını çözmek ve arkasında saf tutup ibadetin huzurunu yaşamak adına Mescid-i Nebevî’nin daimî cemaati arasında yer almışlardır.

O günün Medine Mescidi, Müslüman toplumun kodlarını içinde barındıran bir çekirdek gibidir. Peygamber Efendimiz orada cemaate imamlık yapmış, kendisine danışmaya gelenleri dinlemiş, davalara dair kararlar vermiş, resmî heyetleri kabul etmiş, çocuklara isim koyup dua etmiş, şehrin sorunları hakkında konuşmalar yapmış, cenazesinden bayramına her anı mescidle iç içe yaşamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in kadınıyla erkeğiyle bütün aile fertlerine mescidde yer açması, onları sadece ibadete değil, sosyal hayatın aktığı en canlı ortamda var olmaya davet etmesi anlamına gelmektedir. Öyle ki, “*Hanımlarınız geceleyin mescide gitmek için sizden izin istediğinde onlara izin verin.*” [Buhârî, Ezân, 162] şeklindeki nebevî bir ikaz uygulama alanına yansımış, Hz. Âişe’nin ifadesiyle, “mümin kadınlar, örtülerine bürünerek Resûlullah ile beraber sabah namazına katılmış, namazı eda ettikten sonra da evlerine dönmüşlerdir ve henüz alaca karanlık olduğundan kimse onları tanıyamamıştır.” [Buhârî, Mevâkît, 27] Diğer taraftan, kadınları da

camî adabına uygun davranmaları için eğiten ve söz gelimi güzel kokular sürmeden mescide gelmeleri yönünde ikaz eden Peygamberimiz [Ebû Dâvûd, Salât, 52] herkesten hassasiyet ve feraset bekler gibidir.

Kadın sahâbîlerin dinen mecbur tutulmasalar bile cuma namazlarında cemaate katılmaları dikkat çekicidir. Mesela Ümmü Hişâm bnt. Hârîse “*Ben Kâf suresini Resûlullah’ın dilinden dinleyerek öğrendim. Bu sureyi her cuma hutbe irad ederken minberde okurdu.*” demiştir. [Müslim, Cum’a, 52] Ayrıca Peygamber Efendimiz, Ramazan ve Kurban Bayramlarının sabahında mağfirete ve berekete açılan bayram namazlarına kadınların katılımını özel olarak istemiştir. Genciyle yaşlısıyla, bekârıyla hatta âdetli olduğu için namaz kılamayacak durumda olanıyla bütün kadınların bayram sabahı namazgâha gelmeleri, onun emridir. Âdetlilerin, namaz kılanların biraz gerisinde durmasını ama onlarla birlikte tekbir getirerek dualara ortak olmasını isteyen Allah Resûlü, [Müslim, Salâtü’l-ıdeyn, 11] üzerine alacak bir örtüsü olmadığı için namaza katılamayacağını ifade eden bir kadına, arkadaşından ödünç şal alarak gelmesini söyleyecek kadar ısrarcı olmuştur. [Buhârî, Salât, 2]

Doğrusu, rahatsızlığa sebebiyet vermemeleri için erkekleri namazın bitişinde bir süre oturup, önce kadınların mescid-den çıkmasını sağlayan bir Peygamber’in nezaketi, bugün unutulmuş gibidir. [Buhârî, Ezân, 152] Oysa mescidi erkeklere özel, arındırılmış bir ibadet alanı olarak tanımlamaması, Peygamberimizin engin ufkuyla ve geleceğe yaptığı yatırımla alakalıdır. Çünkü Allah Resûlü (sas), erkeklere olduğu kadar kadınlara da emek vermenin sadece bir Müslüman’ı yetiştirmek değil, aynı zamanda bir nesli eğitmek anlamına geldiğini bilmektedir. Annesinin kucağında camiyle tanışan taze bir canın, ömrünün her adımında bu tanışmanın izlerini taşıyacağını farkındadır. İşte bu yüzden şöyle buyurmuştur: “*Uzun uzun kıldırma niyetiyle namaza başlıyorum ki, o esnada bir çocuk ağlaması işitiyorum.*”

Onun ağlamasından dolayı annesinin sıkıntıya düşeceğini bildiğimden, namazı kısa tutuyorum.” [Buhârî, Ezân, 65]

Annesinin kucağındaki bebeklerden, koşup oynayan afa-canlara kadar her yaşta çocuk Mescid-i Nebevî'nin havasını teneffüs etmiştir. Ashâb-ı kiramın anlattığına göre, bazen kız bazen de erkek torunlarını omzuna alarak namaz kılan Peygamberimiz, [Ebû Dâvûd, Salât, 164, 165; Nesâî, Tatbik, 82] hatta bu şekilde imamlık yaparak [Müslim, Mesâcid, 43] bugün hayal bile edemeyeceğimiz bir görüntü ile Müslümanlara örnek olmuştur. Dedeleri namazda iken omzuna ve sırtına tırmandıklarına göre, Allah Resûlü'nün torunları oldukça küçük yaşta iken mescide gelebilmektedir. Mesela bir cuma günü hutbe verirken, kırmızı entarilerinin eteklerine bastıkları için sendeleyerek yürüyen torunları Hasan ve Hüseyin mescide girince Peygamberimiz konuşmasını kesmiş, minberden inip onları kucağına alarak tekrar minbere çıkmış ve şöyle buyurmuştur: “Allah, ‘Mallanız ve çocuklarınız imtihan vesilesidir’ derken ne kadar doğru söylemiş! Şu iki yavrunun düşe kalka yürüyüşünü görünce dayanamadım da sözümü keserek onları kucağıma aldım.” [Tirmizî, Menâkıb, 30; Nesâî, Cum'a, 30]

Elbette o gün de tıpkı bugün gibi çocuk çocukluğunu yapacak, hoplayıp zıplayacak, namaz esnasında ağlayacak ya da gülüşecektir. Mesela Hz. Peygamber'in amcasının oğlu Abdullah b. Abbâs, henüz küçük bir çocukken arkadaşıyla beraber bir eşeğe binerek namaz kılanların önünden geçtiklerini anlatır. Açık alanda ashâbına namaz kıldırın Resûlullah'ın önünden geçmişler, sonra eşekten inip otlasın diye onu safların arasına salıvermişler ve kendileri de cemaate katılmışlardır. Hatta o sırada iki küçük kız çocuğunun daha gelerek safların arasına karıştığını söyleyen İbn Abbâs, Resûl-i Ekrem'in (sas) bütün bunlara aldırış etmediğini, ashâbından da hiç kimsenin çocukları azarlamadığını söyler. [Buhârî, Ezân, 161; Ebû Dâvûd, Salât, 112]

Asr-ı Saadette vakit namazlarında bile mescidde bir saf oluşturacak kadar çok çocuğun bulunması, [Ebû Dâvûd, Salât,

96] böylesine sabırlı, bilinçli ve hoşgörülü bir tutumun sonucudur. Bu sayede çocuklar, toplumsal hayatın akışına şahit olmuş, mümin olmanın sınırlarını ve sorumluluklarını öğrenmiştir. Camide ibadet eden büyüklerini gören çocuğa maneviyat aşısı yapmanın kolaylaşacağı ise aşikârdır...

Hadis kitaplarımızda, küçük hizmetkârı Enes'e şefkat dolu bir ifade ile *"Yavrucuğum, namazda yüzünü sağa sola çevirip bakma."* diyen bir Peygamber modeli görüyoruz. [Tirmizi, Cum'a, 60] Tıpkı Kur'an'da *"Yavrum, namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçir ve başına gelene sabret. Çünkü bunlar (Allah'ın yapmanı emrettiği) kesin işlerdendir."* [Lokman, 31/17] diyen Lokman aleyhisselamı okuduğumuz gibi... Cemaate katıldığında yanlışlıkla imamın soluna duran küçük İbn Abbâs'ı tutup sağ tarafına geçirdikten sonra başını okşayan bir Peygamberimiz var! [Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26; Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn, 182] Namaz sevgisini minik yüreklere nakşetmek için bu şefkatli tavırdan daha ideal ne olabilir? Bir de tam aksini düşünelim: Yaklaştığında kovulduğu, sesi çıktığında azarlandığı, soru sorduğunda terslendiği bir camiye çocuk ruhunun ısınması nasıl mümkün olabilir?

Diyeceğimiz o ki, baba da anne de çocuk da camide olmalıdır. Ailenin zihin ve gönül dünyası, camide beslenmelidir. Anne ve baba, iyiyi, doğruyu, hakikati camide öğrenmeli, evlâdına da öğretmelidir. Tabii ki anne-baba-çocuk aynı ezana icabet edecek, aynı tekbirin coşkusu, aynı kıraatin huzurunu ve aynı nasihatın etkisini ruhunda hissedecek, ailece birliğe ve dirliğe erecektir.

Oysa maalesef aradan geçen asırlar boyunca kadınları ve yanlarında getirdikleri yavrularını mescidden uzaklaştıran zihniyet, "ailenin tek ferdine hizmet veren cami" modeliyle bu bütünlüğü bozmuştur. Bugün üzülererek görüyoruz ki, camiden uzak kalmakla aslında camide verilen kıymetli vaazlardan, hutbelerden, ders halkalarından mahrum kalan kadınlar, cehaletin karanlığına, hurafe ve bâtil inanışların kör kuyusuna terk edil-

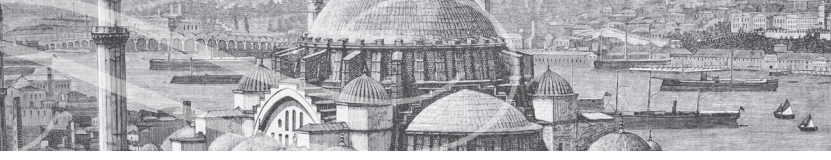
miştir. Anneleri camiye gelmeyince, bir süre sonra çocukların da camiyle bağı kopmuştur.

Asr-ı Saadeti tatlı bir hatıra gibi yâd eden, Mescid-i Nebvî'yi model olarak sunan diller, mescid-aile ilişkisi üzerinde bir kere daha düşünmelidir. Kadınlarımızın ve çocuklarımızın mescidlerden soyutlanmasıyla yaşadığımız kaybı hepimiz görmeliyiz. Ailemiz aynı kubbe altında ibadet etme şansına kavuşabilmek için teravihi beklemekten yorulmadı mı? Gözyaşına ve civıltıya hasret kalan camilerimiz sessizliğe bürünürken, fitneyle başlayan uzun söylemler asırlarımıza mal olmadı mı?

Oysa biz biliyoruz ki, bir gün Hz. Ömer'in oğlu Abdullah (ra), "*Kadınların mescide gitmelerine engel olmayın*" hadisini oğullarına aktarıyordu. Bir oğlu kalkıp "Vallahi onlara engel oluruz." diye yemin ederek karşı çıkmış ve toplumsal kargaşayı yani fitneyi bahane göstermişti. [Müslim, Salât, 138] Bunun üzerine Abdullah b. Ömer, sakın bir insan olmasına rağmen o zamana kadar duyulmamış biçimde ağır sözlerle oğlunu azarlamış ve şöyle demişti: "*Ben sana Allah'ın Peygamberi buyurdu diyorum, sen hâlâ 'Biz onlara müsaade etmeyiz' diyebiliyorsunuz!*" [Müslim, Salât, 135]

Bu uyarı sadece bir kişiye değil, hepimize yöneliktir. Huzuru bozdukları ya da ibadetin tadını kaçırdıkları bahanesiyle kadınları ve çocukları camiye almamak, erkeğin menfaatini (!) aileye öncelemek anlamına gelir. Elbette bu bir hatadır. Doğrusu ise, "*Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et. Senden nızık istemiyoruz. Seni nızıklandıran Biziz. Hayırlı son ise takvadadır.*" [Tâhâ, 20/132] buyuran Kur'an-ı Kerim'e kulak vermektir. Namazın camide ve cemaatle eda edilmesinde var olan hikmeti anlamak; huzurun, güvenin, hakikatın ve hayatın merkezi olan camide aileye yer açmaktır.

*İnsanoğlu kalbini nelere bağlamıyor ki?
Lüks bir ev, konforlu bir araba, saymakla
bitmeyen servet, mal-mülk, makam-mevki,
türfü teknolojik ürünler vs. Yaratılış gayemizi
unutup, aslında birer araç olan gelip geçici
şeyleri amaç haline dönüştürmek... Bütün
bunların yanında bize kim olduğumuzu,
niçin yaratıldığımızı en güzel şekilde
hatırlatacak camiler, hayatımızın merkezinde
yer almanın aksine bir kenarında duruyor.*

Kalbi Mescidlere Bağlı Olmak

Hale ŞAHİN

Mescidler... Yeryüzünün Allah'a en sevimli mekânları... [Müslim, Mesâcid ve Mevziu's-salât, 288] Kulluğu ifade etmenin en güzel yolu olan secdelere tanıklık eden, adını da o secdelerden alan mekânlar... İçlerinde her gün Allah'ın adının zikredildiği, gönüllere şifa olan Kur'an'ın tilavet edildiği, Resûlullah'ın "gözümün nuru" [Nesâi, İşratü'n-nisâ', 1] diye nitelediği namazın cemaatle eda edildiği müstesna yerler...

Allah Resûlü'nün mescidlerle ilgili müminlere güzel bir müjdesi vardır: *"Kalbi mescidlere bağlı olan kimse, Allah'ın arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmayacağı kıyamet gününde onun gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insandan biri olacaktır."* [Müslim, Zekât, 91] Peki kalbi mescidlere bağlı olmak ne demektir? Bugün kalplerimizin gerçekten mescidlere bağlı olduğunu söyleyebilir miyiz? Namaz, cemaatle namaz ve mescid/cami, hayatımızın tam olarak neresinde bulunuyor? Allah Resûlü'nün müjdesini hak edip etmediğimizi anlayabilmek adına bu sorular üzerinde düşünmeliyiz.

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur: *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte doğru yola ermişlerden olanları umulanlar bunlardır."* [Tevbe, 9/18] Buna göre ancak inanan insanlar mescidleri mamur kılabilirler. Bu âyetten mescidle-

rin maddî olarak imar edilmeleri kadar manevî olarak imar edilmeleri anlamı çıkarılabilir. Mescidleri hem maddî hem de manevî olarak imar etmek ise onlara gönülden bağlı müminler tarafından gerçekleştirilebilir. Yani mescide kalben bağlı kimse, inşa edilmesinden temizliğine, tefrişinden bakımına kadar bütün ihtiyaçlarıyla ilgilenererek mescidin maddî imarını sağladığı gibi, mescide sık sık gidip namazlarını cemaatle kılarak onu manen de imar etmiş olur. Bununla birlikte günümüzde camilerimize bakıldığında cuma, bayram ve teravih namazlarına gösterilen alâkanın vakit namazlarına gösterilmediğinin çoğu kimse farkındadır. Minaresiyle, kubbesiyle, mihrabıyla, minberiyle, çeşit çeşit süslemeleriyle bina edildiği halde beş vakit sessiz sedasız bekleyen camilerimiz var. Cemaatleri olmadan bu camilerin gerçek anlamda imar edilmiş olduklarından söz etmek mümkün müdür? Bu durum bize, camiyle olan gönül bağımızı tekrar gözden geçirmemiz gerektiğini hatırlatır.

İnsanoğlu kalbini nelere bağlamıyor ki? Lüks bir ev, konforlu bir araba, saymakla bitmeyen servet, mal-mülk, makam-mevki, türlü teknolojik ürünler vs. Yaratılış gayemizi unutup, aslında birer araç olan gelip geçici şeyleri amaç haline dönüştürmek... Bütün bunların yanında bize kim olduğumuzu, niçin yaratıldığımızı en güzel şekilde hatırlatacak camiler, hayatımızın merkezinde yer almanın aksine bir kenarında duruyor. Bu durumu, camilerin inşa edilmesinde bile gözlemlemek mümkündür. Geleneğimizde bütün yolların, sosyal hayatın tam kalbindeki camilerde birleştiği cami merkezli bir şehirleşme söz konusuydu. Bugün inşa edilen camilerin ise aynı merkezî konumda olduklarını söylemek pek mümkün görünmüyor. Çünkü modern hayat, dev alışveriş merkezleri, eğlence yerleri gibi çok daha farklı mekânları sosyal hayatın merkezine alıyor.

Modern hayatın bütün dayatmalarına rağmen, kalbi, geçici heves ve mutlulukların ablukasından kurtarıp gerçek saadete ulaştıracak mekânlar olan mescidlere yani Allah'ın evlerine bağlamak, günümüz şartları altında kolay olmamakla birlikte

imkânsız da değildir. Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) mescidlerle ilgili tavsiye, teşvik ve müjdelerini hatırda tutmak kişiyi bu yolda daha kararlı kılacaktır. Nitekim mescidlere gidip gelmeyi alışkanlık haline getiren kimsenin imanına şahit olunmasını isteyen Allah Resûlü [Tirmizî, İmân, 8; İbn Mâce, Mesâcid, 19], böyle bir insana Allah'ın cennetteki konağını hazırlayacağı müjdesinde bulunur [Buhârî, Ezân, 37]. Mescide giderken atılan her adımın sevap kazanmaya vesile olacağını ifade eder [Tirmizî, Tefsîr'u'l-Kur'ân, 36]. Yine o, karanlıklarda mescidlere çokça yürüyenleri, kıyamet günü tam bir nurla müjdeler [Ebû Dâvûd, Salât, 49; Tirmizî, Salât, 51]. Zorluklara rağmen âdâbına uygun güzelce abdest almanın, mescidlere çokça gitmenin ve bir namazdan sonra diğer namazı beklemenin, hataları silerek manevî dereceleri yükselteceğini bildirir [Müslim, Taharet, 41].

Mescidde namaz için bekleyenlerin, bu süre içinde namazdaymış gibi sevap kazanacaklarını ifade eden Peygamberimiz [Buhârî, Vudû', 34], mescidlerde bulunmayı alışkanlık hâline getiren kimselere karşı Yüce Allah'ın hoşnutluğunu şöyle dile getirir: *“Müslüman bir kimse namaz ve zikir için mescidleri kendine vatan edindiğinde, Allah onun bu durumuna, ailesinin gurbetten dönen kişiye sevindiği gibi sevinir.”* [İbn Mâce, Mesâcid, 19; İbn Hanbel, II, 328] Aslında Hz. Peygamber'in vurgu yaptığı bütün bu hususlar, mescide kalben bağlı olmanın, hissî bağlılığın yanı sıra onu fiilen ortaya koymanın gerekliliğini de içerdiğini gösterir.

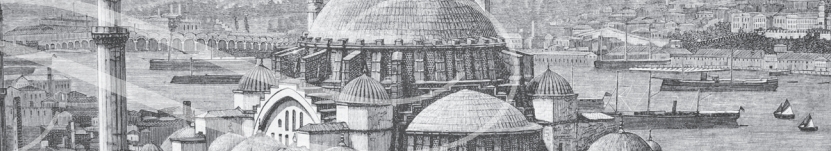
Sevgili Peygamberimizin hayatına bakıldığında onun, gerçekten kalbi mescidlere bağlı bir mümin olduğunu ve ashabının da aynı bağlılığa sahip olabilmeleri için çaba sarf ettiğini görürüz. Buna en güzel örnek, onun Kubâ Mescidi'ne olan bağlılığıdır. Resul-i Ekrem Efendimiz, Kubâ Mescidi'ni, hicret yolculuğu esnasında Medine'ye gelmeden önce uğradığı Kubâ'da inşa etmişti. Sonrasında Medine'ye yerleşip yeni bir mescid yapmasına rağmen onu ihmal etmedi. Bazen yaya bazen de binekli olarak Kubâ Mescidi'ni sıkça ziyaret edip orada namaz

kıldı [Müslim, Hac, 521; Ebû Dâvûd, Menâsik, 95, 96] ve ashabını da bu mescidde namaz kılmaya teşvik etti [Nesâî, Mesâcid, 9].

Cemaatle kılınan namazın, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletli olduğunu ifade eden Peygamberimiz [Buhârî, Ezân, 30; Müslim, Mesâcid ve mevziu's-salât, 249], büyük-küçük, kadın-erkek demeden herkesin mescidin huzur dolu atmosferinden faydalanmasını isterdi. Bu nedenle kadınların mescidlere gelmelerine engel olunmamasını tavsiye ederdi [Ebû Dâvûd, Salât, 52]. Annelerin mescide çocuklarıyla birlikte gelmeleri hâlinde ise cemaatle namazın vereceği huzur ve sevaptan onların da nasiplenmesi için namazı hafif kıldırırdı [Buhârî, Ezân, 65; Müslim, Salât, 192]. Resûlullah'ın kendilerine tanıdığı bu kolaylıklar neticesinde hanım sahâbilerin kalpleri mescide öylesine bağlanmış olacak ki, içlerinde sabah namazlarını bile cemaatle eda etmeye gayret gösterenler olmuştur [Buhârî, Mevâkitü's-salât, 27; Müslim, Mesâcid ve Mevziu's-salât, 230].

Hz. Peygamber'in mescidlere ve cemaatle namaza dair bütün bu tavsiye ve uygulamaları, günümüz insanının camiye daha içten alâka ve sevgi göstermesini sağlamak açısından oldukça değerlidir. Bunların ışığında kalbini camiye bağlayıp namazını cemaatle kılmaya özen gösteren mümin, artık camide eda edeceği her namazı heyecanla bekler. Namazı kılıp mescidden ayrıldığında beden en uzak kalsa bile, kalbiyle ve zihniyle aslında hep orada olur. Kalbi, adeta mescidde asılı bir kandil gibi orada asılı kalır. Çünkü mescid bir mümin için hayatın bütün meşgalelerinden, sıkıntılarından arınıp nefes aldığı bir mekândır. Mescidlere gönülden bağlı olmak, imarla ilişkisinden hareketle şuna benzetilebilir: Mümin mescidde sudaki balık gibidir, münafık ise mescidde kafesteki kuş gibidir [Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-ahvezî, VII, 58]. Yani balık nasıl suda nefes alıp can bulursa mümin de aynı şekilde Allah'ın evinde hayat bulur. Kıldığı namazlarla, okuduğu Kur'an'la, tesbih ve dualarla canına can katar.

Osmanlı şehirlerinde camilerin estetik duruşunu zaafa uğratacak bir yapı görmek mümkün değildir. Modern zamanda inşaat yığınlarının yanında 'zulüm altında inleyen insanlar misali' camiler, üzerlerine çöken kirlilikten kurtulmayı beklemektedir.

Osmanlı Kültüründe Şehir ve Cami

Prof. Dr. Osman KÖSE

Osmanlı devletinde şehir, daha önce kurulan Türk/İslam devletlerinin izlerini taşır. Taşkent, Semerkant, Buhara, Bağdat ve Konya gibi şehirler, Osmanlı öncesi kurulan Türk/İslam devletlerinin hayat bulduğu merkezlerdi. Osmanlı devleti şehir yapısını oluştururken daha önce kurulan Türk devletleri ve yine tarihsel bir kültüre sahip olan Bizans'tan örnekleri yanı başında buldu. Bu nedenle Osmanlı şehir yapısı bir taraftan Doğu kültürünün özelliklerini taşıırken, diğer taraftan sahip olduğu coğrafya gereği Batı medeniyetinin izlerini de bünyesinde barındırmaktadır.

Osmanlı devletinde şehirli hayat, modern zamana göre sınırları çok daha dar ve içinde barındırdığı nüfus da azdı. Modern dönemde şehir hayatı toplumun neredeyse büyük bir kısmını içine alırken, köy hayatı az sayıda insanın yaşadığı bir yer haline geldi. Fakat Osmanlı döneminin neredeyse tamamında köylerin nüfusu kalabalıktı ve şehirde yaşayanlar azınlıktaydı. Bu nedenle şehirli yaşamın özellikleri ve belirtileri her hâlükârda bariz bir şekilde belirgindi.

Diğer Türk/İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı şehirlerinin merkezi ve mihenk noktası, şehrin en büyük camisi veya "Cami-i Kebir" idi. Şehrin merkezinde cami-i kebir'in etrafında oluşan mahalle vardı. Diğer mahalleler, söz konusu bu mahallenin etrafına doğru şekilleniyordu. Şehrin bariz gös-

tergeleri olarak cami-i kebir'in dışında yerel ahalinin ihtiyaçlarını karşıladığı bir pazar yeri veya pazar yerleri, kale, hamam, dükkânlar bulunuyordu. Yine şehre gelenlerin geceledikleri hanlar, neredeyse her şehirde göze çarpan önemli mekânlardı. Şayet şehir; yolcuların, tüccarların veya hacıların uğrak yerleri üzerinde ise devasa hanlar gelenlere hizmet veriyordu.

Osmanlı sosyal hayatının bir özelliği olarak şehirlerde değişik meşreplerde insanların günün belirli zamanlarında uğradığı ve manevi atmosfer teneffüs ettiği zaviyeler yaygındı. Tekke ve zaviyeler vakıf destekli olarak camilerin yanlarında bulunuyor ve şehrin dikkat çeken sosyal mekânları olarak bir renklilik oluşturuyordu.

Osmanlı devleti çok geniş coğrafi sınırlara sahip olduğu için şehirler, sadece Müslüman tebaanın değil farklı din, mezhep ve kültüre sahip insanların yaşadığı yerlerdi. Gayrimüslimlerin yaşam alanları genellikle Müslümanlarınkiyle aynı değildi. Osmanlı şehirlerindeki gayrimüslimler, Müslümanlarla aynı mahallelerde yaşayabildikleri gibi çoğunlukla ayrı mahallelerde yaşarlardı.

Modern zamanda şehir "Cumhuriyet Meydanları" etrafında şekillenirken veya Cumhuriyet meydanları şehrin merkezleri olarak kabul edilirken, Osmanlıda şehrin meydanı olarak kabul gören yer devasa hazireleriyle cami-i kebirlerin bahçeleriydi. Genelde cuma günü şehir ahali birbirini görmek ve hasbihal etmek üzere cami haziresinde toplanıyor ve namazlarını eda ediyorlardı. Bu nedenle toplumsal iletişimi diri tutmak ve dayanışmayı sağlamlaştırmaya yönelik olarak her camide cuma namazı kılınıyor ve "Cuma Camileri" olarak izin verilen yerlerde cuma namazı kılınıyordu.

Osmanlı cami mimarisi hiç şüphesiz daha önce gelen medeniyetlerden esinlenerek kendine has bir özellik taşımaktadır. Yeryüzünün ilk mescidi Kâbe-i Muazzama ve İslam'ın ilk mescidi de Hz. Peygamber'in yaptırdığı Kuba Mescidi'dir. Osman-

lılar bir devlet olarak ortaya çıkmaya başlayınca sahip oldukları coğrafya ve üzerine geldikleri kültürlerin izlerini taşıyan camiler yapmaya başladılar. İlk yaptıkları cami 1333 yılında “Çukur Cami”, “Çarşı Mescidi” adıyla da anılan İznik'teki Hacı Özbek Camii'dir. Osmanlı mimarisinde yapılan camilerin, daha önceki Emevi, Abbasi ve Selçuklu mimarilerine benzemediği görülür. Osmanlılar daha sonraki dönemlerde cami mimarilerini oluştururken, kendinden önce olan İslam mimarisi ve üzerine oturduğu Bizans mimarisinden örnekler almıştır. Bu birikimin bir sonucu olarak da günümüze kadar gelen estetik ve zarafetiyle gözlere ve gönüllere hitap eden camiler ortaya çıkmıştır.

Osmanlı devletinde camiler ihtiyaç oranında ve özel seçilen yerlere yapılırdı. Vakit namazlarının kılındığı mescidler de yaygın olmakla beraber her mescide cuma namazı kılınması izni verilemezdi. Bu yüzden camiler, mahallede veya şehirde bir merkez konumundaydı. Camilerin etrafı boş bırakılır ve çevresi geniş tutulurdu. Modern zamanda çok sık görüldüğü gibi neredeyse camilere bitişik veya yakın evlerin yapımına müsaade edilmezdi. Zaten Osmanlı toplumu da camiye ve dinî motiflere saygının bir göstergesi olarak camilerin görünümünü sekteye uğratan bir yapılaşma içine girmezdi.

Osmanlı şehirlerinde evler, İslam dinine saygının bir göstergesi olarak kubbe boyunu geçecek derecede yüksek yapılmazdı. Açık alanda, yüksek kubbe ve minaresi/minareleri ile camiler mutan bir görünüme sahip olarak şehre estetik bir görünüm kazandırıyorlardı. Osmanlı şehirlerinde camilerin estetik duruşunu zaafa uğratan bir yapı görmek mümkün değildir. Modern zamanda inşaat yığınlarının yanında “zulüm altında inleyen insanlar misali” camiler, üzerlerine çöken kirlilikten kurtulmayı beklemektedir. Hatta İslam'ın en kutsal mabedi Kâbe'nin yanı başında uzanan “zemez tower” adlı utanç abidesi Kâbe'yi basıran bir silüet olarak durmaktadır.

Tüm dinî mekânlar gibi camiler, Osmanlı döneminde dünyada kalıcı manevi bir sembol olarak taştan yapılmaktay-

dı. Türk/İslam sanatının tüm hünelerinin sergilendiği evler hayatın fani olduğunun göstergesi olarak kâgirden yapılırken, camilere bu kadar önemin verilmesi dikkat çekicidir. Sağlam ve dayanıklı taşlardan yapılan camiler devletin ve halkın katkılarıyla çok da uzun sürmeyen bir zaman diliminde inşa edilerek ibadete açılıyordu. Ustalar ve sanatkârlar, taşlara âdeta ruhlarını ve gönüllerini kazıyarak duvarlara yerleştiriyorlardı. Modern zamana kadar gelen süsleme ve motifler de aynı hassasiyetle işlenerek dinî mekânlara farklı güzellikler katılması sağlanıyordu.

Şehir yaşamında insanların günde beş vakit uğrak yeri olan camilerin hizmetkârları ve giderleri olmaktadır. Bu ihtiyaca cevap vermek üzere ve camilerin nesiller boyu geleceğe taşınması için hayırseverler tarafından kurulan vakıflarla destekleniyordu. Şehirlerde hizmet gören hamamların, dükkânların veya hanların, bağ ve bahçe gelirlerinin çoğu zaman bir caminin hizmetini üstlenen vakfa gelir olarak kaydedildiği görülmektedir. Camilerde hizmet ifa eden imam-hatip, müezzin, hizmetli ve değişik görevlerde bulunan diğer zevat için söz konusu vakıflar gelir sağlamaktaydı. Giderler fazla olduğu için camilerin destekçileri olarak birden çok vakfın olduğu dikkati çekmektedir.

Bu nedenle modern zamanda olduğu gibi din hizmetlerini ifa eden hocalar aylık giderlerini devletten değil, vakıflardan almaktaydılar. Fakat camilerin idaresi en tepede olan Şeyhülislam ve taşralarda bulunan Müftüler tarafından yönetilmekteydi. Herkesin gelişi güzel bir camide görev alması bu nedenle yoktu.

Şehirlerde genelde cami-i kebirler veya diğer camilerin etrafında çok sayıda tekke ve zaviyenin olduğu dikkati çekmektedir. Bu tekke ve zaviyeler Osmanlı toplumunda yaygın olan Nakşibendi, Kadiri, Rufai, Yesevi ve Mevlevilik tarikatları müntesiplerinin müdavimi oldukları yerlerdi. Söz konusu bu mekânlar, denetimsiz ve kendi başlarına hayat süren yerler değil, başlarındaki şeyhleri devletçe atanan, tanımlanan ve maaşları ödenen kişilerdi. Genel adaba riayet etmeyen ve güvenlik

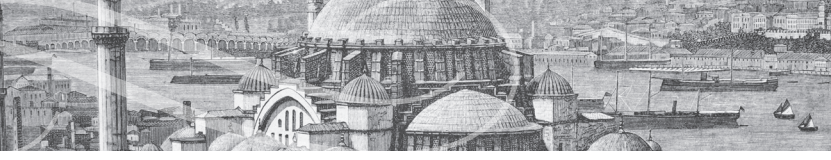
sıkıntısına mahal verenler görevden azlediliyor veya tecziye ediliyorlardı.

Minareler, Osmanlı şehirlerinin yıldızları gibiydi. Yabancı ülkelerden gelenler şehre girdiklerinde karşılarında kubbeleriyle devasa minarelere sahip olan camileri buluyorlardı.

Osmanlı devletinde cami yapmanın bir adap ve kültürü vardı. İmkânı olan herkesin kafasına göre şehrin silüetini bozacak tarzda cami yaptırması imkân dışıydı. Sahip olduğu kubbeler ve minareleriyle selatin camiler ve diğer camiler birbirinden farklılık göstermekteydi.

Osmanlı şehirlerinde yapılan camilerin yanında fethedilen yörelerde bulunan kiliselerden dönüştürülen camiler de vardı. Bir şehre girildiğinde oranın Türk idaresi altına geçtiğinin bir göstergesi olarak en büyük kilise camiye tahvil ediliyordu. Kilisenin mimari özelliklerine dokunulmadan bu dönüşüm gerçekleşiyordu. 1453 yılında İstanbul alındığında camiye tahvil edilen Ayasofya'yı bu kabilden saymak mümkündür. Şehirdeki diğer kiliseler şayet ikamet eden gayrimüslimler varsa onların ibadetleri için açık bırakılıyordu.

Sonuç olarak, Osmanlı şehri daha önce kurulan medeniyetler ve devletlerin izlerini taşımaktadır. Osmanlı camilerinde de bunu görmek mümkündür. Daha önceki dönemler dikkate alındığında zaman içinde bir Osmanlı cami mimarisinin oluştuğu gözlenmektedir. Osmanlı sonrası günümüz modern zamanında Osmanlıların aksine şehirleşme ve cami mimarisi konusunda bir standardın ve kültürün oluşmadığı görülmektedir.

Camiler, hem maddi hem de manevi imar ile çekici hale getirilmelidir. Beytullahî olmaya, huzur iklimi olmaya elverişli kılınmalıdır. Mimari estetiğinden çevre düzenine ve sosyal işlevlerine kadar hem maddi imarıyla; iyi yetişmiş sempatik (elûf-me'lûf) görevlilerinden, içinde sunulan din hizmetlerinin kalitesine kadar hem de manevi imarıyla her bakımdan, Beytullahî olmaya layık hale getirilmelidir.

Camilerin Manevi Mimarları

Dr. Ekrem KELEŞ

“**A**llah’ın mescidlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.” [Tevbe, 9/18]

En kutlu görev, kalplere şifa taşımaktır.

“Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifa ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur’an) geldi.” [Yunus, 10/57]

Mealini sunduğumuz bu ayet-i kerimede ifade edilen rahmet ve şifayı insanlara taşıyacak olanlar, en başta din görevlileridir.

Manevi ve ahlaki hastalıkların tedavisi hususunda hikmetle ve güzel öğütlerle nasihat eden bir din görevlisinin sözleri, bulutlardan ince ince dökülen rahmet damlaları gibidir. Bununla yeryüzü nasıl canlanır, rengârenk çiçeklerle, bin bir çeşit bitki ile bezenirse, ihlaslı bir din görevlisinin sözleri de insanların manevi dünyalarını harekete geçirir, canlandırır.

Din görevlileri, İslam’ın güzelliklerini insanlara ulaştırmak için elbette camilerin dışında da gayret gösterirler. Ama hizmetlerinin esas merkezi camilerdir. Bu anlamda camilerin manen imar edilmesi, Peygamber Efendimizin Mescidinin Medine-i

Münevver'e'deki durumuna benzer bir hale getirilmesi ile mümkündür.

Camilerin imarı ile ilgili olarak yazının başına mealini aldığımız ayet-i kerimede söz konusu edilen imar, elbette camilerin maddi imarını da kapsamaktadır. Ancak burada esas söz konusu olan, camilerin manevi imarıdır. Buna göre caminin, işlevini yerine getirebilmesi için yapılacak çalışmalar, manevi imar kapsamına girmektedir. İşlevlerinden mahrum bırakılan camiler ise, imardan uzak kalmış, harap olmaya yüz tutmuş demektir.

Camilerin maddi mimarları, mühendislerdir, mimarlardır. Manevi mimarları ise başta imam-hatipler, müezzinler ve vazizler olmak üzere camiye işlevsel kılmada görev üstlenmiş bulunan herkeştir.

Manevi mimarlık, maddi mimarlıktan daha zordur. Çünkü maddi mimarlığın işleyeceği malzeme, taş, demir, ahşap ve çimento gibi maddi yapı malzemesidir. Manevi mimarın konusu ise insandır.

Manevi imarda esas yapı unsuru gönüller, akıllar, duygulardır. Bu sebeple manevi imar, çok daha zor ve karmaşıktır. O yüzden manevi mimarlık daha bir özen ister. Manevi mimarların yetiştirilmesine de aynı ihtimamın gösterilmesi gerekir. Bu özen, insanın kadr ü kıymeti ve değeri ile orantılı olmalıdır.

Maddi mimaride kırılan veya işe yaramaz hale gelen bir parçanın yerine bir başkasını koymak mümkündür. Ama manevi mimaride böyle bir telafi imkânı yoktur. Bir kristalin tuz buz olması gibi kırılan bir gönlün onarılması mümkün değildir. Bu yüzden maddi mimarlık için yapılan tahsilden daha fazla manevi mimarlık için tahsil yapmak gerekir.

Manevi mimarlıkta cami merkezli olarak insan, ruhuyla ve bedeniyle bir bütün olarak ele alınıp ona en güzel ahlaki ve insani vasıflar kazandırılacaktır. Nasıl ki muhteşem bir iç mimarı ve dekorasyon için çok özenli ve ince çalışmalara ihtiyaç var

ise, insanın ruhen ve manen mamur hale gelmesi için de aynı özen ve duyarlılığa ihtiyaç vardır. Yine nasıl ki göz alıcı bir iç mimari, bu alanda iyi yetişmiş mimarlar gerektiriyorsa, aynı şekilde insanın manen imarı için de her bakımdan iyi yetişmiş ve bu alanda yeterlilik kazanmış manevi mimarlar aranır.

Bir çocuğun veya bir gencin gönlünü camiye bağlamak, onlara camiye sevdirmek ve camiye bir çekim alanı haline getirmek, manevi mimarlık işidir. İşte bu alanda maddi mimarlıktaki kimi dehaler gibi dehalara ihtiyaç vardır.

Mescid-i Nebevî, ilk başta maddi bakımdan kerpiçten yapılmış üzeri hurma dallarıyla kapatılmış bir yapı idi. Tabanında herhangi bir sergi yoktu. Yağmur yağdığı zaman kumlar ıslanır, kumlar üzerine secde eden Sahabe-i kiramın alınlarına kumlar yapışırdı. Maddi imar bakımından böyle olmasına karşın manevi bakımdan gelmiş geçmiş en mamur mescid olmuştur. Çünkü imamı Resûl-i Ekrem, müezzini Bilâl-i Habeşî, cemaati ise Sahabe-i kiramdı. Ehl-i Suffe orada kalırdı. İslam'ın nurunu cihana ulaştıran nesil burada yetişmişti.

‘...İlk günden temeli takva üzerine kurulan mescid/Kuba mescidi...’nin manevi imarını bir düşünün... Kur’an-ı Kerim, ‘Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah tertemiz olanları sever.’ [Tevbe, 9/108] buyurarak manevi imara vurgu yapmaktadır... Demek ki mescidlerin manevi imarının temel hedefi, her bakımdan, tertemiz olan ve madden/manen tertemiz olmayı seven insanlar yetiştirmektir.

İmam-ı Âzam Ebu Hanife'nin Kufe'de ders verdiği mescidin manevi imarının göz alıcılığını bir düşünelim...

Tarihimizde maddi mimarlıkta Sinan var idiyse, manevi mimarlık alanında da Yusuf Hemedânîler, Ahmet Yesevîler, Mevlânâlar, Molla Gürânîler, Molla Hüsrevler, Yunuslar, Hacı Bayram-ı Veliler vardı.

Camilere nispetle maddi imar ile manevi imar, ruh ile ceset gibidir. Ne ruh cesetsiz olur ne de ceset ruhsuz. Maddi imarın

konusu zarftır. Manevi imarınki ise zarfın içindekidir, mazruf-tur, içeriktir.

Camiler, hem maddi hem de manevi imar ile çekici hale getirilmelidir. Beytullah olmaya, huzur iklimi olmaya elverişli kılınmalıdır. Mimari estetiğinden çevre düzenine ve sosyal işlevlerine kadar hem maddi imarıyla; iyi yetişmiş sempatik (elûf-me'lûf) görevlilerinden, içinde sunulan din hizmetlerinin kalitesine kadar hem de manevi imarıyla her bakımdan, Beytullah olmaya layık hale getirilmelidir.

“Camiler bir emme-basma tulumba gibi halkın içinden müminleri toplar, onlara maneviyat ve huzur ikliminde maneviyat aşısı yaparak yine toplumun içerisine dağıtır.” [Sezai Karakoç] Camiden bu maneviyat aşısını almadan dönüyorsa cemaat, o takdirde o caminin manevi imarında öncülük yapma konumunda olan imamın, başını ellerinin arasına alıp düşünmesi gerekir.

Müminler, aynı safa durup namaz kıldıkları halde Allah'ın evinden küs olarak veya kalpleri arasında bir rabıta kurulmadan ayrılıyor ise o camide manevi imar bakımından eksiklik var demektir.

Günümüzde camilerin manevi bakımdan imarını gerçekleştirecek olanlar, en başta imam-hatipler olmak üzere müftüler, vaizler, Kur'an kursu hocaları ve müezzinlerdir.

İmam/Önder

“İmam” kelimesi, Arapçada başkan olsun veya olmasın kendisine tabi olunan kişi demektir. Namaz kıldıran kişiye bundan dolayı imam denir. Devlet başkanına imam denmesi de bundandır. Müslümanların imamı, onların halifesi demektir. Yani imam demek, önder demektir. Kur'an-ı Kerim'de “Eimmetü'l-küfr” ifadesi, küfrün önderleri anlamında kullanılmıştır. *“Bütün insanları kendi imamlarıyla/önderleriyle birlikte çağıracağız günü hatırla...”* [İsrâ, 17/71] ayet-i kerimesinde imam kelimesi, sözlük anlamı doğrultusunda önder, tabi olunan lider

manası ile yer almıştır. Bundan dolayı ordu komutanına da imam denir. Demek ki imam, öne geçirilen ve kendisine tabi olunan kişidir. İmamın namazda Müslümanların önüne geçip namaz kıldırması bunun simgesidir.

Kelimenin, asıl sözlük anlamından yansıyan ve pratik hayatta yaygınlık kazanan önder, örnek, lider, kılavuz, yol gösterici, insanların kendisini örnek alıp uyduğu kişi/ mukteda bih, halife, komutan, başbuğ, apaçık ve geniş yol /tarik-ı vazih, delil, metot gibi pek çok anlamı vardır. Fakat “İmam” kelimesinin sözlük anlamları içinde en dikkat çekici manalarından biri, Mütercim Asım Efendi'nin Kamus Tercümesindeki ifadesiyle şöyledir: “*Mimarların çırpı ipi dedikleri ipe denir ki binayı onunla tesviye ederler.*” Arapçada kelimenin esas kök anlamlarından biri budur. Mimarın veya yapı ustasının duvarın düzgün ve muntazam olması, eğri olmaması için kullandığı ip.

Bu ipe “İmam” denmesi, toplumsal yapının eğrilik üzerine kurulmaması ve ıslahı noktasında imamların görevini mecazi olarak anlatan çok anlamlı bir ifadedir. Bu anlam, Müslüman toplumların en merkezi toplanma yeri olan camilerin manevi açıdan imanında imamların rolüne işaret etmektedir.

Peygamber Makamı

Başta imam hatipler olmak üzere günümüzde kullanılan genel ifade ile söylersek din görevlileri, peygamber makamında bulunmaktadır. Onlar, kendilerine Hz. Peygamber'in mihrabında, minberinde, kürsüsünde görev yapmak nasip olmuş bahtiyar kişilerdir. Dolayısıyla çok yüce ve şerefli bir makamı temsil etmektedirler.

Din hizmeti, çok şerefli bir hizmettir. İhlaslı bir şekilde din hizmeti veren bir kişinin Allah yanındaki değerine ilişkin olarak Ataullah İskenderi'nin şu meşhur sözünü hatırlamak yerinde olacaktır: “*Allah yanındaki değerini anlamak istiyorsan, seni nerede istihdam ettiğine bak.*”

Buna göre kendisine din hizmeti görmek nasip olan kişiler, en hayırlı işte istihdam edilmiş olmaktadır. Çünkü din hizmeti, en başta Kur'an-ı Kerim'in okunması, okutulması, öğretilmesi olmak üzere imamlık, hatiplik, vaizlik ve müftülük gibi, Hz. Peygamber'in makamında yerine getirilen görevlerdir. Dolayısıyla bu vazifeleri yapanlar, çok yüce bir makamda bulunmaktadırlar. Fakat temsil ettikleri makamın yüceliği nispetinde bir sorumluluk da taşımaktadırlar. Çünkü Peygamber makamında göreve talip olarak/imam hatipliği seçerek söz gelimi, bu makamın vakarını korumak, gereklerini yerine getirmek ve sorumluluklarını üstlenmek üzere ahit vermiş olmaktadırlar. Ahitlere riayet/verilen sözlerin yerine getirilmesi, üstlenilen emanetlerin hakkıyla eda edilmesi, Kur'an-ı Kerim'in üzerinde çok büyük bir hassasiyetle durduğu hususlardandır. *“O müminler ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler.”* [Mü'minün, 23/8]; *“Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur.”* [İsrâ, 17/34]

İslam âlimleri, *“Bir zaman Rabbi İbrahim”i birtakım kelimelerle/emirlerle, talimatlarla sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: ‘Ben seni insanlara imam/önder yapacağım.’ İbrahim de, ‘Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)’ demişti. Bunun üzerine Rabbi, ‘Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz’ demişti.”* [Bakara, 2/124] mealindeki ayet-i kerimeden imamlığın nasıl yüce bir mertebe olduğu ve imamlığın nasıl İbrahimî vasıflar gerektirdiği şeklinde çok dikkat çekici bir anlam çıkarmışlardır. Demek ki insanlara imam/önder olmak öyle kolay ve basit bir şey değildir. İmamlık/müminlere önderlik, her şeyden önce birtakım ilahi sınavları başarıyla geçmeyi ve İbrahimî vasıflar kazanmayı gerektiren bir süreçtir. Bu süreci başarıyla geçmiş olanlar için de insanlara imam olmak ilahi bir lütuftur. Hakkını verebilen, anlayabilen ve kavrayabilenler için çok büyük bir lütuf... Çünkü bu manevi mimarlıktır.

“İbrahim, Allah’a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi. Allah’a ortak koşanlardan değildi.” [Nahl, 120] ayet-i celilesinde geçen Hz. İbrahim’in bir ümmet olduğu ifadesi, onun kendisinde beşeri ve ahlaki tüm kemal sıfatları topladığı ve böylece toplumun önderi olduğu anlamına gelir. Buradan hareketle toplumun önderi olacak imamın bu şekilde kendisinde ahlaki güzellikleri toplamış olmasına işaret edildiği söylenebilir.

Kur’an-ı Kerim’de ümmet kelimesi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamlardan biri de “hayırda kendisine tabi olunan önder”dir. Buna göre sanki imam, bir ümmetin, bir topluluğun yerini tutmaktadır. Çünkü böylesi bir öndere uyan, sanki istikamet üzere giden bir ümmetle yürümüş gibi olur.

İmam, kendisinde İslam’ın ortaya koyduğu tüm güzel vasıfları ve hayırları toplamış olan önderdir. İnsanların kendisini örnek aldığı kişidir. O, sözleri, onayları ve fiilleri örnek alınıp benimsenen ve yolu izlenen bir önderdir. Hz. Peygamber, Müslümanlar için imamdır. Çünkü sözleri, fiilleri, takrirleri müminler tarafından örnek alınmaktadır. Kur’an, imamdır. Çünkü Müslümanlar Kur’an’ı örnek almakta ve hayatlarında rehber edinmektedir. Bundan dolayı “Müttakîlerin imamlığı/önderliği, bir mümin için Cenab-ı Hak’tan istenebilecek en ileri istek olarak dua şeklinde bize öğretilmektedir: “Onlar, ‘Ey Rab-bimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi müttakilere imam/önder eyle’ diyenlerdir.” [Furkân, 74]

Emanet’in Büyüklüğü

Mihrap, minber, kürsü, Kur’an öğretimi... Bütün bunlar büyük emanetlerdir. Emanet ise ehliyet ister. “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.” [Ahzâb, 33/72] ayet-i kerimesinde ifade buyrulan kadar büyük bir emanet...

İnsanlığın, İslam'ın hayat veren ilkelerine ve güzelliklerine çok ihtiyacı bulunmaktadır. Bu hayat veren ilkeleri peygamber makamında bulunanlar insanlara en güzel şekilde ulaştıracaklar ve anlatacaklardır. Birer şahit, müjdeleyici ve uyanıcı olarak...

İslam konusunda bilgilenme talebinin karşılanması, Müslüman kuşakların İslam'a mensubiyetinin korunması, İslam hakkındaki yaygın cehaletin önlenmesi, Müslüman olmayan çevrelerde oluşturulan İslam korkusunun/İslamofobyanın giderilmesi ve Müslümanların "Din-i Mübin-i İslam"ın güzellikleri ile bezenmelerinin sağlanması gibi önemli ve ertelenmesi mümkün olmayan büyük görevleri, yukarıda anlatmaya çalıştığımız nitelikteki imamlar/önderler/manevi mimarlar üstleneceklerdir.

Basit teşebbüslerle Allah'ın kelamını ve dinini öğrenebilecekken gerekli gayret ve girişimlerde bulunulmadığı için herhangi bir yerde bunlardan mahrum olarak yetişen veya yolunu şaşırarak yanlışlara saplanan insanlarla ilgili olarak herhangi bir vebalimizin olmadığı söylenebilir mi?

İşte bütün bu kutlu görevler Peygamber makamının temsilcileri olan manevi mimarların omuzlarındadır.

Emanet Ehliyet İster

Üstlenilmiş bulunan bu büyük emanetin hakkıyla edası için başlıca iki türlü donanım ihtiyacı vardır. Bunlardan biri ahlaki donanım, diğeri de bilgi donanımdır.

Manevi mimarlık, bilgi ve birikim olarak her daim kendini yenilemeyi gerektirir. Bunun için araştırma, okuma ve incelemeden asla uzak kalmamak gerekir. İlk emri "oku" olan bir dinin mensubu olarak manevi mimar, bilgi donanımını hep güçlendirmek ve güncellemek ihtiyacındadır.

Günümüzde özellikle şehir hayatında cemaat tipi geçmişe oranla oldukça değişmiştir. Cemaatin öğrenim düzeyi gün geçtikçe yükselmektedir. Bu durumu da dikkate alarak manevi

mimarların, kendi alanları ile ilgili bilgi ve birikimlerini her gün yenileme ve geliştirme mecburiyetleri vardır.

Diğer taraftan iyi bilmediği konulara girmemenin, bilgi sahibi olmadığı konuların üzerinde durmamanın, Kur'anî bir ilke olduğunu unutmamak gerekir.

Ahlaki donanımla ilgili olarak ise kısaca şunu söyleyebiliriz: Bir imam için en güzel örnek, imamların önderi Hz. Peygamber'dir. Ahlaki donanım olarak bir imamın çok yüce bir ahlak üzere yaratılmış bulunan ve bizlere ahlaki güzellikleri yaşayarak öğreten ve gösteren Hz. Peygamber'in güzel ahlakını iyi öğrenip kavrayıp bunu elinden geldiğince hayata geçirmeye çalışması gerekir. Bunun için de en başta Kur'an-ı Kerim'deki güzel ahlak ilkelerini yaşamak gerekmektedir.

Bu doğrultuda din görevlisinin, İslam'ın güzelliklerini insanlara ulaştırırken ve anlatırken sevdirmesi, nefret ettirmemesi, kolaylaştırması, zorlaştırmaması, insanlarla ilişkilerinde yumuşak davranması, kırıncı olmaması büyük öneme sahiptir. İnsanlarla ilişkilerimizde *“Ey peygamber, eğer onlara karşı kırıncı, katı yürekli ve sert olsaydın etrafından dağılır giderlerdi.”* [Âl-i İmrân, 3/159] mealindeki ayet-i kerimeyi devamlı göz önünde bulundurmamız gerekir.

İlkeler, Üslup ve Yöntem

Yalnızca Allah'ın rızasını ölçü almak, daima hayra ve iyiliğe kulak vermek, hep hakkın ve haklının yanında olmak, hakkı söylemek, samimiyeti kuşanmak, hiçbir şekilde doğruluk ve dürüstlükten ödün vermemek; kendinin, eşinin, dostunun ve akrabalarının aleyhine de olsa haktan ve adaletten ayrılmamak manevi mimarların en önemli ilkeleridir.

İnsanlardan maddi beklentiler içinde olmamak, hizmetin etkisi açısından son derece önemlidir. Bu bakımdan kitaplarımızda *“el-istiğnâü bimâ fi eydi'n-nâs/İnsanların elindeki maddi imkânlarla karşı müstağni olmak”* ilkesi çerçevesinde yapılan

hizmetlerin hiçbir şekilde dünyevi kazançlara tahvil edilme-
mesi, hizmetin verimliliği açısından vazgeçilmez bir  n şarttır.

İhlas ve samimiyet, din hizmetinin en önemli ilkesidir. Bu-
rada ihlas ile ilgili bir iki tanımı hatırlamak yerinde olacaktır:
“İhlas, yaptığın işe Yüce Allah’tan başka tanık aramamandır.”
[Seyyit Şerif Cürcani] “İhl s, düŐünceleri, yaratılmıŐlarının değerlen-
dirmesinden arındırmaktır.” [İmam Nevevi]

Din hizmeti, ancak samimiyetle yürütülebilecek bir hizmet-
tir. Dolayısıyla manevi mimarların en önemli donanımlarından
biri, ihl stir. Bu Şekilde ihl sı kuŐanabilen kişiler, bencillikten,
ben merkezli hareket etmekten ve tahakküm anlayıŐından ta-
mamen sıyrılır ve hayrın, kardeŐlerinin elinde tahakkuk etme-
sinden sevinç duyar hale gelirler.

Manevi mimarların en önemli vasıflarından biri de eylem
söylem uyumudur. “*Ey iman edenler, yapmayacağınız Şeyleri
niçin söylüyorsunuz?*” [Saf, 61/2]; “*Siz Kitabı okuyup durduđunuz
halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?
(Yaptığınızın irkinliđini) anlamıyor musunuz?*” [Bakara, 2/44]
mealindeki ayet-i kerimeleri asla hatırdan çıkarmamak gere-
kir. “Tab b n y d vi’n-n se ve hüve mer dun: İnsanları tedavi
etmeye çalışan fakat kendisi hasta doktor” konumunda olma-
malıdır. Bunun için din görevlisi ilk önce kendi eksikliklerini
ve kusurlarını düzeltmelidir. Bu hususta “*Kendi eksikliklerini
ve kusurlarını düzeltmek için uđraŐmaktan baŐkalarının eksiklik
ve kusurlarıyla uđraŐmaya vakit bulamayan kişiye ne mutlu!*”
rivayetini unutmamalıdır.

İnsanların elbette birtakım kusurları ve eksiklikleri olacak-
tır.  nemli olan, ihlasla ve samimiyetle eksikliklerin ve kusur-
ların giderilmesi için çaba sarf etmektir. Bu hususta,

*“Fariđ ol aybın gözetme kimsenin
Ta ki Hak setreyleye aybın senin”*

beytini hatırlamak yerinde olacaktır.

Diğer taraftan hizmet sunulan insanlar hakkında hüsnü zan sahibi olmak, önyargılar taşımamak, önemli bir hizmet ilkesidir. Din görevlisi, cemaat hakkında her bakımdan iyilik düşünen biri olmalıdır. Her türlü bozuk ve fasit maksatlardan arınmış olarak yalnızca cemaatin yararını, aydınlatılmasını hedeflemelidir.

Yapacağımız hayırlı işlerde “şu ne der, bu nasıl anlar, falanın tepkisi ne olur?” gibi birçok etken ile hayırlı işlerden vazgeçmemek, hizmet ederken etrafımıza duvarlar öreerek hizmetlerimizi sınırlandırmamak gerekir

“Mümin ülfet sahibidir. Ülfet etmeyen (kaynaşmayan) ve ülfet edilemeyen (kendisiyle kaynaşılabilen) kişide hayır yoktur.” [İbn Hanbel, II/400] mealindeki hadis-i şerif doğrultusunda kim olursa olsun insanlarla güzel bir iletişim içerisinde olmak, verimli bir din hizmetinin olmazsa olmaz şartıdır.

“Müjdeleyin, nefret ettirmeyin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın.” hadis-i şerifinin bir gereği olarak da kolaylaştırıcı, zorlaştırmayıcı, sevdirci, nefret ettirmeyici bir yol izlemek gerekmektedir.

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğüt ile davet et...” [Nahl, 16/125] mealindeki ayet-i kerimenin bir gereği olarak İslam’ın güzelliklerini insanlara anlatırken güzel bir dil kullanmak gerekir. Güzellikler, güzel bir dil ve üslup ile anlatılmalıdır. Bunun için manevi mimarın kesinlikle nezahet-i lisan ve hüsn-i beyan sahibi olması gerekir.

Muhatapları suçlayıcı mahiyetteki konuşmaların pek yararı olmaz. Bunun yerine eleştirilmesi gereken bir husus var ise kendisini de dâhil edip “biz” diyerek eleştiride bulunmalıdır.

Kişisel konuşmalar yapmamak; siyasi, hizbi konuşmaları kürsüye asla taşımamak, basit çıkar hedeflerinden uzak durmak, mücerret fazilet ve dirayet gösterme gayretlerine girmek önemli hizmet prensipleridir.

Bilhassa cami içi irşat hizmetlerinde hazırlığa önem verilmesi; söyleneceklerin önceden düzenlenmesi ve planlanması gerekir. Hazırlıksız olarak kürsüye çıkılmamalıdır. Açık ve anlaşılır şekilde konuşmak, irşadın etkili ve verimli olması açısından önemlidir. Âişe radiyallahu anhâ şöyle demiştir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in konuşması, herkesin anlayacağı şekilde açık seçikti.” [Ebû Dâvûd, Edeb, 18]

Kıncı konuşmama ve kalp kırmamanın en önemli nebevî vasıflardan olduğu unutulmamalıdır. “*Ey peygamber, eğer onlara karşı kıncı, katı yürekli ve sert olsaydın etrafından dağılır giderlerdi.*” [Âl-i İmrân, 3/159]

Kalbinin safiyetiyle, ahlâkının nezahetiyle, nümûne-i imtisal tavırlarıyla manevi mimar öyle olmalı ki insanlar onu gördükleri zaman Allah’ı; başka bir ifadeyle mehasin-i ahlâkı hatırlamalıdır.

İmam, başta çocuklar ve gençler olmak üzere insanlar nezdinde hep güzel intibalar bırakan kişi olmalıdır. Bunun için din görevlisi İslam’ın güler yüzüdür. Birçok insanın bazı İslami değerlerle karşılaşmasının, belki de ilk defa bir imam-hatip vasıtasıyla olacağı unutulmamalıdır. Bu karşılaşmanın, o insanların zihninde din, Kur’an-ı Kerim, din görevlisi hakkında olumlu bir imaj bırakması büyük önem taşımaktadır.

Diğer taraftan derdi olanların, istişare edebilmek için ilk akıllarına gelen kişi mahallenin din görevlisi (imam-hatip, müezzin, Kur’an kursu öğreticisi)’dir.

Bir din görevlisinin belki de en çok dikkat etmesi gereken hususlardan biri, hareket ve tavırlarının, insanlarla ilişkilerinin, Din-i mübin-i İslam’ın aleyhine propaganda malzemesi yapılmasına alet olmamaktır. Bu hususta büyük bir titizlik gerekir. Başka bir hizmet yapma imkânı yoksa bile, en azından din hizmetine zararı olmaması, din görevlisinin asgari dikkat etmesi gereken bir husustur.

İbadet Eder Gibi Hizmet Anlayışı

Din görevlisi, hizmetlerini yürütürken yaptığı işin manevi boyutunu hatırdan çıkarmamalıdır. Kur'an hizmeti ve Din-i Mübin-i İslam'a hizmet, ihlasla ve samimiyetle, ecri ve mükâfatı yalnızca Cenab-ı Hak'tan beklenerek yapılırsa bu işte harcanan zaman ve emeğin her aşamasının ve her çabasının manevi bakımından bir ibadet olacağı muhakkaktır. Bu hususta Kur'an-ı Kerim peygamberlerin dilinden bize "İn ecriye illa ala'llah/Be-nim mükâfatım yalnızca Allah'a aittir." ilkesini öğretir.

Din, nasihattir. Nasihatte "samimiyet" esastır. Din görevlisi de nâsihtir/samimidir. Nasihat, oldukça kapsamlı bir kelimedir. Esasen nasihat, hulûs, safiyet, nezahet gibi anlamlara gelir. Nâsih, tertemiz niyetli, hulûsu kalp sahibi, insanlar için hayırdan başka bir şey düşünmeyen kişidir. Bu bakımdan ne kadar güzel söylenirse söylensin, samimiyet dolu olmayan sözlerin arzu edilen güzel sonuçları ortaya koyması mümkün değildir.

Din hizmeti kutludur. Bu kutlu hizmet, mesai sınırlarının içine sığacak bir hizmet değildir. Kendine özgü manevi boyutu vardır. Tam bir mümin duyarlılığı, adanmışlık, fedakârlık ve özveri gerektirir.

Hizmetin Uygulama Alanı ve Boyutları

Din görevlilerinin sunacağı hizmetin hacmi çok büyüktür. Günümüzde bu hizmetin kapsamı çok genişlemiştir. Diyanet İşleri Başkanlığının öncülüğünde yürütülen din hizmetleri, yalnızca Türkiye'de değil, adeta bütün kıtalara kadar uzanmıştır.

İnsanlığın karşı karşıya kaldığı ifsad ve yıkımlar karşısında manevi mimarlara daha fazla ihtiyaç vardır. "O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imanında görevli (ve buna donanımlı) kıldı" [Hâd, 11/61] mealindeki ayet-i kerimede belirtilen imar görevini en başta insanların zihnen, fikren ve ahlaken imanı ve kalplerinin ıslahı olarak anlamak ve algılamak gerekir. Dünyayı birkaç defa yok edebilecek silahlar üreten anlayışlar-

dan insanlığın manevi imarı beklenebilir mi? Demek ki gerçek bir imar için önce kalb-i selim sahibi olmak lazımdır. “Umran Medeniyeti”ni ancak kalb-i selim sahibi insanlar kurabilir. İşte bunun için İslam’ın hayat veren nurunun insanlığa sağlıklı bir şekilde ulaştırılması zaruridir. Bunu yapması gerekenler de manevi mimarlardır.

İnsanlığın kan, terör ve savaşların pençesinde inlemekten kurtulabilmesi; kin, nefret ve intikamın yerini, sevgi, muhabbet ve rahmetin alabilmesi, kirlenen ve kirletilen yüreklerin tertemiz hale gelebilmesi, bize bütün güzellikleriyle emanet edilen yeryüzünün tahribattan kurtarılarak gelecek nesillere salimen devredilebilmesi için insanlığa İslam’ın hayat veren ilkelerinin ulaştırılması gerekmektedir.

Şahs-ı Manevi ve Aidiyet Duygusu

Din hizmeti vermeye çalışan samimi ve ihlâslı insanların, müftülerin, vaizlerin, din dersi öğretmenlerinin, Kur’an kursu hocalarının, imam-hatiplerin, müezzinlerin ve bu alanda gönüllü olarak hizmet etmeye çalışan bütün hizmet erlerinin oluşturduğu din hizmeti ordusu, büyük bir şahs-ı manevi meydana getirmektedir. Bu şahs-ı manevinin herhangi bir üyesinin içtenlikle yerine getirdiği hayırlı bir işten bütün mensuplarının manen istifade etmesi ve mükâfat alması samimiyete bağlıdır. Bu manevi kazancın büyüklüğü, tahminlerin çok ötesindedir.

Ülkemizin en ücra köşelerinde ve hatta Avrasya ve daha başka yerlerde Allah’ın kelamını okuyabilen, dinî bilgilerini az veya çok öğrenebilen birileri varsa, bunda bu şahs-ı manevinin bir şekilde emeği, katkısı ve izi vardır. Bu katkılar çok değerlidir. Bunların değeri ölçü kalıplarına sığmaz.

Manevi mimarların, din hizmetlerini bünyesinde yerine getiren kurumların başında Diyanet İşleri Başkanlığı vardır. Hizmetlerin verimliliği açısından bu şahs-ı manevinin mensup-

larının Diyanet ile bütünleşmesi ve bu şahs-ı maneviye aidiyyet duygusu ile bağlanmaları büyük önem taşımaktadır.

En başta imam hatip, müezzin-kayyım ve Kur'an kursu hocaları olmak üzere bu şahs-ı maneviye mensup olanların Diyanet İşleri Başkanlığındaki sayısı, Veda Hutbesinde Peygamber Efendimizin hitap ettiği sahabe-i kiramin sayısını aşmıştır. Hiç kuşkusuz bu, çok büyük bir nimettir.

Öncelikle bu nimetin kadr ü kıymetini bilmek ve Cenab-ı Hakk'a şükretmek lazımdır. Sonra da bu büyük şahs-ı manevinin, Din-i Mübin-i İslam'ın güzelliklerini insanımıza ve insanlığa doğru bir şekilde ulaştırmak üzere büyük bir gayret içine girmesi gerekir.

Kemiyet olarak ulaşılan bu sayının keyfiyet olarak da istenilen düzeye gelmesine büyük ihtiyaç vardır.

Bu büyük şahs-ı manevi içinde yer alan çok sayıda samimi ve ihlâslı üyenin hey'et-i mecmuâsının ihlas gücü ve hizmet gayreti önemli bir manevi kuvvet teşkil eder. Ancak az bir ihmalin, küçük bir sapmanın, ufak bir su-i istimalin bu büyük şahs-ı maneviye onarılmaz zararlar vereceği unutulmamalıdır.

Manevi Açıdan İmar Edilmiş Bir Cami

Cami, imamın görev alanının merkezidir. Bu merkezin tertemiz olması, imkânlar ölçüsünde çevre düzeninin ve yeşil alanlarının korunması, geliştirilmesi, abdest yerlerinin pırl pırl olması, bu alanlarda insanları rahatsız edecek hiçbir unsurun bulunmaması, kadınlar için hazırlanan alanların da en az erkeklerinki kadar rahat ve güzel olması önemlidir.

Cami, bulunduğu yerleşim biriminin veya semtin kalbi, merkezidir. Çünkü mescidler, İslam toplumlarının kalbi mesabesinde. Kalp vücudun merkezinde yer alır. Bundan dolayı tarihte İslam şehirlerinde camiler yerleşim birimlerinin hep merkezinde yer almıştır. Yerleşim birimleri, camilere göre şe-

killenmiştir. Şehrin merkezinde yer alan bu kutlu mekânlar, doğal olarak yerleşim birimlerinin en çekici alanları olmuştur.

Müslüman olsun olmasın veya camiye gitsin gitmesin, o semtte ikamet eden herkes, caminin nasıl bir huzur iklimi olduğunu; toplumun birlik, beraberlik ve kardeşliğini nasıl ayakta tuttuğunu ve herkesi rahmetiyle nasıl kuşattığını hissetmelidir.

Cami, hiç kimseyi geri çevirmemelidir. “Her ne olursan ol gel!” demelidir. Ona yönelen hiç kimsenin ayağı geri gitmemelidir. Oraya gelenler, huzur iklimine yürüdüğünü bilmelidir. Rahmetin kaynağının evi olduğunu hissetmelidir. Orada hiç kimse incitilmemelidir. Gelenlere eşitlenme bilinci kazandırılmaldır.

Camiye siyaset, ideoloji, hizipçilik, grupçuluk girmemelidir. Çünkü cami Allah’ın evi/ Beytullah olarak herkesi bağrına basmalı, hiç kimseyi dışlamamalıdır. Siyasi düşüncesi, ideolojisi, düşünce yapısı, dinî inancı ne olursa olsun herkes kendi eviymiş gibi oraya gidebilmeli; tıpkı âlemlerin Rabbinin tüm âlemlerin Rabbi olarak hiç kimseyi rububiyetinin dışında tutmadığı gibi... tıpkı âlemlere rahmet olarak gönderilen yüce elçinin âlemlere rahmet oluşu gibi...

Cami tam bir irfan mektebi olmalıdır. Mütevazı da olsa bir kütüphanesi bulunmalıdır. Kur’an-ı Kerim’i ve İslam dini ile ilgili temel bilgileri öğrenmek isteyen kadın, erkek ve çocuklar için öğrenme imkânları bulunmalıdır.

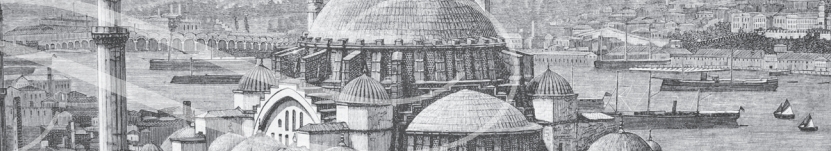
Caminin imamı bilge kişi, önder ve örnek olmalıdır. Emin olmalıdır. Kutlu elçinin makamında bulunduğu bilinciyle hareket etmelidir. İslam’ın güzelliğini yaşantısıyla ortaya koymalıdır. Hatalarının İslam’a mal edileceğinin farkında bulunmalıdır. Cemaati tarafından sevilmesi, insanlara camiye ve cemaati sevdirmelidir. Çocuklara örnek gösterilmeli, hakkında “İşte Müslüman böyle olur” denmelidir. Sesi de kıraati de güzel olmalı; okuyuşu bıkkınlık vermeden dinlenebilmelidir. İnsanlar onu aralarındaki anlaşmazlıklarda hakem kabul edebilmelidir.

İmam, başı dara düşenin ilk aklına gelen kişi olmalıdır. Cemaatini yetiştirmeli, cemaatinin iki günü birbirine eşit olmamalıdır.

Manevi bakımdan imar edilmiş bir caminin cemaati herkes için rahmet olur. Herkesi sınımsız saran, toplayan ve büyüyen; dağılmayan ve dağıtmayan bir cemaat olur. Bu cemaat, sevgi ve saygı ile birbirine sınımsız bağlıdır. Taşları birbirini tutan güçlü bir bina gibi... Bir vücudun uzuvları gibi olurlar. Birinin derdi hepsinin derdidir.

Kendileri için istediklerini başkaları için de isteyebilen, kendileri için istemediklerini başkaları için de istemeyen bir cemaat... Başkalarına karşı gönüllerinde kin ve nefret taşımayan bir cemaat... Bencillikten arınmış, benliğini toplulukta eritmiş, fena fi'l-ihvan şuuruna sahip bir cemaat... Okyanus gibi, kendisindeki kirleri dışarıya atabilen bir cemaat... Koruyan ve sığınmak olan bir cemaat... Yolda kalmışların, kimsesizlerin sığınacağı, kimseyi açıkta bırakmayan bir cemaat... Paylaşma bilincine sahip, İslam ahlakının örneklerini sergileyen, İslam kardeşliğinin tam anlamıyla yaşandığı bir topluluk... Bir samimiyet iklimi... Katılanların, kendilerine değer verileceğini, küçük düşürülmeyeceklerini, incitilmeyeceklerini, kendileri ile asla alay edilmeyeceğini bildiği bir cemaat...

Manen imar edilmiş bir cami: hiç kuşkusuz meleklerin rahmet kanatlarıyla kuşatılan ve daima huzur ve sekinenin indiği kutlu bir mekândır. Orası, herkes için maddi manevi bir güvenlik alanıdır.

Din, toplumun inşasında birinci derecede belirleyici unsur iken, din dorevlisi de dinin topluma ulaştırılmasında ve yaşanmasında çok önemli bir aktördür. Hâdim, tebliğci, eğitimci, öğretmen, arif, âlim, aydın vd. konumlarından hangisiyle toplumun huzuruna çıkarsa çıksın din görevlisi, üzerine düşen görevleri samimi olarak ve layıkıyla yapmaya çalıştığında, toplumun inşasında ne kadar önemli bir etken ve aktör olduğunu görebilecektir.

Toplumun İnşasında Dinin ve Din Görevlisinin Yeri

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

Din Toplumun Kimliğidir

Fârâbî ve İbn Haldun gibi İslam âlimlerinin de vurguladığı gibi, insan tabiatı gereği toplumsal bir varlıktır. İnsan, insan olarak toplumda yaşamak zorundadır. İnsan insanlığını, inancını, dinini, diyanetini toplumda, toplumsal evrende, toplumsal hayatta kazanır. Toplumsallık, toplumda olmanın ve yaşamamanın, insan olmanın gereğidir.

İnsan birey olarak varlığını toplum içinde kazanırken bir yandan kendisi toplumdaki birçok şey alır, diğer yandan da topluma birçok şey verir. İşte insan bu alıp verme işlemi, dinini bireysel ve toplumsal olarak ama bir toplum evreninde hayata geçirir.

Kuşku yoktur ki din, insan içindir ve insanın mutluluğunu hedefler. Din, insanın bu dünyada birey ve toplum planında sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesi için Allah tarafından va'z olunan bir kurallar bütünüdür. Din insanların huzurlu ve güvenli bir şekilde yaşamalarını sağlayacak kurallar koyan bir hayat sistemidir. Böyle bir hayat sistemi olan din, insanı birey ve toplum hâlinde şekillendirir.

Tarihî, sosyolojik ve antropolojik bulgular, insanların din ile nasıl sıkı bir ilişki içinde olduklarını, hayatlarını dine aidiyetle kurup düzenlediklerini açıkça göstermektedir. Bilim,

dinden bağımsız, dine mensubiyeti olmayan bir toplum ve toplumsal düzenin varlığına dair bir bilgi veya veri sunmaz; tersine toplumların din ile varlıklarını bulduklarına, renklerini din ile belirlediklerine yönelik bilgiler verir.

Anlaşılan odur ki din, toplum ve toplumsal hayatın en belirleyici unsurlarındandır, hatta belki de en belirleyici unsurudur. Din kadar toplumu yönlendiren, topluma rehberlik eden, toplumsal hayatın zaman ve mekân boyutlarını düzenleyen başka bir etken veya unsur bulunamaz. İslam dininin bireysel ve toplumsal hayata ilişkin düzenlemelerine, Müslüman toplumlardaki mekân anlayışı ve uygulamalarına, şehir yapılmasına, mescid ve camilerin konumlanışına bakıldığında dinin toplumsal hayat üzerinde ne kadar çok etkili olduğu hemen görülebilir.

Dinin toplumdaki, toplumun tesisi, inşası, ikamesi ve idamesindeki yerine dikkatli bir bakış, toplumun din ile kimliklendiğini ortaya getirir. O hâlde din toplumun kimliğidir. Toplumlar din ile kimlik kazanırlar. Toplumlar, toplumsal yapılar, topluluklar birbirlerinden din ile ayrılırlar ve birbirlerini dinleriyle tanırlar. Bu dün böyleydi, bugün de böyledir.

Toplumun İnşasında Dinin Belirleyiciliği

Toplumun kimliği olarak varlık gösteren din, toplumun inşasında hayati bir etkidir. Din, mütemadiyen hayatı, insanı, olayları, evreni, varlığı anlamlandırmasıyla, durmaksızın hayata canlı dokunuşlarıyla, hayatın içinde insanı dinamik kılacak sürekli düzenlemeleriyle, zaman ve mekâna göre kendini insana yeniden sunmasıyla toplumu inşa eder. Toplumu dinamik tutar, toplumun yenilenmesinde ve hep yeniden inşa olunmasında, toplumun kendine dönüp bakması ve kendinde olmasında hayati roller üstlenir.

İslam dini Müslümanları, zaman ve mekâna kendi renklerini verme, şehirlerini kurma, toplumsal düzenlerinde barış ve

hoşgörü iklimini tesis etme, çalışarak üretme, insanlığa selam, İslam, iman, müslim ve mümin kavramlarıyla güveni, güvenliği, güvenilirliği, barışı getirmeye motive eder. Bu motivasyonları sağlayan bir din olarak İslam, Kur'an ve sünnetin belirlediği çizgide toplumun düzenlenmesinde, toplumsal kuralların belirlenmesinde, kültürün şekillenmesinde, toplumun organize edilmesinde, toplumsal kurumların tesisinde, toplumsal birlik ve bütünleşmenin temininde inşa edici bir rol oynar.

İslam dini, toplumsal boyut ve işlevleriyle toplumun inşasında belirleyicidir. Kendisine mensup olan insanlara kazandırdığı zihniyet dünyası; kendi ilke ve inanç esaslarıyla eşyayı, olanları, zamanı, mekânı anlamlandırma kabiliyetiyle; olanları, yapılabilecekleri meşrulaştırıcı boyutuyla; düzenleme, kurumsallaştırma, birleştirme vd. boyut ve işlevleriyle toplumu inşa eder.

Toplumun İnşasında Din Görevlisinin Yeri ve Önemi

Dinin toplumda yaşanmasında hiç şüphesiz bazı insanlar, ilmi, irfanı, çabası, hizmeti ve üstlendikleri sorumluluklarıyla daha fazla etkili olurlar. Bu insanlar, ister resmî, isterse gönüllü olarak dinî kimlikleriyle, dinî ahlaki kişilikleriyle, samimiyetleriyle, imar, isar ve diğer kâmlıklarıyla İslam'ı anlamaya, yaşamaya, anlatmaya çalışır, çevrelerine örnek, model insanlar olarak katkı verirler.

Bu şekilde hizmet eden, model olan insanların bir kısmı bugün ülkemizde ve gönül dünyamızda yerini alan coğrafyaların dört bir yanında görev yapan din görevlilerimizdir. Çok geniş anlamda müftü, vaiz, imam, müezzin ve diğer din görevlileri söz konusu niteliklere sahip olmaları itibarıyla önemli fedakârlıklar yaparak toplumda dinin öğrenilmesi, hayata aktarılması, doğru bilgi ve rehberlikle halkın aydınlatılması noktasında kayda değer roller ifa etmektedirler.

Dinin toplumda yaşanmasında, toplumun kimliği olmasında din görevlilerinin katkıları önemlidir. Din hizmetlerinin layıkıyla yürütülmesinde, camilerin hep açık kalmasında, cami içinde ve dışında dinî-ilmî-ahlaki-toplumsal-kültürel hizmetlerin aksatılmadan yapılmasında, ezanların susmamasında, yeri ve zamanı geldiğinde salâların okunmasında, salâlarla halkın değerleriyle buluşarak ülkesinin, iffetinin, hürriyetinin tarumar edilmesinin önüne geçilmesinde, Kur'an kurslarının daima Kur'an talebeleri yetiştiren kurumlar olmasında, dinî bilginin toplumun yediden yetmişe bütün yaş ve cinsiyet kategorilerine ulaştırılmasında, her seviyeden, her statüden, her meslekten insanın sorunlarının çözümünde, insanlara aile, rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesinde büyük görevler üstlenen din görevlileri, hiç şüphesiz toplumun din ile kimliklenmesinde önemli aktörlerdir.

Bu demektir ki din görevlileri, görevlerini yapmak suretiyle toplumu inşa ederler; dinin toplumu inşa etmesinde asli roller ifa ederler. Din görevlileri, hikmet ve güzel öğütle İslam'ın gereklerini topluma hatırlatmak, aktarmak, tebliğ etmek ve öğretmek; insanlara tevazu ile yaklaşmak; çocuk, genç, yetişkin, yaşlı, hasta, engelli, sağlıklı, erkek, kadın, fakir, zengin demeden herkese ilgi ve sevgiyle yönelmek; topluma açık olmak; sokak, mahalle, köy ve şehriyle bütünleşmek; toplumu bilgi ve duruşuyla aydınlatmak; topluma her konuda rehberlik etmek; muhatabı olan insanlara sevgi ve tevazu ile yaklaşmak suretiyle toplumu inşa eder, diriltir, yeniden kurarlar.

Toplumun İnşasında Din Görevlisinin Vizyonu ve Misyonu

Din görevlileri, kimlik, kişilik ve duruşlarıyla toplumda en yüksek statüde yer alan kişilerdir. Toplumumuzda gerçekten de din görevlilerine büyük bir sevgi ve saygı ile bakılır. Din görevlilerinin bu konularıyla toplumun inşasında etkili olabilmeleri için samimi bir şekilde yakın ve uzak gelecekte

toplumu daha kaliteli bir hayata, daha mutlu ve huzurlu bir dünyaya taşıma vizyonuyla hareket etmeleri gerekmektedir. Bu vizyonla hareket eden din görevlileri, gelecekte toplumun daha nitelikli bir şekilde dini anlaması, hayatı daha anlamlı yaşaması, daha aydınlık yarınlara kavuşması hedefine erişmek için çalışacaklardır.

Din görevlileri, belirtilen vizyona uygun bir şekilde toplumsal hayatın daha nitelikli hâle gelmesi için bugün çalışıp didinme, gayret ve sa'y etme misyonuyla hareket ederler. Eldeki imkânlarla yapılabilecek olanın en iyisini yapmaya gayret etmek, erdemle, ahlaki ilkelerle hareket etmek; durum insanı değil, duruş insanı olmak; yapılması gerekenleri yapmamak için mazerete sığınmamak, cami cemaatiyle de cami dışındaki insanlarla da zaman geçirmek; insanların problemlerini dinlemek; hastaları ziyaret etmek; taziye ziyaretlerini ihmal etmemek; mahallelisinin sevinçlerini ve kederlerini paylaşmak; toplumu doğru bilgiyle, dinin temel kaynaklarıyla, sahih rivayetlerle aydınlatmak; din görevlisinin misyonunun en önemli unsurlarıdır.

Bu misyonu üstlenen din görevlisi, ufku açık, ön yargısız, kendini yenileyen, abartılı olmayan, mütevazı, onurlu, nerede konuşacağını ve nerede susacağını bilen, gayretli, hedef sahibi, oturuşu ve kalkışıyla örnek insandır.

Sonuç olarak din toplumun inşasında birinci derecede belirleyici unsur iken, din görevlisi de dinin topluma ulaştırılmasında ve yaşanmasında çok önemli bir aktördür. Hâdim, tebliğci, eğitimci, öğretmen, arif, âlim, aydın vd. konumlarından hangisiyle toplumun huzuruna çıkarsa çıksın din görevlisi, üzerine düşen görevleri samimi olarak ve layıkıyla yapmaya çalıştığında, toplumun inşasında ne kadar önemli bir etken ve aktör olduğunu görebilecektir. Bunun en iyi örneği zor zamanlarda, mesela 15 Temmuz hain işgal ve darbe girişiminde bütün camilerin minarelerinden salâlar okumalarıyla toplum üzerinde çok önemli etkilerde bulunmaları, halkın bütün ke-

simleriyle darbecilere karşı harekete geçmesinde önemli bir rol oynamalarıdır.

Özetle din görevlisinin işi, misyonu ve vizyonu büyüktür. Din görevlisi bu misyon ve vizyonuna uygun bir şekilde büyük düşünen kişidir. Din görevlisi, rol ve konumunun, misyon ve vizyonunun bir gereği olarak, okuduğu ezanın manasına uygun bir biçimde ibnû'l-vakt olmaktan abu'l-vakt olmaya kadar zamanı kuran, planlayan, zamana ve mekâna İslamî rengini veren kişidir. Din görevlisi caminin Müslümanlar için ne kadar önemli olduğunu bilen ve ona göre camiden çevreye, çevreden de camiye diyalektik bir şekilde halk ile etkileşim hâlinde olan ve çevresini caminin mana ve şekil dünyasıyla buluşturabilen insandır.

